M. Cevdet Anday

dilimiz üstüne konuşmalar

DENEME

kutuphaneci - eskikitaplarim

YAPI KREDİ YAYINLARI

YKY'deki diğer kitabı:

Melih Cevdet Anday
Kendi Seçtikleri

MELİH CEVDET ANDAY

Dilimiz Üstüne Konuşmalar

DENEME

Edebiyat - 120
ISBN 975-363-319-X

Dilimiz Üstüne Konuşmalar / Melih Cevdet Anday

1. baskı: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1975
YKY'de 1. baskı: 1500 adet, İstanbul, Ocak 1996

Yayına Hazırlayan: Hilmi Tezgör
Kapak Tasarım: Pınar Kazma
Ofset Hazırlık: Arzu Çakan
Yayın Koordinatörü: Aslıhan Dinç
Baskı: Şefik Matbaası

© Yapı Kredi Yayınları Ltd. Şti., 1995
Tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Yayınları Ltd. Şti.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi, No: 285 Beyoğlu 80050 İstanbul
Telefon: (0-212) 293 08 24 Faks: (0-212) 293 07 23

önsöz

Yıllar önce bir arkadaşım, "Dil konusuna bunca düşkünlüğün neden?" diye sormuştu bana, bunun altında "Dil bilgini mi olmaya özeniyorsun?" sorusu gizliydi belki de; kendisini, "Dil bilgini olmak başka iş" diye yanıtlamıştım ve "bir ozan olduğum, dil de ozanın gerici, daha da ileri, işliği olduğu için, uğraşımın gereği bir düşkünlüktür benimkisi" diye eklemiştim sonra.

Ancak eski ozanlarımızın anadile hiç önem vermedikleri düşünülürse, benim yanıtımda bir eksiklik bulunduğu söylenebilirdi. Gerçekten de, Cumhuriyet dönemi ozanlarının neredeyse tümden dilci kesilivermeleri, bu eğilimin sadece ozanlık uğraşının bir gereği olarak açıklanmasını inandırıcılıktan yoksun kılar. Cumhuriyet dönemi, toplumumuzun ulusallaşma sürecini yaşadığı bir dönem olarak, yanlızca ozanları değil, aydınlarımızın büyük bir bölümünü dil konusuna içtenlikle bağlamıştır. Türk dilinin öz benliğine kavuşması uğrunda, yurdun dört bir yanındaki aydınların eylem birliğine girmeleri de bunu gösterir. Başka bir deyişle, özleştirmecilik akımı, sadece Türk dilinin yapısını, özelliğini ortaya çıkarmaya yönelik bilimsel bir etkinlik değil, Türk kültürünün ulusallaşmasını amaçlayan atılımın bir parçasıdır. Cumhuriyet döneminin çağdaşlaşma ülküsü, dil sorununu, zorunlu olarak güncel bir duruma getirmiştir. Bugün yalnız ozanlar değil, bütün bilim ve sanat dallarındaki uyanık aydınlar, dilimizin öz benliğini bulması için emeklerini birleştirmiş durumdadırlar. Ulusallaşma sürecine girmiş bir toplumun dili, ona yabancı kalamazdı.

Ancak ozanlarımızın, yazarlarımızın bu işe gönül vermedeki önceliklerini gösteren örnekler yakın tarihimizin ilginç olayları ara-

sındadır gene de; basımevinin kurulması, gazeteciliğin, tiyatronun, romanın başlaması, dilde halkleşma akımını özellikle ortaya çıkarıyordu. Bu yolda bilinçlenme kolay olmamıştır elbet; dilimiz sorunu, geçirmesi gerekli olan evreleri bir bir yaşayarak, Atatürk'ün öncülüğünde yalın, kesin biçimini almıştır. Özetlersek, bu ulusun dili, kendi dili olacaktı; aydınları başka bir dille yazan topluma ulusal bir toplum denemezdi. Oysa karma bir dil olarak nitelediğimiz "Osmanlıca"nın geçerli olduğu uzun dönemde bu ülkenin yazını da, kültürü de bağdaşmaz bir ikilik içinde bulunmuştur. Okumuşların seslendiği dar bir yönetici kat içinde Osmanlıca sürüp giderken, halk kendi dili ile kendine yeterli olma çabasına düşmüştür. Birbirini anlamayan bir yöneten-yönetilen ayrılığı içinde ise Türk kültürü gelişme olanaklarından yoksun kalacaktı elbet, halktan kopuk hiç bir kültür yaşama gücünü sürdüremez. Özellikle dil söz konusu oldu mu, halk onun besin kaynağıdır. Bugün biz dilimizi yeniden bulduk ve onu çağdaş anlamda güçlendirme olanağına kavuştuksa, bunun başlıca etmeni halkın dildeki yaratma gücüdür.

Artık yalnızca ozanlarımız, yazarlarımız değil, okul öğrencileri de, geçmişin yazın ürünleri karşısında durup düşündükçe dilde özleşme akımının doğal yandaşları oluyorlar. Bu deneyimin en belirgin örneği de şiir alanında gözlemlenir durumdadır. Osmanlıca şiir ile Türkçe şiirin yan yana yaşaması, birbirini anlamadan var olabilmesi, ortaya yanıtlanması kolay olmayan birtakım sorular, çözemlenmesi güç sorunlar çıkarır elbet. Konuyu deşmeye kalkmadan şuncasını söylemekle yetineyim, bugün yazınımızda bu ikilik ortadan kalkmıştır. Âşık Veysel'in dili ile Cahit Sıtkı Tarancı'nın dili arasında bir ayrım yoktur. Böylece toplumumuz dil birliğine kavuşmuştur. Ulusallaşma sürecinin zorunlu bir aşamasıdır bu.

Ancak bütün düşünce ve davranışları ile eskiye bağlı kalanların, dildeki ulusallaşma, birlik, özleşme çabasına karşı durması, ozanlarımızın, yazarlarımızın büyük bir çoğunluğunu dil devrimi savaşında gönüllü durumuna getirmiştir. Ben de kendimi bunlardan biri saymaktayım.

1975 Nisanında TRT yönetimi bana, radyoda dilimiz konulu bir söyleşiyi yürütme önerisinde bulunduğu zaman, işte yukarda özetle anlatmaya çalıştığım düşüncelerden ötürü bu işe giriştim. Konuya bilimsel açıdan değil de daha çok dil sorununun halkımız ve gençlerimiz arasında uyandırdığı çeşitli soruların karşılıklarını bulup vermek yönünde eğildim. Ama bunu yapmak için, dilimizi

öteki dillerden ayıran özellikler üzerinde durmak, onun ne yoldan, nasıl bozulduğunu göstermek, örnekler vermek gerekli olmuştur. Bu bakımdan günümüzle geçmiş arasında sık sık bağlantılar kurmak sorunu da ortaya çıktı. Bunları ele alırken belli bir düzeyi amaçlamadan, herkesin ilgisine açık olmaya çalıştım. Türk Dil Kurumunun yayınlarından yararlandığımı burada önemle belirtmek isterim.

Ayrıca, bizim dil sorunumuzun en önemli konularından biri de, konuşma dilimizin yabancı diller etkisiyle nasıl bozulduğudur. İstanbul Belediye Konservatuvarı Tiyatro Bölümü'nde yıllarca Türkçe Ses Bilgisi okuttuğum için, çocuklarımızın hangi sözcüklerde ne gibi söyleyiş yanlışları yaptıklarını yakından gördüm. Bunları tiyatrolarımızda, radyolarımızda, filmlerimizde de sık sık gözlemliyoruz. Ama söyleyiş özelliklerini belirtecek basit yazım işaretleri kullanmaktan başka bir yöntem uygulayamadığım için, kimi sözcüklerin doğru, yanlış söylenişleri üzerinde, amacımı iyice ortaya koyamamış olmaktan korkarım.

Kitaptaki konuşmalar, 12 Nisan 1975'den sonra radyoda yaptığım konuşmaların tümü değil, sadece on bir tanesidir. Yarıda kesilmiş olan o konuşmaların sonlarına doğru, dildeki ikiliğin nasıl ortadan kalktığını her dönemden şiir örnekleri vererek anlatma yolunu tutmuştum. Okur bunu kendi de yapabilir. Ama buradaki on bir konuşma da, sanırım, amacımı belirtmeye yeter. Türk Dil Kurumu'nun bastırdığı bu kitapla, dilimize, dilimizin özleşmesine, özleşme akımının daha da güçlenmesine bir yararım dokunursa, büyük bir mutluluk duyacağım bundan.

Melih Cevdet Anday

I

Sayın dinleyiciler,

Sizinle her hafta bu saatte, dilimiz üzerinde konuşacağız. Anadili sözü, daha küçükken, okula gitmeden öğrendiğimiz dili anlatmak için bulunmuş çok güzel bir söz. Anamızdan, babamızdan öğreniyoruz onu. Bildiğimiz en iyi dil, anadilimizdir kuşkusuz, yanlış yapma korkusunu duymadan konuşuruz anadilimizi. Ama bundan ötürü herkesin anadilini tam olarak bildiği söylenebilir mi? Öyle olsaydı, ayrıca anadili öğrenmeye hiç bir yerde gerek duyulmazdı. Kuşun hangi nota üzerinden öttüğünü bilmemesi gibi, anadilinin eğitiminden geçmemiş olanlar da, bilmezler kullandıkları dilin özelliklerini, kurallarını.

Yıllar önce Paris Üniversitesi'nde geçmiş bir olayı anlatayım size. Orada temel dil Fransızca olduğu için, Üniversite, öğrencilerden bir yabancı dil bilmelerini de istiyor. Bizim Türk öğrencileri, düşünmüşler taşınmışlar, ikinci dil olarak Türkçeyi seçtiklerini bildirmişler Üniversiteye. Bunun üzerine de Üniversite, bu Türk öğrencilerin Türkçeden sınava girmelerini istemiş. O zaman orada Doğu Dilleri Enstitüsü'nde Profesör Jean Deny vardı, Türk dili uzmanı. Türkçenin en iyi gramerlerinden birini yazan odur. İşte Türk öğrencilerini bu Profesör Jean Deny'nin karşısına çıkarmışlar. Bana anlattıklarına göre, öğrencilerimizin çoğu o sınavda başarı kazanamamış. Demek anadilimizi konuşmak başka, bilmek başka.

Söyleşimizin başında hemen belirtelim ki, biz bu programda Türk dili öğretimine kalkacak değiliz. Dilimizin geçirdiği gelişme evrelerini, onu başka dillerden ayıran özellikleri ve asıl önemli olarak da, yıllardır toplumumuzda en güncel konu olma durumunu

sürdüren dilde özleşme akımını, şurasından burasından göstermeye çalışacağız.

Gerçekte de sayın dinleyiciler, bu konuyu ne denli tazelesek yeridir. Dilinin bilincine varmak her yurttaş için gerekli sayılmalı. Sıkıcı bir görev değildir bu, tatlı bir uğraştır. Hele bizim dilimiz gibi çok geniş bir bölgede konuşulan, yapısal karakteri çok güçlü bir dil söz konusu olunca, onunla ilgilenmenin tadı daha da artar.

Sizlere haftada bir sunulacak olan bu programda, işte biz de böyle tatlı bir uğraşın içinde olacağız. Bir yandan bugün dilimizin en güncel sorunlarını, en taze tartışmalarını ele alırken, bir yandan onun, ses, sözcük, tümce bakımından özelliklerini gözden geçireceğiz.

Ancak sayın dinleyiciler, dilimiz, tarih boyunca birçok değişikliklere uğramıştır, her dil gibi. Ama bu değişiklikler, kimi zaman, dilimizi kendi olmaktan çıkaracak denli yabancı etkilerin altında zararlı biçimlere de girmemiş değildir. Bu bakımdan biz gene dilimizin bugünkü durumunu temel alarak, zaman zaman gerilere bir göz atmakla Türkçeyi hem tarihsel, hem yapısal açıdan görmeye çalışacağız.

Bir dili tarihsel açıdan ele almak, o dilin sözcüklerini, tümcelerini, deyimlerini zaman akışı içinde incelemek, karşılaştırmak anlamına geliyor. Oysa yapısal inceleme böyle değildir, bir süre için tarihsel gelişimi bir yana bırakarak, dil öğelerini belli başlı ilişkileri, yapısal kuruluşları içinde ele alırsak, böylece dilde yapısal bir yaklaşım uygulamış oluruz.

Öyleyse yöntemimiz, gerek sesbilgisi, gerek sözcük ve tümce bilgisi bakımından bugünün gereksemelerini karşılamaya çalışmak ve zorunlu açıklamalar için arada bir geçmişe uzanmak olmalı.

Gerçekte de, arada bir dilimizin geçmişine uzanmak bize çok şaşırtıcı görünümler verecektir. Bu görünümlerin birtakımı sevindirici, birtakımı ise üzücü bir niteliktedir. İşte bugünkü konuşmamışda bu yolu izlemeye niyetlenirken, söylememiz gereken şudur:

Dilimizin gelişimi düz bir çizgi üzerinde olmamıştır, bu gelişim gerilemeler ve ileri atılımlarla oluşmuştur. Başka bir deyişle söylersek, çok gerilere gittikçe dilimizin bugün için anlaşılmaz durumlarda bulunduğunu sanmak, günümüze yaklaştıkça bu anlaşılmazlığın gitgide ortadan kalkacağını düşünmek yanlış olur. İşte bir şaşırtıcı görünüm. Ancak unutmayalım ki, "çok gerilere" sözünü kullanırken, gene de Anadolu Türkçesini amaçlıyoruz.

Sözgelişi, bu yüzyılın başında yazılmış bir şiirle, altı yüzyıldan

daha eski bir dönemde yazılmış olan bir şiirin karşılaştırılması, bize bu konuda bir kanı verebilir. Yöntemimize uygun davranarak önce yakın dönemde yazılmış olan o şiirin bir dizesini alalım. Bu dize şöyledir sayın dinleyiciler:

Dümbâle ise hemişe cümbân

İsterseniz bu dizeyi bir daha okuyalım ve bakalım içinde Türkçe bir sözcük var mı?

Dümbâle ise hemişe cümbân

Ünlü ozanımız Muallim Naci'nin yazmış olduğu bir şiirden bu dize sayın dinleyiciler. Anlamına gelince, ozan bir kuzunun kuyruğunu boyuna salladığını söylüyor: Dümbâle "kuyruk", hemişe "boyuna", cümbân "sallanır" demek. Bu dizede Türkçe olan sözcük, sadece o küçük "ise" sözcüğü.

Şimdi altı yüzyıl öncesine dönelim ve ünlü ozanımız Yunus Emre'den bir şiirin bütününü okuyalım.

Acep şu yerde var m'ola
Şöyle garip bencileyin
Bağrı başlı gözü yaşlı
Şöyle garip bencileyin

Gezdim Urum ile Şam'ı
Yukarı illeri kamu
Çok istedim bulamadım
Şöyle garip bencileyin

Kimseler garip olmasın
Hasret oduna yanmasın
Hocam kimseler kalmasın
Şöyle garip bencileyin

Söyler dilim ağlar gözüm
Gariplere göynür özüm
Meğer ki gökte yıldızım
Ola garip bencileyin

Nice bu dert ile yanan
Ecel ere bir gün ölem
Meğer ki sinimde bulam
Şöyle garip bencileyin

Bir garip ölmüş diyeler
Üç günden sonra bulalar
Soğuk su ile yuyalar
Şöyle garip bencileyin

Hey Emrem Yunus biçare
Bulunmaz derdine çare
Var imdi gez şardan şara
Şöyle garip bencileyin

Bir tek dizeyle, oldukça uzun bir şiiri karşılaştırmamızın doğru olmadığı söylenebilir; ama sayın dinleyiciler, o tek dize sadece uzak geçmişle yakın geçmiş arasındaki dil bakımından az önce söylediğimiz bir gerçeğin ortaya çıkması amacı ile anıldı. Yoksa karşılaştırmalarımızı eşit uzunlukta parçalar arasında da yapabiliriz. O zaman görürüz ki, geçmişte dilimiz, deyim yerindeyse, daha çok Türkçe idi, zamanla Türkçe sözcükler azalmaya başladı. Elbet biz bu olayı ancak şiirlerde ya da düzyazılı kitaplarda izleyebiliyoruz. Konuşmaları bilmemize olanak yok. Onun için de örneklerimizi hep kitaplardan alacağız.

Yunus Emre'nin az önce okuduğumuz şiirine bir bakalım sayın dinleyiciler, orada bugün kullanılmayan Türkçe sözcüklerle karşılaşacağız. En başta "bencileyin" sözcüğü var, "benim gibi" demek. Yeni ozanlarımız, yazarlarımız arasında bu sözcüğü canlandırmak isteyenler oldu, bu çaba şiir bakımından belki çok yaygın bir sonuç vermedi, ama kulağımız alıştı o sözcüğe, artık kim söylese "Ne demek?" diye sormayız. Oysa diyelim elli yıl önce durum böyle değildi. Türkçe sözcüklere istek yoktu o zaman. Bir şiirde, bir yazıda Farsça, Arapça, Fransızca sözcükler ne denli çok kullanılırsa, o şiir, o yazı o denli güzel olur, beğenilir sanılıyordu. Şunu da sırası gelmişken ekleyeyim, bizim Tanzimat dönemindeki, Servet- i Fünun dönemindeki ozanlarımız Yunus Emre'yi okumazlar, onu küçük görürlerdi. Namık Kemal, Sahaflar çarşısında Yunus Emre'nin birkaç şiirini içeren bir kitapçık bulduğunu ve onu elinden attığını anlatır bir yazısında.

Sonra "Bağrı başlı... " demiş Yunus Emre, "Bağrı yaralı" demek. O sözcük de unutulmuş. Daha böyle unutulmuş başka sözcükler var o şiirde: Örneğin "od" sözcüğü var, "ateş" anlamına. "Hasret oduna yanmasın" diyor Yunus. "Hasret ateşine yanmasın" demek. Gene Yunus "mezar" demiyor da "sin" diyor.

Bizim eski ozanlarımızı bu açıdan incelemek çok ilginç karşılaştırmalara yol açıyor sayın dinleyiciler; hele o ozan Yunus Emre gibi büyük bir ozan olursa, yararımız sadece dil karşılaştırmalarına olanak vermesinde kalmaz, dilimizin güzelliğini, uyumunu görüp tatmada herkese büyük kolaylık sağlar. İlk okuyuşta anlarız Yunuz Emre'nin ne dediğini ve bugün yazılmaşçasına tat alırız ondan.

Ama Yunus'tan sonra dilimiz yavaş yavaş bozulur, "od" kalkar sözgelişi ortadan, onun yerini "ateş" gibi yabancı bir sözcük alır. O "od" sözcüğü bugün sadece "odun" sözcüğünde yaşıyor. Ama bilenimiz çok mudur dersiniz "odun" sözcüğünün içinde "ateş" anlamına gelen bir "od" sözcüğünün bulunduğunu?

"Ne yapalım, olmuş bir kez, unutalım od'u, ateş var ya, onunla görürüz işimizi" denebilir. Nitekim öyle yapıyoruz. Ama bu düşünce doğru mudur değil midir, şu anda çözümlemeye kalkmayalım derim. İlerde sıra gelecek böyle bir tartışmaya. Ancak şuncasını söylemek şimdi yerinde olacak; demek bizim sözcüklerimizden birçoğu zaman içinde yitip gitmiş, onların yerlerini yabancı sözcükler almış. Benim bugünlük, hele şu Yunus örneği ile anlatmak istediğim buydu.

Ama dilimizin başından bir olay geçmiş, "od" gitmiş, onun yerini "ateş" almış diye biz bütün buna benzer olayların karşısında edilgen mi kalacağız? Birimiz de çıkıp "Koruyalım dilimizi" dese yanlış mı olur? Bu gibi olaylar karşısında kollarımızı bağlayıp kalmak, dilimiz her gün biraz daha güçsüz bırakmaz mı? Onun tadını unutturmaz mı? Bakın, bugün Fransızlar, dillerine giren İngilizce sözcükleri atmak için savaşıyorlar. Bu iş için bizim Dil Kurumundan sorup öğrenmeye kalktılar ne yaptığımızı.

İşte böyle olmuş sayın dinleyiciler, bizim ozanlarımız yabancı sözcüklerin saldırısına boş vere vere bir gün gelmiş, "Dümbâle ise hemişe cümbân" diye şiir yazabilmişler. Kimse kalkıp da, "Ayıptır, bunun içinde Türkçe sözcük yok" demeyi göze alamamış; dahası, Türkçe sözcükler ne denli az kullanılırsa bir ozan onca başarılı sayılmış. Bunu başka ozanlarımızdan alacağımız örneklerle de göstermeye çalışacağız.

Ama Yunus Emre'ye dönersek, onun demin okuduğumuz şii-

rinde bir de şu "kamu" sözcüğü var. "Bütün", "hep" anlamına gelen bu sözcüğü, bildiğiniz gibi bugün canlandırmış durumdayız, kullanıyoruz. Eski bir Türkçe sözcük "kamu". Atatürk, dilde özleşme akımı hızlandığı sıralarda onu "Büyük Millet Meclisi" karşılığı olarak "Kamutay" biçiminde ortaya atmıştı. O gibi girişimler, sonradan birtakım siyasal güçlerce yozlaştırıldı.

İşte dilimizde "Türkçecilik", "sadeleşme", "özleşme" gibi adlarla anılan bu akımın karşısından olanların, bir yerlerine Türkçelerini bulduğumuz yabancı sözcükleri kullanmamaya kalktıkça, "Olmaz" diyerek savundukları sözcükler, dilimize sonradan girmiş olan yabancı sözcüklerdir. "Bozulan güzel dilimiz" dedikleri ise, eskiden bozulmuş olan dildir. Türkçecilik akımı, eskiden bozulmuş olan dilimizi, kendi benliğine, özelliklerine kavuşturmak istemiş ve bunda başarıya ermiştir.

Ancak sayın dinleyiciler, bugünkü konuşmamda verdiğim örnekler, bizde şu kanıyı da uyandıracak niteliktedir: Demek ki, diye düşünebiliriz, bir dilde kimi sözcükler, kimi etkilerle yitebilir, onların yerini almış olan yabancı sözcüklere alışmışsak, onları benimsemişsek, ortada yakınacak bir durum yok demektir. Nitekim işte "mezar" sözcüğünü atıp onun yerine eski "sin" sözcüğünü almak, "sin"i diriltmeye kalkmak artık olacak işlerden değildir.

Böyle denirse, kimi yerde doğru söylenmiş olur sayın dinleyiciler. Biz de o örneği verirken konunun böyle yararlı bir yön tutabileceğini düşünmüştük. Herkesin bildiği gibi, arı dil yoktur dünyada, her dil başka dillerle karışarak yaşamıştır. Türkçenin de bundan başka bir yol izlemesi istenemezdi, beklenemezdi elbet.

Ancak burada söylemek gerekir ki, yabancı dil etkisi, bir anadilin kurallarına da girer, onun sözcük dağarcığında en büyük yeri tutarsa, artık böyle bir etki olağan görülemez, çünkü buna başka dillerde örnek gösterilemez. Kendi gramer kurallarını unutan, sözcük dağarcığının en büyük yerini yabancı sözcüklere veren dil ortadan kalkar.

Bizim de başımıza gelen bu olmuştur sayın dinleyiciler, Osmanlı döneminde Türkçe bir bakıma ortadan kalkayazmıştır. O dönemin en büyük ozanlarından biri olan Baki'nin, Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümü üzerine söylediği "mersiye"nin ilk beytinde Türkçe sözcük bir tanedir ve eylem gösteren sözcük yoktur.

Ey pây bend-i dâm gehi kayd-ı nâm ü neng
Takey hevâ-yi meşgale-i dehr-i bidireng

Büyük bir Türk ozanının söylediği bu beyti biz anlayamayız, ama bir İranlı anlar. Burada "ta key" "ne zamana kadar" anlamına geliyor, "ne zamana kadar sürer" anlamına değil. "Sürmek" eylemi söylenmemiştir.

Eğer bu durum temden sürüp gitseydi, elimizde Türkçe diye bir şey kalır mıydı?

Bereket, sayın dinleyiciler, dilimiz halk şiirinde kendini korumasını bilmiş ve bizim o karma Osmanlı dilinden daha güçlü bir ulusal dilimiz bulunduğu konusundaki biliçlenmede en büyük güç kaynaklarımızdan biri olmuştur halk şiirimiz.

Bizim ta Cumhuriyet dönemine gelinceye değin yazınımız hep iki dilliydi. Bunlardan biri dar bir okur yazar çevresine seslenir, öteki halkın arasında yaşardı. Bunlar birbirlerinden habersizdiler.

Şimdi bu durumu birkaç örnekle belirtelim.

Yukarıya ünlü kasidesin ilk iki dizesini aldığım Baki'den bir gazel:

Nâm ü nişâne kalmadı fasl-i bahârdan
Düştü çemende berk-i diraht itibârdan

Eşçâr-i bağ hırka-i tecride girdiler
Bâd-i hazan çemende el aldı çenârdan

Her yaneden ayağına altun akar gelür
Eşçar-i bâğ himet umar Cûybârdan

Sahn-i çemende durma salınsın sabâ ile
Âzâdedir nihâl bugün berk ü bârdan

Bâkî çemende hayli perîşân imiş varak
Benzer ki bir şikâyeti var rûzgârdan

O yüzyılın sonlarına doğru yaşadığı söylenen Pir Sultan Abdal ise şiirini şu dille söylüyor:

Yürü bre Hızır Paşa
Senin de çarkın kırılır
Güvendiğin padişahın
O da bir gün devrilir

Şahı sevmek suç mu bize
Kem bildirdin beni Han'a
Can için yalvarmam sana
Şehinşah bana darılır

Hafid-i Peygamberim has
Gel Yezit Hüseyn'imi kes
Mansur'um beni dara as
Ben ölünce il durulur

Ben Musa'yım sen Firavun
İkrarsız şeytan-ı lâin
Üçüncü ölmem bu hain
Pir Sultan ölür dirilir '

On yedinci yüzyılda yaşamış olan ünlü Divan ozanı Nailî'den bir gazel:

Hevây-i aşka uyup kûy-i yâredek gideriz
Nesim-i subha refîkiz bahâredek gideriz

Pelâspâre-i rind-î bedûş kâse-bekef
Zekât-i mey verilir bir diyâredek gideriz

Verip tezelzül-i Mansûru sâk-i arşa tamâm
Hudâ Hudâ diyerek pây-i dâredek gideriz

Ederse kand-i lebin hâtır-i mezâka hutûr
Diyâr-i Mısra değil Kandehâra dek gideriz

Tarik-i fâkada hemkefş olup Senaiye
Cenâb-i Külhani-i Lâyhâredek gideriz

Felek girirse kef-i Nâiliye dâmânın
Seninle mahkeme-i Kirdgâredek gideriz

Şimdi bir de Karacoğlan'ın bir şiirini görelim. Araştırıcıların dediklerine göre çağdaş bu iki ozanımız.

Nedendir de kömür gözlüm nedendir
Şu benim geceki uyumadığım
Yaman derler ayrılığın derdini
Ayrlık derdine doyamadığım

Yarin bahçesine yad iller dolmuş
Gülünü koklarken fidanın kırmış
Şunda bir kötünün koynuna girmiş
Şu benim sevmeye kıyamadığım

Kömür gözlüm seni sevdim sakındım
Has bahçene indim güller sokundum
Bilmiyorum gönlüne mi dokundum
Bir belli haberin alamadığım

Karac'oğlan der ki yandım ben öldüm
Her bir kötülüğü kendimde buldum
Dolanıp da kavil yerine geldim
Kavil yerlerinde bulamadığım

Bu durum, Tanzimat, Servet-i Fünun, Fecr-i Âti döneminde de sürüp gider.

İslam dini etkisi ile dilimizde büyük bir yer tutmuş olan Arapça, gene o nedenden ötürü, Farsçayı da etkisi altına almıştı. Farsçada bugün birçok Arapça sözcük vardır. Fakat benzerlik orada durur, anlaşılmayı ortadan kaldıracak, gramer kurallarına dek varacak ölçüde değildir Arapçanın etkisi.

Batı dillerinde Yunancanın, Latincenin yeri konusu ortaya atılacak olursa, burada da söylenecek odur ki, Batı dilleri bir bakıma Latinceden çıkmış dillerdir ve Latince olsun, Yunanca olsun, Batı dillerinde ancak ölü dil olarak etkilerini göstermişlerdir. Ölü dil, bildiğiniz gibi, konuşulmayan eski dillere denir, bu eski dillerden yeni terimler yapmak için kök alarak yararlanılır. İşte Latince, Yunanca bu görevi görmüştür Batı dillerinde.

Gerçi eskiden Avrupa'da bilim adamları doğrudan Latince ile yazmışlar, ama Rönesans'la birlikte o ülkelerde ulusal bir dil yaratma, halkın anlayacağı biçimde yazma akımı doğmuştur. Başka bir deyişle , dilde ulusallaşma, dünyanın her yerinde uluslaşma sürecinin ayrılmaz parçası durumundadır. Türkiye'de başka türlü olamazdı.

Şunu da unutmamak gerekir, sayın dinleyiciler, Osmanlı döneminde "medrese" denilen öğretim kurumlarında okutulan dil Arapçaydı. Demek ki Osmanlı aydını Arapça ile yetiştirilirdi. Fakat Arapça zamanla işlevini göremez duruma geldi Sultan İkinci Mahmut'un İstanbul'da ilk tıp fakültesini açış söylevinde dediklerine bakın: "Çocuklar, bu yüce binayı tıp okulu yaptım. Burada tıp fennini Fransızca olarak öğreneceksiniz. Şimdi kafalarınıza bir soru takıldığını, bunun 'Bizim dilimizde, kitaplarımızda tıp fenni yok mudur ki bir yabancı diliyle öğrenelim?' sözlerinden oluştuğunu bilmekteyim. Düşüncelerinizi ben de doğru bulurum. Sorunuzun yanıtını sizin adınıza gene ben vereyim: Bunun nedeni, yakında yok edileceğini umduğumuz zorluklardır. Gerçekte bizde tıpla ilgili pek çok kitap vardır. Avrupalılar da hekimliği bu kitaplardan çevirip öğrenmişlerdir. Ama bu kitaplar Arapça yazılmışlardır. Az denmeyecek bir süreden beri İslam bilginleri artık bu kitapları okumuyorlar. Fenle ilgili terimleri bilen adamlar gittikçe azaldığından bu kitaplar bırakılmış durumdadır. Onlarla uğraşıp tıbbı öz dilimiz Türkçeye aktarmak zordur. Üstelik Arapça tıp kitapları Avrupalılarınkilere oranla eksik gibidir."

İşte, sayın dinleyiciler, böyle demiş o gün İkinci Mahmut, Arapça ile tıp bilimini öğretmek olanaksızlaşmış da ondan. Padişah bu öğretimin anadilimizle yapılmasını ileriye bırakmış. Demek anadilimizi öğrenmek bu sürecin getirdiği bir zorunluluktu. Türk olan halkın bilim dili de, yazın dili de Türkçe olacaktı elbet, başka türlü o halka ulus adı verilemezdi.

Halkın okumakla yazmakla ilgisi bulunmadığının, böyle bir ilginin gerekli olmadığının sanıldığı bir dönemde, aydın, yönetici katların insanları, istedikleri, beğendikleri, öğrendikleri yabancı sözcüklerle, yabancı dil köklerinden yapılma terimlerle anlaşmayı, yazışmayı doğru bulabilirlerdi. Ama böyle bir yabancı dil eğitiminden geçmemiş olan halkla o aydınların, o yöneticilerin ilişki kurmaları da artık olanaksızdı. Arapça "üç" anlamına gelen bir sözcükten üretilen "müselles" sözcüğünü aydın anlardı ancak, halk anlayamazdı. Ama Arapça öğretimden kaldırıldıktan sonra, o "müselles" sözcüğü, okumuş yazmışlar için de bir bilmece olup çıktı. Gerçi "üçgen" sözcüğü "üç" kökünden üretilmeden önce, okullarımızda daha bir süre "müselles" öğretildi, ama buna artık tam anlamı ile bir "öğretim" denemezdi. Çünkü kimse o sözcüğün "selâse" kökünden geldiğini bilmiyordu, sadece ezberlemekle yetiniyordu onu.

Oysa, sayın dinleyiciler, bir anadil öğretimi sadece ezberciliğe dayatılamaz, biz anadilden yapılma sözcüklerimizin köklerini biliriz, o güne değin duymadığımız köklerden yapılma sözcükleri, terimleri ise, ses yapılarından ve benzerlerini anımsayarak kendimize yakın buluruz. Sadece bilimsel tanımları ile öğrenilen yabancı kökten gelme sözcüklerin, terimlerin durumu ise böyle değildir; onları ezberlemekten başka çare yoktur. Böylece sözcükler, terimler birbirine benzemeyen, tek tek bellenen şeyler durumuna gelir ve öylesi bir dilde sözcük ailelerinden söz edilemez. Arapça okumuş biri için "müselles" sözcüğünün "selâse" ile benzerliği açıktır, çünkü kökleri birdir bu iki sözcüğün. Ama Arapça okumamış bir Türk bu benzerliği seçemeyeceği için, o "müselles" sözcüğünü ancak ezberleyerek öğrenebilir; oysa "üçgen" sözcüğü Türk'e yakındır, bunun "üç" ile benzerliğini bir Türk kolayca çıkarabilir.

Başka bir örnek üzerinde duralım: "Tayyare" sözcüğü Arapçadır, ama Türkiye'de uydurulmuştur. O zaman yeni çıkan bu hava aracına bir ad takmak gereğini duyan Türk aydınları, demek ki Arapça ile yetişmiş olan Türk aydınları, Arapça "tayara" kökünden yapmışlar o "tayyare" sözcüğünü. Peki, Araplar ne diyorlardı dersiniz? Eskiden "El avion" diyorlardı, şimdi "tayyar" diyorlar. Gerçekten tuhaf bir durum! Arap, kendi sözcük köklerinden biriyle yapılmış olan bu yeni sözcüğü bizden alıp kullanıyor. Tuhaf, ama görülmemiş bir olay değil. Batılılar da terimlerini Yunanca, Latince köklerden yaptılar. Sözgelişi, *telefon, telegraf, teleskop, telefoto...* sözcüklerindeki o "tele" öneki *uzak* anlamına gelen bir Yunanca sözcük, ötekiler de sırası ile "ses", "yazı", "görünü", "resim"... anlamlarına geliyor ve böylece bu uydurma sözcükler sırası ile "uzak-ses", "uzak-yazı", "uzak-görünü", "uzak-resim"... gibi anlamları veriyor bize. Gerçekten benzerlik çok o bizim uydurduğumuz "tayyare" sözcüğü ile bunlar arasında. Demek bizim aydınlar da Arapçayı bir ölü dil gibi kullanmışlar.

Ancak, sayın dinleyiciler, böyle yararlı bir yolda kullanılan bir ölü dil mutlaka okullarda okutulmalıdır. Batıda Yunancanın, Latincenin okutulması da işte bundandır. Biz telefon sözcüğündeki "tele"yi ve "fon"u merak etmiyoruz bile, nedir bunlar diye... Ama Batı'daki okullarda okumuş biri bilir bunu. Demek Arapça köklerden bizim yeni sözcükler, yeni terimler uydurabilmemiz için o dilin okullarımızda okutulması gerekli oluyor, eskiden olduğu gibi.

Ama az önce okuduğumuz İkinci Mahmut'un sözlerini anımsarsak, Arapçanın yeni zamanlarda nasıl güçten düşmüş olduğunu

anlarız. Ne diyor İkinci Mahmut: "Arapça kitaplar eksiktir, onlarla tıp bilimini öğrenemeyiz" diyor. Arapçayı yeni sözcükler türeterek zenginliştirmek de bize düşmez sanırım. Biz o dili zenginleştireceğimize, kendi dilimizi güçlendirsek daha iyi olmaz mı? Kuşkusuz daha iyi olur, örneğin Almanlar hem ölü dilköklerinden yapılma terimleri, hem de German köklü terimleri kullanıyorlar. Ama biz Arapça tıp kitabını bırakıp Fransızca tıp kitabına geçmişiz; hep dilimizin zenginleştirilmemesinden, güçlendirilmemesinden. Bir ulus her şeyden önce kendi öz dilinin olanaklarını genişletmeye bakmalıdır.

12 Nisan 1975

II

Sayın dinleyiciler,

Geçen haftaki konuşmamın bir yerinde, bugünkü Batı dillerinin birer ölü dil olarak kullandıkları Latince ve Yunanca ile yakınlıkları üzerinde durmuştum. Gerçekten de onlar bir ailedir. Diller de, insanlar gibi aileler halinde yaşarlar. Size bugünkü konuşmamda dil ailelerinden söz edeceğim ve bu konudan, Türkçenin niteliği ve başka dillerle ilişkisi bakımından yararlanmaya çalışacağım.

Dil bilginleri, çeşitli diller arasındaki benzerlikler üzerinde durarak, bunların aynı bir dilden geldikleri varsayımını, kuramını ortaya atmışlardır. Gerçekten de, birbiri ile ilgisiz, birbirine uzak bulunan diller arasındaki kimi benzerlikler şaşırtıcıdır. Sözgelişi, İran nerde, İngiltere nerde! Ama Farsça ile İngilizcenin benzerliği göze batacak gibi. Örneğin Farsçadaki "peder", İngilizcede "father" olmuş çıkmış, "birader", "brother", "mader", "mother" olmuş... Dahası var, Farsça "tu", "sen" demek, Fransızcada da öyle, ufak bir söyleyiş ayrımı ile Fransızlar "tu" diyorlar. Farsçada "tu est", "sensin", Fransızlar ise "es"i "e" okuyarak "tu es" diyorlar. Şu "est" "dır" cevher fiili, İngilizcede "is", Almancada "ist" olmuş.

İşte sayın dinleyiciler, dil bilginleri bunun gibi benzerlikler üzerinde durarak bu dillerin aynı kaynaktan doğup dallanmış, çeşitlenmiş diller olacağı kanısına varmışlar ve bu dillere "Hint-Avrupa dilleri" adını takmışlar. Sanskritçeden tutun da, Hindistan'da konuşulan eski ve yeni diller, İslav dilleri, Yunanca, Latince ve Latinceden çıkma diller bu aileye giriyor, bugünkü Avrupa dilleri.

Bu diller arasındaki bir başka benzerlik üzerinde daha duralım: "Sad" Farsçada "yüz" demek. Fransızcada "cent". Dil bilginleri

bu iki benzer sözcüğü temel alarak Hint-Avrupa dillerini "satem" dil topluluğu ve "centum" dil topluluğu diye ikiye ayırmışlar. Böylece dallandırmışlar Hint-Avrupa dil ailesini. Hint dillerini, Farsçayı, İslav dillerini birinci topluluğa, geri kalan Batı dillerini öteki dil topluluğuna sokmuşlar.

Başka bir dil ailesine geçelim, Arapça ile Yahudi dillerine bakalım. Onların arasında da göze çarpan benzerlikler var. Sözgelişi, Araplar "selâm" diyorlar, Yahudiler "şalom", Araplar "Allah" diyor, Yahudiler "Eli". Arapların "elif" dedikleri alfabenin ilk sesi, ilk harfi, eski bir semitik dil olan Fenike dilinde "alef"dir, "öküz" anlamına gelir, o harfin biçimi öküzün başından alınmadır. Eski Yunanlılar bu alfabe işaretini Fenikelilerden alarak ona "alfa" demişler. "Beta" da öyledir. Fenike alfabesinden alınmadır. Yakın Doğu'da, Önasya'da konuşulan eski ve yeni diller–Sümerce bir yana bırakılacak olursa–hep bu dil ailesindendir. Habeşçe de öyle. Bunlara "Ivrit dili" (Yahudi dilleri) yahut "Semitik diller" deniyor. Semitik dillerle akraba olan "Ham" dilleri, bugün Kara Afrika'da konuşulan dilleri içerir.

Görüldüğü gibi sayın dinleyiciler, Türkçe bu iki aileden de değil. Dil bilginleri, buna bakarak, Hint-Avrupa dillerinden de, Semitik ve Hâmi dillerden de ayrı bir "Türk dilleri" ailesinin bulunduğunu saptamışlar. Buna "Türk-Hun dilleri" de denir.

Konuşmamın başında da söylediğim gibi, Avrupalılar, birer ölü dil olarak kullandıkları, kendi terimlerini ürettikleri Yunanca ve Latince ile dil akrabalığı içindedirler. Oysa bizim dilimizi, Türklerin İslâm olmalarından sonra var gücü ile doldurmuş bulunan Arapça ile Türkçe aynı dil ailesinden değil.

Bu ayrılık, dilimizin ses ve söz yapısında yığınla uyuşmazlık doğmasına neden olmuştur. Hele okullarımızdan Arapça öğretimin kalkmasından sonra bu uyuşmazlık birtakım söyleyiş güçlüklerine yol açmış bulunuyor. Bugün özellikle gençlerimizin yaptığı birtakım söyleyiş yanlışlarının çoğu, dilimizde kalmış olan Arapça sözcüklerle ilişkilidir. Bir örnek üzerinde durayım: Gençlerimiz şu "hatıra" sözcüğünü, son hecesini uzatarak "hatırâ" diye söylemektedirler. Oysa "hatıra" sözcüğünün ilk hecesi uzun, öteki heceleri kısadır. "Hatırâsına" değil, "hatıratasına" dememiz gerekir. Ama bu güçlüğü ortadan kaldıracak en kestirme yol, en köklü çare, o " hatıra" sözcüğünü bırakıp "anı" demektir. İki hecesi de kısa bir sözcük "anı".

Bu örnekler çoğaltılabilir, ama bu işi biraz daha ileriye bıraka-

lım da, diller arasında bir başka açıdan yapılmış olan başka bir bölümleme üzerinde daha duralım. Türkçenin dünya dilleri içindeki yerini belirlemek amacımız. Böylece hangi sözcüklerde söyleniş bakımından yanlışlara düşüyoruz, niçin düşüyoruz, kendiliğinden ortaya çıkacak.

Biz şimdi gelelim o ikinci bölümlemeye. Bu da, dillerin sözcük yapıları göz önüne alınarak yapılmış bir bölümlemedir sayın dinleyiciler. Diller gene üçe ayrılıyor bu bölümlemeye göre: "Tek heceli diller", "bükünlü diller", "eklemli diller". Tek heceli dillere örnek Çincedir, bu dilde bütün sözcükler tek hecelidir. Siyam dili de öyle. Bükünlü dillere gelince, bunlar sözcük köklerinin biçim değiştirdikleri dillerdir. Başka bir deyişle, bu dillerdeki kökler, önek alır, araek alır ve böylece değişikliğe uğrar.

Bükünlü diller topluluğunda, az önce söylediğimiz birbirinden ayrı dil aileleri arasında bir karışma oluyor. Bu kez bakıyorsunuz, Arapça onunla aynı dil ailesinden olmayan Hint-Avrupa dilleriyle benzeşiyor. Gerçekten de, Arapçada sözcük kökleri, Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi, önek alarak biçim değiştirirler. Bu konuşmada Arapça ile Türkçenin karşılaştırılması üzerinde duracağımız için, örneklerimizi Arapçadan getirelim.

Sözgelişi, şu Arapça sözcüklerde kökü bulmak, Arapça okumamışlar, en azından Arapça alfabeyi bilmeyenler için çok zordur: "Cami", "mecmua", "cuma", "cemaat"... Bu sözcüklerde gerçi hep aynı ses kulağımıza çarpıyor, bunlar da "ce", "me", "a" sesleri. O dört sözcüğün kökünde bu sesler var, bunlar o sözcüklerin kökünü oluşturmuştur. Ama biz bunların Latin alfabesiyle yazılışında kökleri açık seçik olarak göremeyiz, kiminin başına, kiminin ortasına başka sesler karışmıştır. Demek ki, Arapça sözcük ailelerini tanımak bizim için olanaksızdır. Hele o sözcüklerde Arapça bir "ayın" sesi, harfi var ki, onu kendi alfabemizde gösteremiyoruz. Böyle olunca, dilimize girmiş Arapça sözcüklerde yanlışlar yapmamız olağanlaşır. Sözgelişi "cami" sözcüğünün sonunda, bizim göremediğimiz o "ayın" ünsüzü var, ama biz o sözcüğe tümleç eki getirdiğimizde "ayın"ı hiç hesaba katmıyoruz. "Camisi" deyiveriyoruz. Bunu başka bir örnekle daha iyi belirtebileceğimi sanıyorum. "Mevzu" sözcüğünün sonunda da o "ayın" sesi var. Ama biz ona tümleç eki getirdiğimiz zaman, "mevzuu" dememiz gerekirken, "mevzusu" diyoruz. Yanlıştır bu. Eğer "mevzu" sözcüğünü kullanmaz, onun yerine Türkçe "konu" dersek böyle bir yanlıştan kurtulur ve anadilimizle anlaşmış oluruz. Böyle yaptığımız için, bize

"Güzel Türkçemizi bozuyorsunuz" diyenlere hak vermek doğru mudur?

Batı dilleri de böyledir sayın dinleyiciler, onların sözcüklerinde de kök, birtakım öneklerle örtülür, değişir, gizlenir.

Şimdi, sözcük kökleri bakımından yapılan bu bölümlemede Türkçenin yerini bulalım. Türk dillerinde sözcük kökleri değişmez; kök, sözcüğün başında, besbelli olarak kendini gösterir. Demek ki, Türk dillerindeki sözcük kökleri önek almaz. Kök, sol başta, değişmeden durur, bütün ekler, takılar, bu kökün sağında sıra ile dizilirler.

İşte bizim dilimizi yüzyıllardır etkilemiş olan Arapça, bu bakımdan da Türkçeye çok uzak bir dil topluluğunda bulunduğu için, bu iki dil hiç bir zaman kaynaşamamış, birbirine yamalı kalmıştır. Başka bir deyişle, biz bozuk bir Arapça konuşmuşuzdur, gene de kimi sözcüklerde o bozukluğu sürdürüyoruz. Sözgelişi, eskiden "dil" karşılığı "lisan" sözcüğünü kullanıyorduk. Yeniler, Arapça okumadıkları ve Arapça alfabeyi bilmedikleri için, bu sözcüğü, ilk hecesini uzatarak "lîsan" diye söylüyorlar. Yanlıştır, ilk heceyi uzatmamak gerekir. Ama bunu öğrenmeye ve öğretmeye çabalayacağımıza, onun Türkçesini kullansak, "dil" desek daha iyi olmaz mı? Bize, "Güzel Türkçemizi bozuyorsunuz" diyenlere sorsak, "*Lîsan* niçin *dil*'den daha güzel olsun?" desek, bize ne yanıt verirler?

Bakın, "yanıt" dedim, "cevap" demedim. O "cevap" sözcüğünde ikinci hece uzundur, ama biz bunu, sözcüğün yalın durumunda anlayamıyoruz. Ne zaman uzun okunacak, ne zaman kısa? Bununla yorulacağımıza, Türkçesini söylesek daha doğru olmaz mı? "Cevap" ek aldığında, ikinci hece uzar, "cevabı" olur.

Demek ki, Arapça, hem başka bir dil ailesinden, hem de onun sözcük yapısı Türkçenin sözcük yapısından çok ayrı. Halkımızın çektiği sıkıntı hep bu ayrılıktan, bu başkalıktan doğmaktadır. Daha başka sözcükleri alarak örnekleri çoğaltmadan önce, şurada hemen belirtelim ki, dilde özleşme akımının karşısına aldığı, Türkçeden temizlemek istediği sözcükler, işte bu başka dil ailelerinden, bu başka yapıdaki dillerden gelme sözcüklerdir. Yabancı bir dilin sözcükleriyle, üstelik onları kaçınılmaz olarak yanlış söylemek yolu ile hiç "güzel bir Türkçe" kurulabilir mi?

Yıllar önce bir radyo spikerimiz "teyakkuz" diyeceği yerde "takayyuz" deyivermişti de, eskilerce, yaşlılarca alaya alınmıştı. Çünkü o eskiler, o yaşlılar bu Arapça sözcüğün doğrusunu biliyorlardı,

çünkü eski yazı biliyorlardı. Arapça "teyakkuz", "yakaza" kökünden gelen bir sözcük, "uyanıklık" demek. Bizde eskiden söylenen, "Sizi teyakkuza davet ederim" sözünün Türkçesi "Sizi uyarırım." Gerçi o spikeri alaya aldılar, ama haksızdılar; çünkü spiker gençti, Arapça okumak şöyle dursun, eski yazıyı da bilmiyordu; demek ki, sözcüğün kökünü, ekini birbirinden ayıracak durumda değildi. O spiker için ha "teyakkuz" olmuş ha "takayyuz", hepsi birdi. Bilinmeyen, öğretimi olmayan yabancı dillerden alınma sözcüklerde bu tür yanlışların yapılacağını olağan karşılamak, doğal karşılamak gerekir.

Daha tuhafı, Arapça sözcüklerle, Batı dillerinden gelme sözcüklerin karıştırılmasıdır. Size bunu gene bir örnekle anlatayım:

Yıllar önce çalıştığım bir gazetedeki genç bir arkadaşım, Fransızca "êtoile" sözcüğü ile Arapça "etfal" sözcüğünü karıştırmıştı. O zaman İstanbul'da Beyoğlu'nda bir "Êtoile" sineması vardı, bu sinema sonra adını değiştirdi, Türkçeleştirdi, "Yıldız" sineması oldu. Fransızca "êtoile" sözcüğü, bilindiği gibi, "yıldız" demektir. Bir de "Etfal" hastanesi vardı, şimdi onun adı" Çocuk Hastanesi" oldu. İşte o genç gazeteci arkadaşım, bu iki sözcüğü birbirine karıştırmış, "êtoile" diyeceği yerde, "etfal" demişti. Yanı sinemeya "çocuklar" adını takmıştı bilmeden. Arapça "tıfl", "çocuk" demektir. Arapça bükünlü dillerden olduğu için, demek ki Arapça köklere önek getirildiği için, "tıfl"ın çoğulu "etfal" oluyor, "çocuklar" demek. Sinemanın da, hastanenin de adını değiştirip, birine "yıldız", ötekine "çocuk" denilince bu yanlışlık ortadan kalkmış oldu. Şimdi gelip de bize, "Güzel Türkçemizi bozuyorsunuz" demenin bir anlamı var mı?

Arapçayı baş tacı eden eskiler, Türkçeyi aşağı görmekte öylesine ileri gitmişlerdi ki, onlar için Türkçe diye bir dil yoktu nerdeyse, onu kaba, bilgisiz insanlar konuşurlardı, en saygın dil Arapçaydı onlar için. Sözgelişi "ev" demezlerdi de, "hane" derlerdi, "kız kardeşim" yerine "hemşirem", "erkek kardeşim" yerine "biraderim", "eşim" yerine "refikam" hatta "refikam cariyeniz" demeyi daha güzel bulurlardı.

Dilimizi aşağı görmek alışkanlığı, sonradan Batı dilleriyle ilişki kurulunca da sürüp gitmiştir sayın dinleyiciler. Örneğin bir ünlü ozanımız, Servet-i Fünun ozanlarından Cenap Şahabettin'in bir şiirinde şöyle bir dize vardır:

Na'şı evrak ile dolmuş lâklar

Buradaki "lac" sözcüğü, bilindiği gibi, Fransızcadır, "göl" demektir. Ozanımız, yarı Arapça, yarı Fransızca ile şunu söylüyor: "Göller yaprak ölüleriyle, cesetleriyle dolmuş".

"Na'ş" cenaze demek, "evrak" ise Arapça "varak" sözcüğünün çoğulu, "yapraklar". Gene bir önek almış Arapça bir sözcük. Düşünün ki, ozanımız, Arapça bir sözcüğü Türkçe kurala göre çoğullandırmıyor, çoğul yapma işinde Arapça kurala uyuyor. İşte dilimize Arapça, yalnızca sözcükleri ile değil, kuralları ile de girmiş derken bunu anlatmak istiyoruz. Bunun yanına bir de Fransızca "lac" sözcüğü getirilince, o dize büsbütün gülünç bir duruma giriyor. Bana sorarsanız, "êtoile"e "etfal", "teyakkuz"a "takayyuz" demek değildir gülünç olan, okumuş yazmış, Arapça, Fransızca bilen aydınlarımızın, Türkçemizi içine soktukları bu durumdur.

Geçen konuşmamda Yunus Emre'de gördüğümuz "od" sözcüğünün unutulup, onun yerine Farsça "âteş"in alındığından söz etmiş ve diller arasında bu gibi alışverişlerin olabileceğini söylemiştim. Ama yabancı dillerin bizim dilimiz üzerindeki etkisi böyle birkaç sözcükte kalmamış, hatta sözcüklerde kalmamış, dilimizin sözcük dağarcığı ve kuralları tümden silineyazmıştır. Buna elbette bir gün "Dur!" denecekti. İşte, aşağı yukarı elli altmış yıldır Türk aydınlarının gerçekleştirmek için çabaladıkları iş budur.

Eskiler okullarımızda Arapça öğrendikleri ve o zaman yazımızda Arap alfabesi kullanıldığı için, bu yabancı dilden alınma sözcükleri anlıyorlar, kullanabiliyorlardı. Dahası o Arapça sözcük köklerinden yeni sözcükler türetebiliyorlardı. Ama okullarımızdan Arapça kaldırıldıktan sonra, daha bir süre Arap alfabesiyle öğrenim görenler, sayısız yanlışlar yaparlardı. Bu yanlışları, Arap yazısını bilmeyen yeni kuşaklara anlatmak olanaksızdır. Belleğimde kalmış bir örneği anlatıvereyim: Eskiden, şiirlerde de geçen bir "fevç" sözcüğü vardı, "bölük" demektir. Bizler bunu "foç" diye okurduk.

Hani Yahya Kemal Beyatlı'nın "Mahurdan Gazel" adlı şiirinde geçer:

Halk-ı Sa'dâbâd iki sahil boyunca fevç fevç
Va'de-i teşfifine alkış tutarken dûrdan

Cedvel-i Sîm'in kenarından bu âvâzın Kemal
Koptu bir fevvare-i zerrin gibi mâhurdan

Çünkü Arapçada doğru okumaya yarayan sesliler yoktur. Demek ki, biz o zaman, dilimize germiş yabancı bir sözcüğün doğru okunuşunu ancak kulaktan, ya da birtakım işaretlerden öğrenebiliyorduk. Düşünün, anlamını bilmediğimiz, günlük dilde kullanmadığımız bu ve buna benzer sözcükler yüzünden ne durumlara düşüyorduk o zaman!

Türkler tarih boyunca çeşitli alfabeler kullanmışlardır. Bunların içinde kendi yarattıkları Kök-Türk alfabesi olduğu gibi, yabancı dillerden aldıkları alfabeler de vardı. Ama bunların tümünde Türkler, seslilere büyük önem vermişler, aldıkları yabancı alfabelere kendi seslilerini sokmakta çok titiz davranmışlardır. Bu iş Arapçada da oldu. Biz Arap alfabesiyle sıkıntı çektiğimizi görünce, onu "sesliler" bakımından zenginleştirmeye kalkmışızdır. Elbet son dönemlerde olmuştur bu iş. Ama Arap'ın alfabesinde de değişiklik yapılmasına karşı duranlar buna kızmışlar, "Olamaz!" demişlerdir. Bunu bir örnekle anlatayım. Arap alfabesiyle "Türk" sözcüğü, eskiden "terk" gibi yazılırdı. "Terk etmek", "bırakmak" demektir, bildiğiniz gibi. Böyle bir yanlışlığı önlemek için, o sözcüğün başındaki "t" den sonra bir "vav" getirerek "Türk" okunmasını sağlamak isteyenleri, Arapça düşkünleri "Vavlı Türk" diye alaya almışlardır.

Alfabe değişikliği, bir araç değişikliği gibi basit bir değişiklik sayılmamalıdır. Dilimizin kendini bulması ile sıkı sıkıya ilintilidir bu olay. Önek alan, kökleri biçimden biçime giren Arapça sözcükler, bizim yeni alfabemizle artık kolay ve doğru okunamaz duruma gelmişti. Böylece o dilden gelme sözcüklerin okunmasında, anlaşılmasında güçlükler arttıkça arttı; yabancı sözcüklerle savaşım, onların yerine Türkçelerini koymak zorunlu oldu çıktı.

Özetlersek, önce okullardan Arapça öğretimin kaldırılması, arkasından alfabede yapılan değişiklik, dilimizdeki o yabancı sözcüklerin durumunu büsbütün sarsmış oldu. İyi de oldu, böylece bizlerde kendi dilimiz üstüne bir bilinç uyandı.

19 Nisan 1975

III

Sayın dinleyiciler,

Bugünkü konuşmama, yabancı dillerden oldukları için yeni kuşaklarca çoğunlukla yanlış söylenen birkaç sözcükle başlıyorum. Örneğin şu "mizah" sözcüğünü alalım. İki heceli olan bu sözcüğün ilk hecesi kısa, ikinci hecesi uzundur. Bir daha okuyorum: Mizah. Oysa genç kuşaklarca çoğun bu sözcük ilk hecesi uzun olarak, "mîzah" diye söyleniyor. Genç kuşakların bu yanlışı yapmaları nedendir dersiniz? Geçen konuşmalarımda da söylediğim gibi, genç kuşaklar, bu sözcüğün Arap alfabesi ile nasıl yazıldığını bilmedikleri için düşüyorlar bu yanlışlığa. Çünkü onlar, Arap alfabesiyle yazılan "mizah" sözcüğünde, *m* ile *z* arasında sesli harf bulunmadığını öğrenmemişlerdir doğal olarak, öğrenemezlerdi. Oysa yeni alfabemizde bir "mizah" sözcüğünün ilk hecesine bir sesli koymak zorunda kalmışız. Ama bu, kısa okunması gereken bir seslidir. Oysa oradaki *i*'yi uzun okumakla yeni kuşaklar sözcüğün yabancı olduğunu sanki sezmişler de ondan böyle yapıyorlarmış izlenimi uyandırıyorlar. Gerçekten de sayın dinleyiciler, Türkçede uzun hece yoktur. Bizim dilimizdeki uzun heceli sözcüklerin tümü yabancı dillerden gelmedir. Fakat "mizah" sözcüğündeki ilk hece aslında da uzun değil. Onu *i*'yi uzatmadan okumalı, "mizah" demeli, "kral", gibi "sınav" gibi. Oysa bu son sözcükleri, ilk seslileri uzatarak "kîral", sînav" gibi okumak, söylemek nasıl yanlışsa, "mizah"ı da "mîzah" diye okuyup söylemek öyle yanlıştır.

"Mizah" sözcüğünde ikinci hecenin uzun olduğu ise, sözcük bir ek aldığında ortaya çıkıyor. Sözgelişi, "Shakespeare'in mizahı çok güçlüdür" tümcesindeki "mizahı" sözcüğünün ikinci hecesi

uzun okunur. Bu sözcüğün sıfat biçimi de ikinci hecenin uzun olduğunu gösterir: "Mizahî". Burada sıfat eki olan sonraki "i" uzun okundu. "Mizah" sözcüğü Türkçe olmadığı gibi, sondaki o sıfat eki de Türkçe değildir.

İşte sayın dinleyenlerim, geçen konuşmalarımda kökünü bilmediğimiz, kendi yazımındaki yazılışını öğrenemediğimiz bir yabancı sözcüğün söylenişinde yanlışlara düşmek olağandır derken bunu anlatmak istemiştim. "Mizah"ı, "mîzah" diye yanlış söyleyeceğimiz yerde, onun Türkçesini bulsak, kullansak, diyelim "gülmece" sözcüğünü yeğlesek daha iyi olmaz mı? Nasıl boyuna yanlış söylenen, "hatıra" deneceği yerde "hatıraa" diye üçüncü hecesi yanlış yere uzatılan o sözcüğü atıp yerine Türkçesi olan "anı"yı kullanmakla bir yanlıştan kurtulmuşsak, "mîzah" diye yanlış söylemekten, okumaktan bir türlü kurtulamadığımız bu sözcüğü de bir yana bırakarak, onun yerine "gülmece" dedik mi, bütün güçlükler, yanlışlar ortadan kalkar. Çünkü biz anadilimizde böylesi yanlışlara düşmeyiz.

Buna benzer bir örnek daha var, gene çoğunlukla genç kuşaklar "hülâsa" demiyorlar, "hülâsâ" diyorlar, yanlış olarak üçüncü heceyi uzatıyorlar. Sözcük ek aldığında bu yanlış daha çok ortaya çıkıyor. "Hülâsâsı" örneğinde olduğu gibi. Oysa burada da üçüncü hecenin uzun okunmaması gerek, "hülâsâsı" değil, "hülâsası" denmesi gerekir. Bakın, bu aileden bir de "telhis" sözcüğü var ki, artık dilimizden çıkıp gitmiş gibidir, ancak eskiler arada bir kullanıyorlar. Şimdi sayın dinleyiciler, öğretimi ortadan kalkmış, bizi artık hiç ilgilendirmeyen bir yabancı dilin arta kalmış sözcüklerini yalan yanlış konuşmaktan, eskilerin eleştirilerini üzerimize çekmektense, o sözcüğün Türkçesini kullansak, sözgelişi "hülâsa" yerine "özet" desek daha iyi değil midir? İşte Türkçecilik bizi bu gereksiz güçlüklerden, yanlışlardan kurtaran en doğru yoldur.

Şimdi başka bir sözcük üzerinde duralım sayın dinleyiciler: Bu sözcük de yabancı. Arapçadan girmiş dilimize. "Hibe" sözcüğünü alıyorum. Bilmem dikkat ediyor musunuz, yeni kuşaklar onun da birinci hecesini uzatıyorlar. "Hîbe" diyorlar. Oysa o sözcüğün birinci hecesi uzun değil, kısadır. "Mizah" sözcüğünde olduğu gibi, "hibe" sözcüğünde de *h* ile *b* arasında bir sesli yok, Arap sesliden hoşlanmadığı, onu kullanmadığı için *h*'den *b*'ye sanki arada bir *i* varmış gibi geçiveriyor. Sözcüğün aslındaki yazılışını bilmeyen bir Türk gencinin, burada bir *i* varmış ve bu *i* uzun okunurmuşçasına sözcüğü "hîbe" diye söylemesi şaşılacak bir şeydir. Bunun yerine

Türkçesini kullansak, "bağışlama" desek kalkar ortadan bütün güçlükler.

Sonra şu "dahi" sözcüğünü alalım sayın dinleyiciler. Ancak "dahi"yi incelemeye girmeden, şuracıkta aklıma geliveren bir konuya dokunayım. Belki bütün konuşmalarımda sık sık geçen "sözcük", kiminizi düşündürmüştür. "Kelime" karşılığı olarak kullanıyorum onu. "Neden", diyeceksiniz, "kelimeyi atıyoruz da, yerine sözcük diyoruz?" Yukardan beri anlattığım nedenlerden ötürü sayın dinleyiciler. O "kelime"yi de, Arapça okumamışlar, Arap yazısı öğrenmemiş olanlar, ikinci hecesini uzata uzata "kelîme" diye söylüyorlardı çoğun. Sonra o sözcüğün ailesinden olan "tekellüm", "mütekellim" de dilimizden gitti. Bir dilin sözcükleri tek tek öğrenilmez, "kelime"yi bırakacak, yerine Türkçesini kullanacaktık elbet.

Biz şimdi dönelim o "dahi" sözcüğüne. Bunu da çoğunlukla "dâhi" diye söylüyorlar. Örneğin, "Ahmet dâhi gelmedi" diyorlar. Yanlış. Bu sözcüğün de ilk hecesi kısa, ikinci hecesi uzun okunmalı. Arapça "dahî" dilimizde ayrı yazılan *de-da* bağlacı ile karşılanır: "Onun da hakkı var" tümcesinde olduğu gibi. Ancak sayın dinleyenlerim, bitişik yazılan *de-da*'lar "kalma" durumunu gösterir, bizim konumuz olan "dahî" ile bir ilintisi yoktur. "Bahçede oturdum" gibi. Ancak biz "dahî" ile "dâhi"yi karıştırırsak, çoğu zaman anlatmak istediğimiz konuyu Arap saçına döndürebiliriz: "O dâhi gelmedi" dersek, karşımızdakinde gelecek adamın bir "dâhi", bir üstün kişi olduğu sanısı uyanır. Onun için kullanacaksan doğru kullanalım, "dâhi" demeyelim, "dahî" diyelim son hecesini uzatarak, ilk hecesini değil. Banan sorarsanız, "O dâhi gelmedi" diye yanlış söyle olasılığı bulunan tümceyi, "O da gelmedi" biçiminde söylemek en iyisidir. Başımıza ne geliyorsa hep yabancı sözcüklerden geliyor. Konuşurken olsun, yazarken olsun, Türkçe sözcüklerde yanlışa düşmeyişimiz, ya da düşülen yanlışların çok az oluşu ne öğreticidir! Giderek biz okuması yazması olmayan yaşlı bir insanımızdan, kimi sözcüklerin en doğru söylenişini öğrenebiliriz. Çünkü Türkçe bizim anadilimizdir. Kurallarını, özelliklerini bilmeyebiliriz, ama onun sözcükleri bize yabancı değildir.

Şimdi üçüncü bir örnek üzerinde daha durmak istiyorum sayın dinleyiciler: O da "seri" sözcüğü. Ne anlama geliyor bu sözcük? Söylenişe göre değişir. Doğrusu ben onu kullananları dinlerken çok kez şaşırıyorum, acaba "hızlı" anlamına mı, yoksa "dizi" anlamına mı diye. Yanlışlık burada da öyle, yabancı sözcüklerde çoğu kez gereksiz olarak yaptığımız uzatmalardan doğuyor. Arapça "se-

ri" sözcüğünün sonunda, bizim alfabemizde gösterilmeyen bir "ayın" ünsüzü (konsonu) vardır, gırtlak çarpması ile belli eder kendini. Ama o ses bizim konuşmamızdan silinip gitmiştir. Yalnızca hocalar camilerde, gömme törenlerinde, hatimlerde Arapça okur, Türkçe dua ederken bu "ayın"ı adam akıllı çatlatırlar. Biz de onlara öykünerek "seri" sözcüğünü şöyle "seri' " diye çatlata çatlata okumamız gerekir. Ama bu yapılamadığı için, sözcüğün ikinci hecesi dilimizde uzayıvermiştir, "ayın" yerine uzun bir "i", "serî".

Şimdi bakın yanlışlık nasıl doğuyor! Bir de Fransızca "série" sözcüğü var ya, "dizi" anlamına, işte bir Arapça ile bir Fransızcanın karışması Türkçemizi içinden çıkılmaz zor durumlara sokmaktadır. Sözgelişi, "*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* bu serî'den çıktı" sözü de, "Ahmet öyle seri geldi ki..." sözü de yanlıştır. Birinci tümcede Atatürk'ün söylev ve demeçlerinin "hızlıdan çıktığı", ikincisinde ise gelenin "dizi halinde" geldiği anlamı uyanıyor. Biz Arapça sözcüklerle baş edemezken bir de, bu örnekte görüldüğü gibi, Arapça bir sözcük ile Fransızca bir sözcüğün karıştırılması, yanlışları, yanılmalara değin götürmektedir. Öyleyse biz de bunların Türkçelerini kullanır, Arapça "seri" için "hızlı", Fransızca "série" için de "dizi" deriz, olur biter. "*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* bu dizide çıktı" ve "Ahmet öyle hızlı geldi ki..." gibi.

"Sukut-u hayal" çoktan beri "sükût-u hayal" oldu. Burada konumuz, gerçekten çok değişik bir yön alıyor. "Sukut-u hayal" tamlaması, Servet-i Fünûncuların uydurdukları bir söz, ama tamlayanı da, tamlananı da Arapça. Neden böyle yapmışlar diye sorulacak olursa, eskilerce Arapçaya gösterilen saygıyı bunun nedeni diye gösterebiliriz. O tamlamanın anlamını, sözcüklerin sadece yerlerini değiştirerek şöyle çıkarabiliriz: "Hayal sukutu". "Sukut", "düşmek" demek. Öyleyse bu tamlamada hayal bir yerden düşüyor. Biz şimdi onu "düş kırıklığı" sözü ile karşılıyoruz. Fakat öteki, o "sükût-u hayal" büsbütün başka bir anlam veriyor: "Hayalin susması" olup çıkıyor. Bir yanlış söylemenin getirdiği sonuca bakın!

Buraya değin gözden geçirdiğimiz bütün bu örneklerdeki yanlışlar, hep yabancı sözcüklerin doğru bilinmemesinden ve doğru söylenmemesinden. Bunlar da genellikle uzatmalarda, kısaltmalarda ortaya çıkıyor. Bugünkü konuşmamda hep yanlış uzatmalar üzerinde durdum. Bir de yanlış yere kısaltma örneği vereyim: Bir konuşmacımız geçende "Fenerbahçe taraftarı" derken üçüncü heceyi kısa okudu. Oysa "taraftârı" diye o heceyi uzun okuması gerekirdi.

Arapça eğitimi yapılmadıkça alfabemiz Arapça sözcüklerin doğru okunmasını sağlayamaz. Türkçenin talihsizliği, bunca etkisi altında kaldığı Arapça ile, dil ailesi olarak ya da sözcük yapısı bakımından hiçbir yakınlığı bulunmamasıdır. İşte Latin alfabesi bu açıklığı gözler önüne sermiş, bu yüzden de Türkçecilik akımının hızlanmasında büyük yarar sağlamıştır. Bugün bizim yapacağımız ilk iş, yanlış söylediğimiz Arapçayı bırakıp, doğru konuşmamız kolay olan Türkçeyi güçlendirmektir.

Ama okullarımızda Arapça okutulsaydı, alfabemiz Arap alfabesi kalsaydı bu yanlışlar olmayacaktı denebilir. Fakat Sultan II. Mahmut'un (geçen konuşmamızda aktardığımız) İstanbul'da Fransızca öğretim yapacak ilk tıp fakültesinin açılış töreninde söylediklerini anımsayalım sayın dinleyiciler. Padişah o söylevinde, Arapçı tıp kitaplarının artık çağın gereksinimlerini karşılayamadığını belirtiyordu. Dokuzuncu, onuncu, on birinci yüzyıllarda dünya bilim, felsefe tarihi açısından önemli bir görevi başarmış, eski Yunan kültürünü yeni çağlara aktarmış olan Arap kültürü, daha sonraki dönemde yavaşlamış ve geri kalmıştı. Arap kültüründen, bir ölü dil olarak Arapçadan yararlanmak boş bir umuttu artık.

Nitekim toplumumuzda bir dil sorununun ortaya çıkışının, Cumhuriyetten önceki, demek daha okullarımızdan Arapçanın kaldırılmadığı, alfabemizin daha değiştirilmediği bir döneme rastlaması da, yeni bir kültüre yönelme gereksiniminin nicedir duyulduğunu gösterir. Batı dillerinin etkilerini de ilerde gözden geçireceğiz ve benzeri durumları belirteceğiz. Demek ki amaç, Türkçenin kendisini bulması, özündeki güç ve değeri ortaya çıkarmasıydı.

Dilimizin kendini bulması özlemini, önce ozanlarımız, yazarlarımız duymuşlardır. Önce onlarda başladı Türkçe sevgisi, Türkçe saygısı. Bu sevgiyi, bu saygıyı besleyecek nice örnek yapıt vardı geçmişimizde. İlk konuşmamızda bir şiirini verdiğimiz Yunus Emre bunların başında geliyordu.

Ondan ötesi yeni kuşakların yaratıcılığına bağlıydı. Çünkü dilimizin, en yeni kavramları anlatacak bir güce erişmesi gerekiyordu. Bunun için ne diye yabancı dillere avuç açacaktık? Türkçe yazmak, Türkçe konuşmak neden ayıp olsundu? Bir aydın, bir yazar, bir ozan, halkının dilini kullanmakla elbette daha saygın bir duruma geçecekti. Böylece halk, yazarının, ozanının ortaya koyduğu düşünceleri, duyguları anlayacak, onlarla kaynaşacak, bir ulus bütünü içinde onlarla birleşecekti. Aydınlar başka türlü, halk başka türlü konuşmayacaktı artık. Halkımız, şiire, yazına, politikaya ya-

bancı kalmayacaktı. Oysa, bilindiği gibi, eskiden bu işler, şiir, yazın, politika, halktan ayrı, halkın haberi olmadan, halk anlamadan yapılan işlerdi. Halk anlamasa da olur diye düşünülürdü. Başka bir deyişle, aydınlar kendi aralarında yazıp çiziyorlar, kendi aralarında ülkeyi yönetiyorlardı. Osmanlı döneminin durumu budur.

Ama ulus bilincinin uyanması, bunun önkoşullarının ortaya çıkmış olması, dil sorununu kaçınılmaz bir güncelliğe getiriyordu. İşte bu yüzden Türkçecilik, Cumhuriyet döneminin belli başlı sorunlarından biri durumuna geldi.

26 Nisan 1975

IV

Sayın dinleyiciler,

Dilimiz sorunu, yıllardan beri en güncel konulardan biri olma özelliğini sürdürüyor. Elbette sevinilecek bir olaydır bu; anadili bilinci daha bir güçlenir ulusumuzda, dilimizin zenginleşip gelişmesi sürecinde halkın ona ilgisi gittikçe artar, ulusal bağlar sıklaşır, anlaşma kolaylaşır.

Ama dilimiz konusundaki tartışmalara bakarsak, durum nerdeyse tam tersine diyebileceğimiz bir özellik gösteriyor. Öyle ki, dilimizin özleşmesi yolunda çalışanlarla, bu yolu beğenmeyenler, tutmayanlar arasında çok sert çatışmalar oluyor. Nedendir bu? Dilimizi özleştirmeye çalışanlar, tutarlı bir mantıkla davrandıkları kanısındadırlar. "Bilmediğimiz, öğrenemeyeceğimiz yabancı sözcükler yerine bunların Türkçeleri varsa onları kullanalım, Türkçeleri yoksa, Türkçe köklerden ve eklerden yeni sözcükler yapalım," diyorlar. Buna karşı olanlar ise, "Siz yaşayan dili bozuyorsunuz," suçlaması ile başlıyorlar, ne uydurmacılıklarını bırakıyorlar onların, ne hainliklerini. Evet, sayın dinleyiciler, bu kavga içinde özleştirmeciler, yurt hainliğine dek varan suçlamalara uğradılar.

Bugünkü konuşmamda bu konuya değinmek istiyorum. Ama önceden şunu söyleyeyim ki, dilimiz konusundaki tartışmalar ne denli sert olursa olsun, bundan korkmamalı, üzülmemeli konuşmaların, tartışmaların bunca kırıcı olmasına. Dahası, sevinmeli. Türkçeyi herkesin aşağı gördüğü yakın bir geçmişten bugünkü döneme gelişimiz, sadece dilimiz için değil, ulusal birliğimiz için de yararlı bir gelişme sayılmalıdır. Türkçecilik ya da Türkçeciliğe karşı olan tutum, bugün siyasa alanını bile etkiledi, hükümet programlarında yer alacak denli önem kazandı.

(Sayın dinleyiciler, şu son sözlerim arasında kullandığım "program" sözcüğü üzerinde durmadan edemeyeceğim, onun için konuma biraz ara veriyorum. "Program" sözcüğü de çoğun yanlış söylenen sözcüklerden biri. Okumuş yazmışlar, yabancı dil bilenler arasında bile onu yanlış söyleyenler çıkıyor. "Porogram", ya da "proğram" diyenler var. Yanlıştır, neyi nasıl söyleyeceğimize önem vermemiz gerek. Bakın, *Türkçe Sözlük* bu *program*'a Türkçe bir karşılık gösteriyor, "tasımlama" diyor. Gerçi yaygın bir sözcük değil daha, ama yazarlarımız hele bir dillerine dolasınlar, bakın nasıl tutar, günlük dile giriverir.)*

Biz gene konumuza dönelim. Türkçecilik akımının nasıl yayıldığını, güncel sorunlardan biri durumuna geldiğini söylüyordum. Üstelik sayın dinleyicilerim, dilde özleşme akımına karşı olanlar bile, bakıyorsunuz, gene de yeni sözcükleri, özleştirmecilerin buldukları, yaptıkları, yaydıkları sözcükleri kullanıyorlar, dilde özleştirme akımına karşı düşüncelerini bu sözcüklerle anlatıyorlar. Bu bir kazanç değil midir? Başka bir deyişle özleştirmecilik akımının gücünü göstermez mi?

Şimdi tartışmaların nerden çıktığı, ne biçimlere girdiği konusuna gelelim, şu "yaşayan dil" sözünden başlayalım. Özleştirmeciler, bu yolda yürüyen yazarlar, ozanlar, dilimizde karşılığı bulunan yabancı sözcükleri atıp onların yerine Türkçelerini kullandıkça, eğer Türkçeleri yoksa, Türkçe köklerden ve eklerden yeni sözcükler yapmaya kalktıkça, özleştirme akımına karşı olanlar şöyle diyorlar: "Dil yaşayan bir şeydir, kendi kendine değişirse değişir, oysa siz onu zorla değiştirmeye kalkıyorsunuz. Halkımızın kullandığı bir sözcük yabancı bir dilden gelmiş olsa, yaşayan dile girdiği için bizim malımız, yani Türkçe sayılmalıdır. Siz yaşayan dili bozuyor, onun yerine yapma bir dil kurmaya kalkıyorsunuz."

İşte böyle diyorlar sayın dinleyiciler. Doğrusunu isterseniz, hiç de yanlış sözler değil. Dil yaşayan bir şeydir ve onu hiç kimse istediği gibi, hani deyimi ile söyleyelim, keyfi istediği gibi değiştiremez. Ama diller, bütün diller gene zaman içinde değişiyorlar. Bunun kendi kendine olduğu da söylenemez. Yazarları, ozanları, düşünürleri değiştirirler kendi anadillerini, çünkü bir zorunluluk olarak dikilir bu iş karşılarına. Çağ, yeni kavramlar getirmiştir, yeni araçlar getirmiştir, bunları adlandırmak gerekiyordur. Bizim dilimiz de geçirdi eskiden böyle önemli bir değişiklik, aşağıda yeri gelince değineceğiz. Burada şu kadarcığını söylemekle yetineyim ki,

(*) Daha yeni bir karşılık olarak da *izlence* önerilmiştir. TDK.

özleştiremciler, yaşayan dil yetmediği ya da kimi yerde tutarsızlıklar, anlaşılmazlıklar gösterdiği için, ortaya yeni sözcükler çıkarmak zorununu duyuyorlar. Geçen konuşmamda verdiğim bir örneği yenileyeyim sayın dinleyiciler: "Teyakkuz" mu, "takayyüz" mü, diye çırpınacağımıza, bunun Türkçesini söylesek, "uyarı" desek niçin yanlış olsun? Üstelik özleştirmeye karşı olanlar içinde, savundukları eski sözcükleri doğru olarak bilmeyenler de çıktıkça durum büsbütün karışıyor. Bilmedikleri bir dili "yaşayan dil" diye savunmak durumunda kalmış oluyorlar bunlar.

Bu konuya ilişkin bir anımı anlatayım: Yıllar önce haftalık bir gazetede, basılacak yazıları dil bakımından okumakla görevli bulunuyordum. Benden yaşça oldukça genç bir bayan yazarımız, yazılarında kullandığı eski sözcüklere dokunmamamı benden istedi. Hakkı vardı elbet, istemezse onun yazma biçimine karışamazdık; ama o yazarın hiç olmasza sevdiği, tuttuğu dili bilmesini, iyi bilmesini ondan istemek de bizim hakkımızdı. Bakın o yazar, o gün önümde duran yazısında, tanıdığı bir ev hanımını överken ona "haset" ettiğini yazıyordu. Oysa "gıpta" ettiğini söylemesi gerekirdi. Haset kötü bir duygudur çünkü, o duyguda kendilerini kaptırmış olanlar "hasut" derler ki, hasutlar hiç kimsenin iyiliğini istemezler, insanların mutluluğunu kıskanırlar. Oysa "gıpta" etmek böyle değildir, gıpta etmekte bir yaklaşma, bir özenme, bir onun gibi olma isteyiş vardır ki, hiç de kötü olmayan bu duygu için biz dilimizde "imrenme" sözcüğünü kullanırız. "İmrendim onun başarısına" deriz sözgelişi. Bunda düşmanca bir duygu yoktur.

İşte özleştirmeciliği sevmeyen o yazarımız, kullandığı, sevdiği yabancı (bu örnekte Arapça) sözcükleri gereğince bilmediği için düşmüştü bu yanlışa. Şimdi bize: "Haset, hasut sözcükleri dilimize girmiştir, onları atmak doğru değildir" diyenlere hak verebilir miyiz? Yaşam istemiyor mu bizden bu alanda bir temizlik yapmamızı, bir yeniden değerlendirmeye girişmeyi? Bir sözcüğü atmak, yerine bir başkasını koymak öyle kolayca olacak işlerden değildir sayın dinleyiciler, eğer birtakım yabancı sözcükler kolayca atılabiliyorsa, bunda onların artık tutunamayacak duruma gelmelerinin etkisi büyüktür. Konuyu biraz daha açayım.

Dilimizin bilimsel düşünceye uyarak değişmesi, sanıldığı gibi, dediği dedik, akıllı ya da akılsız üç beş kişinin isteği sonucu değildir. Değişen toplum böyle buyuruyor. İstesek de, istemesek de ona uyacağız. Nitekim bizim toplumumuz geçmişte buna benzer bir değişiklik geçirmiştir.

Türklerin İslam uygarlığına girmeden önceki dilini bir düşünün. Arap'la, Fars'la ortak uygarlık bize yeni yeni kurumları zorlayınca, o zamanki Türkler düşünmüşler, taşınmışlar, dilimizi bu değişikliğe uydurmamız gerekli demişler. *Kur'an*'ın buyurduğu hukuku kurmak için Arapçayı ölü dil olarak benimsemişler, terimleri o dilden ya almışlar, ya kendileri uydurmuşlar. Evet, uydurmuşlar sayın dinleyiciler. Bunun gibi Fars şiirini kendileri için klasik saymışlar. Bunda üzülecek bir şey yok, tam tersine, o günün gereklerine uygun bir iş görmüşler... Avrupalı ulusların, Latinceyi, Yunancayı benimsemeleri gibi.

Ama bizim içine girdiğimiz Doğu İslam uygarlığı, gittikçe Batı uygarlığı karşısında güçten düşmeye başlamış. Ordumuzu düzeltirsek yetişiriz demişler. Nizam-ı Cedid çıkmış, ama çöküşün önü alınamamış. Yasaları değiştirelim demişler, Tanzimat çıkmış, gene bir yarar yok. Bu gidiş ta Atatürk'ün laik devletine kadar gelir dayanır. Laik devletle bizim toplumumuz çağdaş uygarlığa ayak atar. Doğu-İslâm uygarlığı ile ilgisini keser. Bu durumda sözgelişi medeni hukuk dilimizi *Mecelle* terimleri ile kurabilir miydik? Toplumumuzun yeni duyguları, yeni kaygıları Fars şiiri geleneği içinde dile getirilebilir miydi? Kaside, gazel biçimleri ile tiyatro yazabilir miydik? Bize yeni bir ölü dil, yeni bir klasik yazın (edebiyat) gerekiyordu. Batı uygarlığı içindeki ulusların ölü dili Latince idi, Yunanca idi. Onlar bizim de ölü dilimiz olsun, terimlerimizi onlardan yapalım denildi, ama tutmadı. Okullarımıza (bir ikisi bir yana) o diller konmadı. İşte o vakit eski Türkçeyi, geçmişteki bu hazineyi ölü dil gibi almak yolu ortaya atıldı. Yoksa onu canlandırmak değildi amaç.

Demek ki, İslam uygarlığına girdiğimiz zaman yaptığımız işi, bugün laik ve çağdaş uygarlığa girdiğimiz için de yapmak zorundaydık. Okullarımızdan Arapçayı, Farsçayı kaldırdığımıza göre, dilimizdeki Arapça, Farsça sözcükler de tutunamazdı artık. Bu bir istek, duygu işi değildi. Dilimizi birbirleriyle ilişkisiz bir sözcükler yığını durumuna sokamazdık. Oysa bir dil tek tek sözcüklerden değil, sözcük ailelerinden kurulur sayın dinleyiciler.

Burada kısaca sözünü ettiğim o eskiden geçmiş olay, Türklerin İslam uygarlığına girdikten sonra dillerini değiştirmeleri olayı ne öğreticidir! Neredeyse bütün ulusların başından geçmiştir benzerleri. Diller değişerek yaşarlar. Bu değişmeleri çağın koşulları zorlar. Ama bugün kalkıp da, "Böyle bir değişme bin yıl önce olmuş bir kez, artık bir daha olamaz, biz o değişikliğe uyup kalalım" diye

düşünmek yaşama, değişime, gelişime aykırı düşmez mi? Türklerin İslam uygarlığına girdikleri zaman dillerinde yaptıkları değişikliği neden son değişiklik sayacak mışız? Yaşam bizi benzeri bir değişikliğe yeniden zorlayamaz mı? Gerçekte zorlamıştır ve ileri atılmaya istekli Türk toplumu bunu başarma yoluna girmiştir.

Sayın dinleyiciler, bundan önceki konuşmalarımda verdiğim örneklerle de göstermiştim ki, biz Türkçe "ağu"yu atıp onun yerine yabancı "zehir"i, Türkçe "sin"i atıp onun yerine yabancı "mezar"ı koyduğumuz zaman -yedi yüzyıllık bir geçmişi var bu söylediğimin– evet, koyduğumuz zaman, "yaşayan dil"i bunlardan hangisi gösteriyordu? Başka bir deyişle "ağu" yaşayan dil iken atıldı ve onun yerini bir yabancı, "zehir" aldı. Bizim şimdi yaptığımız iş bunun tersidir. Yaşayan dilde gücünü yitirmiş olan yabancı sözcüğü bırakıp onun yerine Türkçesini geçirmek. "Haset" ile "gıpta"yı karıştırıp duracağımıza böyle davranmamız daha doğru değil midir?

Üstelik Türkçeciler, "Dilimizden bütün yabancı sözcükleri atalım" demiyorlar. Deseler de başaramazlar böyle bir işi. Çünkü dünyada yüzde yüz arı, saf dil yoktur sayın dinleyiciler. Hatta bin yıl önceki Türkçeyi diriltmek de değildir özleştirmecilerin amacı, hiç değildir. Yukardaki örnek bize dillerin, birtakım toplumsal değişmelerin zoru ile değişebileceğini gösterdiğine göre, çağdaş anlamda uluslaşma sürecini yaşayan Türkiye, neden benzeri bir dil çabasına girmesin? Kökleri bilinen, öğretilebilir, sözcükleri aileler halinde yaşayan bir ulusal dil kurmasın?..

Biz bugün Türkçenin eski metinlerinden yararlanmaya kalkıyorsak, artık yaşamayan birtakım eski sözcükleri diriltmek anlamına bir çaba değildir bu; ama Türkçenin kimi köklerini, kimi eklerini, yaşayan benzerleri ya da yakınları varsa, neden yaşayışa geçirmeyi düşünmeyelim? Denemeyelim? Hatta bizim eski sözcüklerimizden halkın dilinde yaşayıp da yazı dilimizden silinmiş olanlarını neden kullanmaya kalkmayalım?

"Yaşayan dil-yaşamayan dil" ayrımı, ister istemez "uydurmacılık" konusu ile birleşiyor sayın dinleyiciler. Onun için ben şimdi uydurmacılık tartışmasına girerken, arada bir gene o "yaşayan dil" konusuna değinmek zorunda kalacağım. Ama burada da, ayrıntılara girmeden önce, bir dilbilimcimizin anlattığı bir öyküyü anımsadım. Bu dilbilimcimizin evinde -otuz kırk yıl önce oluyor– köyden gelmiş küçük bir kız varmış. Bir gün dilci bir yolculuğa çıkmak üzere toplanırken, bu küçük köylü kızdan bavulunu getirmesini istemiş. Kız biraz sonra dönüp gelmiş, "Beyim sizin bavulun

germeci kopuk" demiş. O güne değin "germeç" sözcüğünü hiç duymamış olan dilbilimci, küçük köylü kıza: "Germeç dediğin nedir?" diye sormuş. Kız da ona, bavul kapağının arkaya düşmesini önleyen iki iç yandaki bez bağları anlatmış. Bunun üzerine dilbilimci, "Sizin köyde ona germeç mi derler?" diye sorunca küçük köylü kız, "Hayır, bizim köyde böyle bir şey demezler, ben olsa olsa germeç denir diye düşünerek öyle söyledim" demiş.

Sayın dinleyiciler, bir ulus dilini böyle yaratır işte, kendi dilinin yapısına uyarak, kendi köklerinden, eklerinden yararlanarak ve bir benzerine bakarak uydurur. Bu bakımdan dilde yaratma ile uydurma bir anlama gelir, özdeş işler sayılmalıdır. Bugün okullarımızda okutulmakta olan geometri dersinin terimlerini çoğunlukla Atatürk uydurmuştu. "Uydurma"yı böyle anlayınca ortada bir anlaşmazlık kalmaz.

Ama o sözcükte bir aşağılayıcı anlam da var ya, "saçma", "anlamsız" yerine kullanılır, işte o yüzden yanlış anlamalara yol açılıyor. Ama özleştirmecilere uydurmacı diyenler, kuşkusuz "uydurma" sözcüğünün bu aşağılayıcı, alay edici anlamını öne sürüyorlar, "Siz uydurduğunuz bu saçma sapan sözlerle yaşayan dilimizi bozuyorsunuz" diyorlar. Bakalım, durum gerçekten öyle mi?

Tarihçi Abdurrahman Şeref Bey, derslerinde "tradition" sözcüğünün karşılığını ararken bir gün "an..an" demiş. "An" Arapça "dan" anlamına gelir sayın dinleyiciler, o sayın tarihçimiz de öğrencilerine "soydan soptan, anadan, babadan gelen" kavramını anlatmak için kullanmış o Arapça "an"ı, "dan" anlamına ve böyle arka arkaya söylediği için de "an..an", "anane" oluvermiş, soyut ad niteliği kazanmış. İşte size uydurma bir terim, hem de kendi köklerimizden değil, yabancı bir dilin bir tümleç ekinden yapılma. Bildiğiniz gibi biz bugün bu sözcüğün Türkçe karşılığını kullanıyoruz, "gelenek" diyoruz.

"Gelenek" de uydurma elbet, "anane" gibi. Ama "gelenek"in "anane"den bir ayrımı var ki, "gel" kökünden türetilmiş, anlıyoruz ne demeye geldiğini aşağı yukarı, "gelen"le ilgili bir şey. Sonra bu sözcüğün benzerleri de var dilimizde sayın dinleyiciler, "görenek" var, yeni yapılan "ödenek" var. Ama "gelenek"in bilim terimi olarak tanımı ancak öğrenimle elde edilebilir. Sanki okumamış biri "anane" sözcüğünü duyunca bir şey anlıyor mu?

Bunun gibi "millet" ile "vatan"ı Namık Kemal Arapçadan uydurmuştu. "İdeal" karşılığı olarak "mefkûre"yi Ziya Gökalp uydurmuştu. Bugün biz "mefkûre" karşılığı olarak "ülkü" diyoruz. "Dik-

kat" sözcüğünü "attention" karşılığı olarak bilim terimi yapan da Ziya Gökalp'tir. Sırası gelmişken şu "dikkat" sözcüğü ile ilgili, geçmiş bir olayı anlatayım:

Ziya Gökalp *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabında açıyor konuyu... O zamanlar felsefe terimlerini araştırıp bulmak için üniversitede bir kurul toplanmış. Bu kurulda fesahatçılardan biri (fesahat, anlatışta düzgünlük, açıklıkta birlikte ereğe uygunluk demek) evet, fesahatçılardan yani eski dil bilginlerinden biri, *dikkat* sözcüğünün *attention* karşılığı olamayacağını ileri sürmüş. "Güya dikkat kelimesi, dakik ince sıfatından iştıkak ettiği için incelik mânâsına imiş" diye alay eden Ziya Gökalp da, dikkat sözcüğünü halkın kullandığını söylemiş. Fesahatçı, "halkın kullandığı tabirleri ilim kabul etmez. Doğru olan kelimeler, kelimelerin eski şekilleridir." demiş.

Gerçekten ilginç bir tartışma. Dilimizdeki yabancı sözcüklerin kökenlerini bilmemiz gerektiğini savunan fesahatçılar, hele terim işinde, kolay kolay yerilemez. Terim olacak bir sözcüğün, sınırları kesin olarak çizilmiş, açık seçik bir anlama ve yalnız o anlama gelmesi gerekir. Bunu ise ancak kök anlamı sağlar. Halkın kullandığı, çeşitli anlamlara gelen, istenildiğinde istenilen yana çekilebilen, oynak, kaypak bir sözcüğün bilimde yeri olamaz. Terimin anlamında da var bu tanım, sınır demek o Latince sözcük, son durak anlamına "terminal" de oradan gelir. "Terminus" Roma'da bir Tanrı'nın adıydı, Sınır Tanrısı'nın. Okullarımızda Arapça okutulduğu, o dilden yeni sözcükler üretildiği günlerde fesahatçılardan birinin Ziya Gökalp'a karşı davranışı hiç de yanlış değildir. Onlar, yani fesahatçılar, Türkçeye inanmamakla yanılmışlardır.

Ya Ziya Gökalp ne yapıyor? Sözcüklerin kullanış anlamları ile yetinmemizi, o günkü deyimi ile, "galat-ı meşhuru lûgat-i fasiha'ya" yeğlememizi öğütlüyor. "Bir sözcük yanlış bir biçimde, kurala uygunsuz olarak yapılmış durumu ile yayılmış olabilir, zararı yok, onu kullanmak, kurala, ereğe yüzde yüz uygun olan sözcüğü kullanmaktan daha iyidir," demek istiyor.

Daha başka türlü söylersek, Ziya Gökalp, "Halkın bilinçsiz olarak bozup kullandığı yabancı sözcükleri Türkçe sayalım" diyor. Çünkü Türkçe olan "gözgü", "sayrı", "baskıç", "ağu" gibi birçok sözcüğün canlı dilden çıktığını, bunların yerine de canlı olarak "ayna", "hasta", "merdiven", "zehir" sözcüklerinin geldiğini söylüyor. "Bir milletin lisanı kendi cansız cezirlerinden değil, kendi canlı tasarruflarından mürekkep canlı bir uzviyettir." diye yazıyor.

Ama biz de ona sorabiliriz sayın dinleyiciler, Arapça, Farsça sözcükleri dilimize halkımız mı soktu? Kim öldürdü "ağu" sözcüğünü? "Zehir sözcüğüne can veren kimdir?

İşte konumuzun en önemli yerine geliyoruz, Ziya Gökalp da, onu kendilerine destek alarak özleştirmecileri yeneceklerini sananlar da, bir kez olmuş bitmiş bir durumu, artık değişemez bir durum diye benimsememizi istiyorlar. Ziya Gökalp, yabancı kaynaklı *dikkat* sözcüğünü, üstelik de yanlış olarak "attention" karşılığı ortaya atabilecek, ama biz bugün ona benzer bir öneride bulunursak "uydurmacılık"la, yaşayan dili bozmakla suçlandırılacağız. Gene Ziya Gökalp, Arapça "fikir" sözünden bir "mefkûre"yi türetecek ve bunu "ideal" karşılığı dile yerleştirmeye çalışabilecek, ama bugün bir Türkçeci kalkıp da, "O zaman okullarda okutuluyordu, *fikir*'den *mefkûre*'nin nasıl çıktığı bilinirdi, bugünse bilinmiyor, bilinemez de. Onun için biz bunun yerine Türkçe bir sözcük bulalım" dedi mi, uydurmacılıkla suçlanacak.

Ziya Gökalp bir yandan *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabında, "Siyasi kapitülasyonlar, siyasi istiklâl ve hakimiyete münafi olduğu gibi, lisanî kapitülasyonlar da, lisanî istiklâl ve hakimiyete münafidir" diye yazarken, öte yandan Arapça "dikkat" sözcüğüne, taşımadığı bir anlamı yüklemeye, üstelik de bu yoldan terim yapmaya kalkması anlaşılır bir şey değildir. Ama bundan daha anlaşılmaz olanı, Türkçeciliğe "uydurmacılık" diyenlerin, eski sözcükleri savunurken fesahatçılara değil de, Ziya Gökalp'a dayanmaya kalkmalarıdır. Uydurmacılığa değil, tasfiyeciliğe karşı olan Ziya Gökalp, Arapça köklerden sözcükler uydurma yanlısı idi. Böylece bizim en büyük uydurmacılarımızdan biri olarak gösterebiliriz onu.

Burada kullanılan "uydurmacı" sözcüğünde hiçbir aşağılayıcı anlam bulunmadığını açıklamaya gerek yok sayın dinleyiciler, ama onu öyle kullananlar da bulunduğu için, burada hem Ziya Gökalp'a saygımızdan, hem de konumuz olan uydurmacılığa açıklık getirmek ereği ile bunu belirtmeyi zorunlu bulduk.

Ziya Gökalp, "Halk lisanında müteradifi bulunan Arap ve Fars kelimelerini atmak, tamamiyle müteradif olmayıp, küçük bir nüansa malik olanları lisanımızda muhafaza etmek" der. Önce şu Türkçede "müteradifi" yani "eşanlamlısı" olan Arapça, Farsça sözcükleri ele alalım. Halk, Türkçede karşılığı olup da, okuryazarlar eliyle dilimize sokulmuş kimi Arapça, Farsça sözcükleri, anlamlarını az çok değiştirerek kullanmak yolunu tutmuş. Sözgelişi "siyah" ile "beyaz"ı somut anlamda kullanmış. Ziya Gökalp, "Meselâ siyah

yüzlü bir adamın alnı ak olabilir, beyaz çehreli bir adamın yüzü kara çıkabilir" diyor. Sayın dinleyicilerim, Ziya Gökalp'tan yaptığım alıntıları, görüyorsunuz ki Türkçeleştirmiyorum, kendi nasıl yazmışsa öyle bırakıyorum. Değiştirsem, ünlü bilginimizin dil üstüne olan düşüncelerini de değiştirmiş olacağımdan korkarım. Bakın, sözgelişi biz bugün "kara" sıfatını, Ziya Gökalp'ın dediği gibi hep soyut anlamda kullanmıyoruz; "Kara Afrika" diyoruz. Bir de şu var, Ziya Gökalp'tan bu yana dilimizin ne anlaşılır, ne açık duruma geldiği de anlaşılıyor böylece.

Biz gene gelelim müteradiflere... Gerçekten de, dilimizde böyle eşanlamlı sözcükler gittikçe çoğalmış, halkımız da onlara ufak tefek anlam ayrımları koymuş. Bunlar daha çok deyimlerde geçer sayın dinleyiciler. "O deyimleri kaldıralım, bir daha kullanmayalım," diyen yok. İstesek de yapamayız onu. Ama Türkler İslâm uygarlığına girdikten sonra, birtakım deyimlerinden zamanlar vazgeçmek zorunda kalmışlardır. İçindeki sözcüklerin ne demeye geldiği artık bilinmeyen deyimler ortadan kalkar elbet bir gün. Sözgelişi bir "esamisi okunmaz" deyimi vardı sayın dinleyiciler, bakıyorum da son yıllarda kullanılmaz oldu. Çünkü o deyimdeki "esami" Arapça "isim"in çoğulu olan "esami" değilmiş gerçekte, "esame" imiş, eskiden yeniçerilere verilen kimlik cüzdanının adı. Ama sanıyorum ki, o "esame" de "esami"den bozmadır. Düşünün, anlamı bunca karışık bir sözcükle yapılan bir deyim nasıl yaşar? İşte yavaş yavaş unutuldu gitti.

Biz deyimleri kullanırken çok dikkatli olmalıyız sayın dinleyiciler, onları Türkçeleştirmeye kalkmamalıyız. Sözgelişi, şu "meydana geldi" deyimini alalım. "Öyle bir vaziyet meydana geldi ki..." tümcesinde kullanıldığı gibi. Şimdi kalkıp da bunu, "Öyle bir olay alana geldi ki..." diye Türkçeleştirmek yanlış olur. Çünkü deyimlerdeki sözcükler, o deyim içinde, o deyime özgü bir anlam yüklenmişlerdir, onları değiştirmek anlamı değiştirmek olur. Bir örnek üzerinde daha duralım. "Fülûs-u ahmere muhtaç oldu..." "Fülûs" Osmanlı döneminde basılmış bakır ufaklık para." "Ahmer" kırmızı demek. Şimdi biz bu deyimi, "Kırmızı bakırı gereksedi" diye Türkçeleştirirsek hiçbir şey anlaşılmaz. Sırası gelmişken söyleyeyim, "iflâs" sözcüğü de işte o "fülûs"dan gelir. "İflâs etti" demek, o en küçük paraya muhtaf olacak duruma düştü demek.

3 Mayıs 1975

V

Sayın dinleyiciler,

1932 yılında toplanan Birinci Türk Dil Kurultayı, dil sorunumuzu şöyle belirtmişti:

"Halkımız aydınların dilini anlayamamaktadır. Türkçemiz tarihsel süreci içinde Arapça ve Farsça sözcüklerin baskınına uğrayarak ulusallığını ve öz benliğini yitirmiştir. Ayrıca Doğu uygarlığı alanından çıkmış, Batı uygarlığına geçmiş bulunuyoruz. Bu bakımdan dilimizi, içine girdiğimiz bu uygarlığın getirdiği yeni kavramları karşılayabilecek bir düzeye ulaştırmalı, geliştirmeliyiz. Bunun için de dilimizin olanaklarından yararlanmalıyız. Özellikle halkın konuşma dilinden, eski yapıtlardan tarama, derlemeler yapmalıyız. Türkçenin sözcük türetme yollarını araştırmalı, bunlarla yeni sözcükler türetmeliyiz."

Burada kısaca ve çok yerinde olarak belirtildiği gibi, Türk dilini öz benliğine kavuşturmak, onu çağdaş uygarlığın getirdiği yeni kavramları karşılayabilecek bir düzeye ulaştırmak, sadece bir iyi niyet işi değildir; bunun için baş vurulacak kaynaklarımız, canlandırılacak nice güçlü zenginlik damarlarımız vardır. Bu amaçla, halkın konuşma dili yanında eski yapıtlardan yararlanmak yöntemleri de göz önünde tutulmalıdır. Gerçekten de sayın dinleyiciler, halkın benliğinde koruyup beslediği güzel Türkçe ve bugün elimizde bulunan kimi eski yapıtlar, Türkçecilik için köklü bir geçmiş ve çok sağlam dayanaklar bulunduğunu gösteren olgu ve belgelerdir. Türk Dil Kurumu, Birinci Türk Dil Kurultayı'nda belirtilen amacı gerçekleştirecek görevleri yerine getirmiş ve bu alanda birçok yapıt koymuştur ortaya. *Tarama Sözlüğü, Derleme Sözlüğü, Türk Dili Araştırma Yıllığı - Belleten* bunlar arasında sayılabilir.

Onlara gelmeden önce, bugünkü konuşmamızda, eski belgelere bir göz atmak, konumuzun daha da aydınlanması bakımından yararlı olacaktır.

Türkçenin bu temel yapıtlarından biri *Divanü Lûgati't-Türk*'tür sayın dinleyiciler. 1072 yılında yazılmış olan bu kitap, Kâşgarlı Mahmut'undur. Türkçeyi Araplara öğretmek amacını güder. *Divanü Lûgati't-Türk,* Türk dilleri sözlüğü demektir. Bilgi dünyası bu kitaba çok önem vermiş ve onu eşsiz değerde saymıştır. Kitabın 1939 yılında Türk Dil Kurumunca bastırılan çevirisine bir önsöz yazmış olan çevirmeni Besim Atalay, şöyle diyor:

"Biz bu eşsiz kitaptan, eski Türklerin 900 yıl önceki dillerini, düşünüşlerini, durumlarını öğrendiğimiz gibi, kitapta uygarlık dünyasına karşı her zaman göğsümüzü kabartacak birtakım övünç ve kıvanç kaynakları da buluyoruz; dokuz yüzyıl önce atalarımızın ipek mendil taşıdıklarını, giysi kırışıklıklarını yatıştırmak için ütü kullandıklarını da görüyoruz."

Demek ki sayın dinleyiciler, *Divanü Lûgati't-Türk* bize dilimizin yapısını örnekleriyle tanıtırken, Türklerin o yüzyıllar içindeki yaşamlarından nice öğretici belgeler de sunmaktadır.

Türkçeyi öğrenmek isteyenlere bu dili öğretmek için yazılan *Divanü Lûgati't Türk*'te, o yüzyılda bilgi ve siyasa dili olmuş bulunan Arapçanın hiç de Türkçeye üstün bir dil olmadığı, Türkçenin Arapça ile at başı yürüdüğü gösterilmektedir. Oysa dokuz yüzyıl sonra, Türkiye aydınlarından çoğunun Türkçeyi aşağı görmeleri (çünkü böyle bir dönem yaşanmıştır sayın dinleyiciler), Arapçayı yüceltmeleri düşünülecek olursa, dilimizin nasıl haksız bir saldırıya uğradığı anlaşılır.

Mahmut, Kâşgar'da doğmuş, babası Barsganlı imiş. Bu kitabı Kâşgar'dan Irak'a göç ettikten sonra yazdığı sanılıyor. O zaman Bağdat, İslamlığın en önemli merkezi imiş, yalnız siyasa adamları değil, bilim adamları da orada toplanırlarmış. Türklerin de o zaman bu çevrede çok sözleri geçiyormuş, siyasal işler nerdeyse hep Türklerin elindeymiş. Bu bakımdan böyle bir çevre içinde Türkçeyi öğrenmek isteyenlerin epey çok olduğu düşünülebilir.

Şimdi kitabın önsözünden şu parçayı birlikte okuyalım sayın dinleyiciler:

"Orhon ve Yenisey anıtlarından önceki dönemleri bilmiyoruz. Bu anıtlardan Türk dilinin o çağlarda oldukça gelişmiş, olgun bir durum almış bulunduğunu öğreniyoruz. Türk dili kendi yapısı içerisinde kendi kökünden aldığı hızla yürümekte iken, Hint'den ge-

len uysal ve uslu Buda dini, Türk kültürü ve Türk dili için bir korku doğurmaya başlamıştı. Bu dine karşı, 'Buda dini bize yaramaz, bizim göreneklerimize uygun değildir, bu din bizi uyuşturur' diye Buda tapınaklarını yıktıran Türk büyükleri çıkmış. Savuşturulmuş gibi görünen bu fırtınadan sonra, Batıdan, daha sert ve daha yıkıcı yeni bir fırtına gelmiştir. Arap fırtınası. Bu kasırga pek yıkıcı ve öldürücü oldu. İslâm tarihçilerinin de anlattıklarına göre, Türk tapınakları yıkıldı, bilginleri öldürüldü, kitapları yıkıldı. Herkes Arap gibi konuşmaya, Arap gibi düşünmeye zorlanıyordu. Artık Türk dili karışıyordu, bozuluyordu. Birçok Türk hükümetlerinde bilgi dili Arapça, hükümet dili Farsça idi. Karamanoğlu Mehmet Bey, Türk dili ölüyor diye bağırdı. Hükümetten Farsçayı kaldırdı, yerine Türkçeyi koydu. Ama bundan sonra uzun zaman Türkçe işi unutuldu. Her okuyan Arap gibi okumaya, Fars gibi söylemeye başladı. Osmanoğulları bu işe hiç el atmadılar, Türkçeyi unuttular. Yalnız Osmanlı yönetiminin son yıllarında dil hareketi Türkçülükle başladı."

Bir de Kâşgarlı Mahmut'un, kitabına yazdığı önsöze bir göz atalım sayın dinleyiciler.

Şöyle diyor o önsözün bir yerinde Kâşgarlı: "And içerek söylüyorum, ben Buhara'nın sözüne güvenilir imamlarından birinden ve başkaca Nişaburlu bir imamdan işittim. İkisi de senetleriyle bildiriyorlar ki, yalvacımız, (peygamberimiz) kıyamet belgelerini, âhır zaman karışıklıklarını ve Oğuz Türklerinin ortaya çıkacaklarını söylediği sırada, 'Türk dilini öğreniniz, çünkü onlar için uzun sürecek egemenlik vardır' buyurmuştur. Bu söz doğru ise, Türk dilini öğrenmek gerekli bir iş olur; yok, bu söz doğru değilse, akıl da bunu buyurur."

Bundan sonra Kâşgarlı, kitabını nasıl düzenlediğini anlatıyor; Türk dili ile Arap dilinin at başı yürüdüklerini, Türklerin her boyu dilinden sözcükler doğurucu kökler aldığını, Türklerin şiir belgelerini, savlarını andığını söylüyor, "Birçok önemli sözcükler topladım, böylelikle kitap arılıkta son kerteyi, güzellikte son yüksekliği buldu. Gönül bağlamış olduğum bu işte Tanrı'dan yardım dilerim," diyor.

Divanü Lûgati't-Türk'ün bilim alanında, Türk dili ile uğraşanlar için ne büyük bir hazine değerini taşıdığı bir yana, Kâşgarlı Mahmut'un anadilimiz için gösterdiği bu duygulu çaba bile onu saygı ile anmamız için yeter. Arapçanın korkunç saldırısı karşısında Türkçeyi onur verici bir savunma ile saygın kılan Kâşgarlı Mah-

mut örneği yanında, Osmanlılığın son döneminde bile Arap dilini Türk dilinden üstün gören anlayışı, yazıklanarak, üzülerek ve şaşarak karşılamamak elde değildir sayın dinleyiciler.

Geçen konuşmamda anmıştım, Ziya Gökalp bu durumu, "lisanî kapitülasyon" diye adlandırmıştı. Ekonomik kapitülasyonları başından atan yeni, çağdaş Türk toplumu, elbette ki dilini de yabancı sömürüden kurtaracaktı. Çünkü Kâşgarlı Mahmut'un da dediği gibi, "aklın buyuruğu" idi bu.

Şimdi sayın dinleyiciler, bir başka eski yapıta gelelim. Bu da Ali Şir Nevaî'nin *Muhakemet-ül-lûgateyn* adlı kitabıdır. Önce kitabın adını açalım: Burada muhakeme, "mukayese" anlamına, karşılaştırma. Lûgateyn ise, "iki dil" demek. Sondaki *yn*'ye tesniye denirdi, adı ikileştiriyor. Böylece kitabın adı, "İki dilin karşılaştırılması" anlamına geliyor. Bu iki dil, Türkçe ile Farsçadır. 1941 yılında Türk Dil Kurumunca şimdiki dile çevirtilerek bastırılan *Muhakemet-ül-lûgateyn*'in çevirmeni İshak Refet Işıtman'dır.

Kitaba bir önsöz yazan o zamanki Türk Dil Kurumu Genel Yazmanı İbrahim Necmi Dilmen, Nevaî ve *Muhakemet-ül-lûgateyn* üstüne şunları söylüyor:

"Türk Çağatay dil ve edebiyatının en büyük adamı olan Ali Şir Nevaî 1441'de Herat'ta doğmuştur. Altmış iki yıldan ibaret olan ömrü içinde yazdığı eserlerle Türk dil ve edebiyat tarihinde kendisine ölmez bir yer yapmış olan Nevaî, on beşinci yüzyılın Arap bilgisine ve Fars şiirine tapan gelenekleri arasında, Türk dilinin yüceliği, üstünlüğü, güzelliği, genişliği davalarını ileri sürmüş bir büyük dilcidir. Bunun en büyük kanıtı da *Muhakemet-ül-lûgateyn*'dir. Nevaî bu yapıtında, Türk dilinin Fars diline her yönden üstün olduğu davasını ele almış ve bunu büyük bir inanla ve herkesi kolaylıkla inandırıcı kanıtlarla ortaya koymuştur. Farsçanın şiir ve edebiyat için en üstün dil olduğuna herkesin kandığı bir dönemde bu davayı ileri sürmek bile büyük bir ulus sevgisinin damgasıdır. Bu bakımdan Nevaî'yi Türk dilçiliğinin on beşinci yüzyıldaki kahramanı saymak haksız değildir, sanırız."

Sonra da şunları ekliyor Dilmen:

"Dilde ve edebiyatta Türklüğü ileri süren, Fars dil ve edebiyatına üstünlük göstermek isteyen Nevaî, Arap dilini ayrı tutmaktadır. Bunun nedeni, o zamanki İslâm duyguları arasında, dinin kutsal kitabının dilini herhangi bir dille karşılaştırmaya karşı duyulan korkudan başka bir şey olmasa gerektir. Bununla birlikte Türkçe yaptırı (ta'diye) fiillerinden söz ederken dilimizin Arapçaya bile

üstünlüğüne hafifçe dokunmaktan kendini alamamıştır. Bundan da anlaşılır ki Nevaî, yüreğinin içinden Türkçeyi yalnız Farsça ve Hintçe'den değil, Arapçadan bile üstün görmekte, fakat Arapçaya ilişkin duygusunu daha örtülü tutmak zorununu duymaktadır."

Muhakemet-ül-lûgateyn'in bu baskısına ikinci bir önsöz yazan Velet Çelebi İzbudak'ın dediklerinden de birkaç parçayı konuşmama aktaracağım.

Şöyle diyor İzbudak:

"Ulusunu kalkındıracak, yenileştirecek, sağlamlandıracak, yükseltecek değerli başların hemen tümü bu yoldan gitmişlerdir. Gerek Hüseyin Baykara, gerek Ali Şir Nevaî, Türk dilinin güzelliği, genişliği, olağanüstü denecek biçimde, neredeyse musiki perdeleri gibi birbirine uygun sözcük ve tamlamaları ve dile yabancı sözcük ve tamlamaların, bizim kurallarımıza uymayıp hep iğreti ve yabancı olduklarını göstermeleri gibi çok şerefli, değerli özellikleri konuşurlar, aydınları, okuryazarları kendi dillerine emek vermede yüreklendirirlermiş. Bunun gibi, zamanımızda Frenk dilleriyle konuşanlar, onları taklide yeltenenler gibi o zaman modasınca başka dillerde şiir söyleyenleri ağır sözlerle suçladıkları biliniyor. *Muhakemet-ül-lûgateyn*'den görülecektir ki, Nevaî onları gerçekten çok şiddetli bir dille taşlıyor."

Velet Çelebi İzbudak, konu ile ilintili olarak, Türkçülük akımının niteliği ve geçmişi üzerinde de şu ilginç bilgileri veriyor:

"Benim bildiğim, Anadolu'da türlü Türk hükümetleri kurulduğunda oralarda yetişen halk eğitimcileri dediğimiz kişilerin yapıtlarını iki bölüme ayırıyorum. Birincisi asıl halkı aydınlatanların yapıtları ki, *Âşık Kerem, Leylâ ve Mecnun, Ferhat ve Şirin* gibi edebî ve *Muhammediye, Siyret-i Nebevi, Kan Kalesi, Hayber Kalesi* gibi dinî ve toplumsal yapıtlar ile açık Türkçe ile yazılmış *Bostan* çevirisi, *Süheyl-ü-Nevbahar, Felekname* çevirisi ve benzerleri, ikincisi ise Arapçası, Acemcesi çokca, edebiyat değeri fazla olup şiirin çeşitlerini içeren Ahmet Paşa, Necati divan ve mesnevilerdir."

"Türkçülük yarım yüzyıl öncesine gelinceye değin işte böyle birkaç yoldan gidiyordu. O sırada üstat Şinasi, Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve benzeri aydınların Avrupa'daki ilerlemeleri görerek ve onların bu yükselmeleri özellikle ilim, kültür, eğitim yönünden olduğuna akıl erdirerek ulusumuza bu yükselme yollarını göstermişler ve şiirlerini, öteki yapıtlarını bu yola dökmüşlerdir. Ve hatta zorba, bilim ve kültür düşmanı, aydınları asla çekemez olan o zaman hükümetinin kendilerine türlü ezasına, hakaretine dayanama-

yıp Avrupa'ya kaçmışlar ve orada *Hürriyet* gazetesini yayımlamışlardır."

"Türkçülüğümüzün tarih dönemleri üstüne, elbette *Divanü Lûgati't-Türk* gibi eski yapıtlardan ve Mütercim Asım Efendi, Kütahyalı Abdurrahman Efendi (Sayın dinleyiciler, bu Abdurrahman Efendi'nin *Mikyas-ül-lisan* ve *Kıstas ül-beyan* adlı bir yapıtı varmış, bir Türk grameri, dilimizin öz yapısından çıkarılmış kuralları gösterir bir yapıt olduğundan bunun bugünkü dile çevrilerek basılmasının Kurum programına alındığı, bu yazının içindeki bir notta belirtiliyor, ama basılıp basılmadığını bilmiyorum... Her neyse biz gene sürdürelim Velet Çelebi İzbudak'ın sözlerini) ve Süleyman Paşa gibi zatlardan sonra benim bildiğim Namık Kemal, Hamit, Ekrem merhumlar ile akranları yurt sevgisini, özgürlük aşkını gençlere aşılamışlar, şiirde dahi bu yolda yenilik göstermişlerdir. Hiç şüphe yoktur ki, Namık Kemal bunların öncüsü olmuş ve zorba hükümete karşı inancından bir zerre feda etmemiştir. Fakat saydığım bu güzide zatların şiirlerinde de, düzyazılarında da dilin bağımsızlığına, açıklığına çaba görülmez. Hatta hüner gösterme hevesiyle ağdalı deyimlerle, eskilerin yapıtlarına taş çıkarmışlardır. Şu kadar var ki, Kemal Bey tiyatrolarında ve mektuplarında tabiî dili kullanmış, yani açık yazmıştır. Ben o döneme ait açık yazma çabasını Ali Suavi'de görüyorum. Ondan sonra da Hoca-i Evvel şerefli sanını alan Ahmet Mithat Efendi'yi biliyorum. Bilmeyenlere söyleyeyim ki, Ahmet Mithat, Rodos'ta sürgün bulunduğu sırada yurt çocuklarına dilimizi kolayca öğretmek için Hoca-i Evvel adlı alfabe ve okuma kitabını yazmıştır. Romanlarını açık bir dille yazdığı için de ulusun ilk hocası anlamına olarak yazarlar arasında kendisine 'Hoca-i Evvel' denilmiştir."

"Buraya kadar anlattığım gibi," diye sürdürüyor sözlerini Veled Çelebi İzbudak, "yukarda adları geçen üstatlar, koşuğu ve düzyazıyı yenileştirip yurt sevgisi ile özgürlük ateşini de gerçi yurt çocuklarına aşılamışlarsa da, Türklük, Türkçülük ve açık Türkçe yazıp konuşma aşkı ile sözcüklerde akla yakın bir imlâyı (yazımı) yeğlemek tutumunun çok sonraları binlerce korku ile yavaş yavaş uygulanmasına başlanmıştır."

Sayın dinleyiciler, konuşmalarımdan birinde sizlere bu eski yazım (imlâ) öyküsünü anlatmıştım. Velet Çelebi İzbudak'ın da değindiği gibi bu konu üzerinde biraz daha açıklamaya gideyim:

Türkçe eskiden Arap harfleri ile yazıldığından, ulusumuzun adını Trk biçiminde, ünlü kullanmadan yazanlara karşı "Türk" di-

ye *T* ile *r* arasında ünlü kullanarak yazmak için *v* ünsüzü ile *o, ö, u, ü* ünlülerinin beşine birden karşılık olan harfin adı "vav"dı. Düşünün ne güç bir yazım. Bir tek ünsüz dört ünlünün yerini tutuyor. Bunların nasıl okunacağını bilmek de elbette güç olduğu için, o zaman okuma yazma bilenler başlangıçta güçlük çekerler, sonra sonra alışırlardı doğru okumaya. Araplar ünlü kullanmıyorlardı. Türkler ise, başka bir konuşmamda değindiğim gibi, benimsedikleri bütün yabancı alfabelere kendi ünlülerini yerleştirmekte çok titiz davranmışlardır. Ama Arapçaya duyulan dinsel saygı, bu eski Türk tutumunu bile zayıflatmıştır.

Şimdi biz gene Velet Çelebi İzbudak'ı dinleyelim:

"Bütün arkadaşlarımla birlikte onların yetiştirdiği: Türk dili üstatları bilirler ki, dilimizin imlâsında (yazımında) bol bol imlâ harfi kullanmak şerefinden şu emektar yazarın aciz kalemi dahi nasibedar olmuştur. Bugün hiç değer verilmeyen bu sorun o vakit nerdeyse cüretkârlıktan ve yaman küstahlıklardan sayılırdı. O zamanda *başka –bşke* yazılırdı. İşte o zamana değin ulusumuzun şerefli adı *Trk* biçiminde yazılırken bu aciz yazar onu *Türk* yazmıştır. O zaman Bab-ı Âli memurlarının ve bütün gazeteci ve kitapçıların kaynaştığı yer olan Bab-ı Âli caddesinden bu aciz geçerken, bütün genç gazeteciler, yazarlar 'Vavlı Türk geçiyor, vavlı Türk geçiyor' diye beni gösterirlerdi."

Yazar sözü *Muhakemet-ül-lûgateyn*'e getirdiği sırada ise şunları söylüyor:

"Gelelim Ali Şir Nevai'nin bu kitap içinde Türk dilinin Farsçaya üstün olduğuna ilişkin görüşüne. Ali Şir Nevaî, bu davasını başlıca Türkçede bulunan birçok sözcüklerin Farsçada karşılığı olmadığını ve dilimizin çekimlerinin de Farsçada benzeri bulunmadığını enine boyuna birçok örneklerle açıklamıştır ve şimdiye değin bu yapıta bir yanıt verilmemesi bu davanın çok sağlam ve haklı olduğuna güçlü bir tanıttır."

Sayın dinleyiciler, dilimizin başka dillere üstünlüğünü tanıtlamak için bunca çaba belki yadırganabilir. Üstelik o iki dil, Arapça gibi, Farsça gibi işlenmiş, güçlü diller olunca, bu sav birçok karşı koymaları çağırabilir. Gerçekten de, bir dildeki sözcüklerden birtakımının başka bir dilde karşılığı bulunmaması o dilin her zaman zayıflığını göstermez. Diller arasındaki karşılaştırmalarda bu tür gözlemlere çok rastlanmıştır. Bakarsanız, bir dil şu bakımdan, ona karşılık öteki başka bakımdan daha varlıklıdır. Fakat bizim eski dilcilerimizin Türkçenin Arapçadan, ya da Farsçadan üstün oldu-

ğu savlarına girişmelerinin nedeni başkadır. Çünkü bu iki dilin bizim dilimizi ezdiğini görmüşlerdir o bilginler; bu bakımdan da dilimizin değerini gözden kaçırmamaları için aydınlarımızı uyarmak gereğini duymuşlardır. Yukarda sözü geçen iki kitapta yapılan işte budur.

Demek ki sayın dinleyiciler, dilimize Arapça, Farsça sözcüklerin bol bol girişi, Türklerin İslâm uygarlığına geçmelerinden sonra olmuştur. Biz bunu olağan, tarihsel bir olay diye nitelemiştik önceki konuşmalarımızda. Ama bu yabancı dil etkilerinin, kendi dilimizi ortadan kaldıracak bir kerteye varması elbette hoş görülemez, önemsiz sayılamaz. Ozanlarımızın, yazarlarımızın bu etkiye karşı, dilimizi yapıtları ile savunmaları gerekirdi. Gel gör ki, zamanla Arapça, Farsça düşkünlüğü o kerteye varmış ki, artık dilimizi öğrenmek bile savsanmış. Üstelik Yunus Emre gibi bir ulu ozan yetiştirmiş bir ulus için bu olay gerçekten de çok şaşırtıcıdır.

10 Mayıs 1975

VI

Sayın dinleyiciler,

Türk dilinin en iyi gramerlerinden birini yazmış olan Doğu bilgini Jean Deny, kitabının önsözüne, ünlü Doğucu Max Müller'in şu sözlerini alır:

"Türkçenin bir gramer kitabını okumak, bu dili öğrenmek niyetinde olmayanlar için bile bir zevktir. Türlü gramatikal biçimlerin belirtilmesindeki ustalık, ad ve eylem çekimi dizgesindeki düzenlilik, bütün dil yapısındaki saydamlılık, kolayca anlaşabilme yeteneği, insan zekâsının dil aracı ile beliren üstün gücünü kavrayabilenlerde hayranlık uyandırır. Araç olarak, Türk dilindeki duygu ve düşüncelerin en ince ayrıntılarını belirtebilme, ses ve biçim öğelerini baştan sona değin düzenli ve uyarlı bir dizgeye göre birbirleriyle bağdaştırıp dizileme gücü, insan zekâsının dilde gerçekleşen bir başarısı olarak belirir. Dillerin birçoğunda bu yaratış kaynaklarından artık hiçbir iz kalmamıştır. Onlar çözülmez kayalar gibi karşımızda durur. Ancak dilcinin mikroskobu ile, dil yapısındaki öğeler ortaya çıkarılır. Oysa bunun tersine olarak, Türk dilinin gramerinde tümden saf bir dil yapısı görülür. Bu öyle bir gramerdir ki, bir billur kovan içinde bal peteklerinin oluşunu nasıl seyredebilirsek, onda da düşüncenin iç oluşlarını öyle seyredebiliyoruz. Türk dili, seçkin bir bilginler kurulunun uzun bir çalışma oylaşması ile yapılmış sayılacak düzgünlüktedir. Ne var ki, hiç bir kurul, Tataristan bozkırlarında kendi kendilerine yaşayan bu insanların, doğuştan edinilen ve yeryüzündeki benzerlerinden hiç aşağı olmayan, dil duygusu kuralları ya da içgüdü ile ortaya koydukları bu dil gibi güzel bir yaratamazdı."

Sayın dinleyiciler, Türkçe dünyanın bütün dillerinden güzel-

dir demeye varmaz elbet bu sözler; yeryüzünde konuşulmuş binlerce dili (ki sayıları üç bine varmaktadır) güzellik bakımından sıraya dizmek hem olanaksızdır, hem de doğru olmaz. Her dilin güzelliği kendine göredir. Bunun yanında öğrenilmesi güç ya da kolay olan diller vardır. Ama biz dilleri bölümlerken bu gibi, daha çok duygusal ya da görece sayılabilecek ölçütleri bir yana bırakırız. Nitekim cumartesi günleri bu saatta sizinle yaptığımız dil söyleşilerinin başında da böyle davranmıştım. Dilleri akrabalıklarına ve sözcük yapı özelliklerine göre bölmüştük. Bakın, sözlerinin bir parçasını yukarıya aldığım o ünlü bilgin de, işte en çok Türkçenin bu karakteristik yapısı üzerinde duruyor. Gerçekten de Türk dili, değişmeyen, saflıklarını koruyan köklerin sağına, eklerin, takıların sıra ile dizilmeleri sonucu, pek uyumlu, pek tutarlı bir görünüm koyar ortaya. Bunun incelenmesi hem zevk vericidir, hem de hayranlık uyandırıcıdır. Bunda belki de sayın dinleyiciler, dilimizin arılığını, saflığını koruması da etkin olmuştur. Tarihinin birçok döneminde, aydınları onu yüzüstü bırakmışlardır çünkü, başka dillere, birtakım yabancı dillere gönül vermişler, böylece Türkçeyi koruma işi halka, halkın sözcülerine, ozanlarına düşmüştür.

Elbette yabancı dil etkisi yalnızca bizim dilimiz üstünde görülmüş değildir. Yabancı dil baskını olayı bütün dillerin başından geçmiştir. Arada bir bunlardan örnekler vermek istiyorum sayın dinleyiciler, bu örneklere bakarak dilimizin başına gelen olayı, öteki dillerin başına gelenle karşılaştırmak fırsatını buluyoruz. Türkiye Türkçesini Arapça ve Farsça nasıl etkilediyse, Macar dilini Latince ve Almanca, Alman dilini Latince ve Fransızca etkilemiştir. Elbette bu etkilerin, etkilenmelerin siyasal, tarihsel nedenleri de vardı. Bunu bize en iyi gösterecek olan örnek, Norveç dili üzerinde Dancanın etkisidir.

1380 yılından başlayarak Danimarka'ya bağlanan Norveç'te, 1397 yılında yazı dili ortadan kaldırılmıştır. Her iki devletin dili, birlikte yaşanılan süre içinde, ağızları ayrı olmak üzere, tek bir dil olarak benimsenmiş, buna da halk arasında "ortak dil" denmişti. Ama onlar akraba dillerdi. Neyse... 1800 yılına değin bu böyle gitmiş, Norveç bağımsızlığını kazandığı 1814 yılından sonra başlamış tepki, Dancanın egemen olduğu o ortak dile. Biz örneğimizin öyküsüne burada son verelim.

Fakat sayın dinleyiciler, bu örnek, gördüğünüz gibi, bizim dilimizin başından geçen olaya tıpatıp uymadı. Evet, Türklerin İslâm uygarlığına girmeleri üzerine dillerinde Arapçanın etkili olacağı

anlaşılır bir şeydir. Ama Selçuklularda da, Osmanlılarda da, demek egemen Türk devletleri içinde de Türkçenin unutulması, Arapçanın, Farsçanın gözde sayılması nasıl açıklanmalı?

Arap ırkından olan uluslar, Osmanlı Türkünün yönetimi altına girdikten sonra bile bu durum sürüp gitmiştir. Oysa Norveç'te bu etki, Norveç'in, Danimarka yönetimine girmesi ile başlamış, o yönetimden çıkması ile sona ermiştir.

Bizdeki durumu, Arap, Fars kültürünün, o zamanki Türk kültürüne üstünlüğü ile mi açıklamalı? Egemen olan, kendi dilini de her zaman egemen kılamıyor demek. Kimi yerde bakarsınız, egemen ulus, egemen olduğu ulusun dilini benimseyivermiş. Evet, sayın dinleyiciler, tarihte bunun da örnekleri var. Konumuz bizi getirdikçe o tür olaylara da değinmeye çalışırız. Ama şimdi biz, yine Anadolu'ya dönelim de bakalım orada Türkçenin saygı görmesi ya da görmemesi olayları nasıl sıralandı.

Sayın dinleyiciler, Türkçenin saygı görüp görmemesi deyimini kullandım. Bunu biraz daha açayım. Bir ulusun dili saygı görüyorsa, o ulusun yaşadığı yerde "devlet dili" olur. Bugün Türkiyemizde devlet dili Türkçedir. Bu belki de ilk bakışta herkese çok olağan gelir ve her yerde böyle olduğu, demek her yerde ulusların kendi dillerini devlet dili yaptıkları sanılabilir. Oysa hiç de bunca olağan bir olay karşısında değiliz sayın dinleyiciler. Ulusların, kendi ulusal devletlerini kurmadıkları, kuramadıkları, başka bir devletin egemenliğine girdikleri yerlerin çoğunda, devlet dili, o egemen ulusun dilidir. Sömürgelerde görülen budur. Bunun gibi, iki ve daha çok devlet dilli ülkeler de vardır, olmuştur. Sözgelişi, günümüzde Belçika, iki dilli bir devlet sayılabilir. Orada Valonlarla Flamanlar yaşarlar, bunlardan Valonların dili Fransızcadır, Falamanların dili ise Falamanca. Demek bu devletin iki dili vardır. Ortak yaşanan kentlerde, sözgelişi Bruxelles'de sokak adlarını gösteren levhalar iki dillidir.

Bir de geçmişten bir örnek vereyim sayın dinleyiciler, Anadolu'ya gelen Hititler, burada kendilerinden önce oturan ve şimdi bizim Proto-Hititler dediğimiz halkın dilini de benimsemişlerdi. Çünkü onların Tanrılarını benimsemişlerdi, onların dili ile tapınırlardı. Sonra o zamanın diplomasi dili olan Akadçayı da uluslararası ilişkilerde kullanırlardı. Bunun gibi, o zaman Anadolu'da altı, yedi dil geçerliydi: Protohattice, Hititçe, Luice, Hurrice, Palaca Akadça, Sümerce.

Sonra devlet dilinin bir uygarlık dili durumuna gelip gelmedi-

ği de ayrıca önemli bir sorun. Ama bir dil, devlet dili oldu mu, eninde sonunda, bir uygarlık dili olma yolunda gelişir. Bu gelişme onu öylesine güçlendirir ve etki alanını genişletir ki, bakarsınız, yalnız kendi sınırları içinde geçerli olmakla kalmamış, bir bölgenin de kullandığı dil durumuna gelivermiş. İşte yukarda adını andığım Akadça 4-5 bin yıl önce böyle bir dildi. Bugünkü büyük dünya dilleri de güçlerini, eskiden beri birer devlet dili olarak gelişmiş bulunmalarından alırlar. Hintçe, Arapça, eski Farsça da eskiden böyleydiler. Türkçe XV. yüzyıldan beri bu niteliği kazanmış bir dildir ve çevresinde etkili olmuştur. *Divanü Lûgati't-Türk* adlı yapıttan söz ederken bu konuya değinmiştim.

Türk dilleri ailesi içindeki dillerde bu konuyu, dil bilginlerimizden sayın Dilâçar'ın, Türk Dil Kurumu Yayınları arasında çıkmış bir kitabından yararlanarak anlatayım.

Tarihçilerin yazdıklarına göre, Hun Türkçesi, Hunların tarih sahnesinde göründükleri M.Ö. III. yüzyılda devlet dili olarak kullanılmıştır. Milattan sonra V. yüzyılda Atillâ'nın başkentinde de Hun Türkçesi, devlet diliydi. Milattan sonra VI. yüzyılda ise Kök Türklerin, Uygurların, Kırgızların yönetimindeki bölgelerde Türkçenin devlet dili olarak kullanıldığını görüyoruz.

Kök Türklerin anıtı olan 732 tarihli Kültegin yazıtında, Türk kaganlarının yönetim yasaları yaptıkları yazılı. Yazıt Kök Türk dili olduğuna göre, bu devlet yasalarının da Kök Türkçe olduğu kolayca söylenebilir.

Eski Kırgız topluluğunun Orhon-Yenisey alfabesiyle bıraktığı yazıtlardan da, Kızgırların Kırgız Türkçesi ile yönetildiği anlaşılıyor.

Uygurlara gelince, bunlar Hıristiyanlık, Manicilik, Budacılık gibi dinlere girdikleri halde Uygurcadan ayrılmamışlardır. Demek ki, yeni ilişki kurulan bu yabancı kültür çevreleri onların dillerini bozmamış. Ancak Uygurlar, o büyük uygarlık dillerinden kendi dillerine yapıtlar çevirmişler.

Fakat buraya değin sayıp döktüğümüz bu örnekler, bu olaylar, büyük Türk dilleri ailesi içine giren dillerden alınmış örneklerdir. Biz şimdi çevreyi daraltarak Anadolu Türkçesinin durumuna gelelim.

Türkçe, IX. yüzyıldan başlayarak Farsçanın, Arapçanın etkisi ile karşılaşır. Suriye-Irak-İran'da Samanoğulları, asıl İran'da Gazneliler, yurdun ulusal dili Farsçayı devlet dili olarak benimsemek zorunda kalırlar. Mısır'da Memlûkler, benzeri bir zorunluluk kar-

şısındadırlar. Büyük Selçuk İmparatorluğundan ayrılarak XI. yüzyılda Anadolu'ya girmeye başlayan Anadolu Selçukluları, Farsçayı devlet dili yaptılar. Selçuklu sarayında Türk dili hor görülürdü. Halk yine Türkçe konuşuyor, arada bir Türkçe yazan ozanlar çıkıyordu ama, saray ve devlet dili olarak Farsça saygın tutuluyordu.

Ancak bu arada çok önemli bir olay geçti Anadolu'da sayın dinleyiciler. XIII. yüzyılın ikinci yarısında, Anadolu'ya giren Karamanoğulları, Konya bölgesinde Selçuklularla çarpıştılar. Bunların önderi Mehmet Bey 1277'de Konya'yı alıp Cimri'yi tahta oturttuktan ve başbakanlığı aldıktan sonra, Türkçenin devlet dili olmasını buyurdu. Şöyle demişti fermanınıda:

"Bugünden sonra divanda, dergâhta, barigâhta, mecliste, meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır."

Bize bugün çok olağan gelen bu olay, demek bir ulusun kendi dilini devletinin de dili yapması olayı, o zaman hiç de olağan sayılmamıştı ki, Mehmet Bey'in birkaç gün sonra öldürülmesiyle Türk dili yine atıldı devletin katından. Bundan ötürüdür ki, XIV. yüzyıl Osmanlı ozanı Kırşehirli Âşık Paşa *Garipname*'sinde Türk dili için şunu söylüyor:

Türk diline kimseler bakmaz idi
Türklere her giz gönül akmaz idi
Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri

O dönemin Anadolu'daki en önemli ozanlarından biri olan Mevlânâ da işte bu Konya'da oturuyordu. *Mesnevi*'sini ve divanını Farsça yazmıştır. Çünkü Selçuklu sarayının beğendiği, saydığı, şiir için tek araç bildiği dil Farsça idi. Yine o yıllarda Anadolu'nun bir başka köşesinde Türkçe yazan bir büyük ozanın bulunması ne şaşırtıcıdır. Bu büyük ozan, Yunus Emre'dir. Mevlânâ aruzla Farsça söylüyordu. Bir örnek:

Hemişe men çünin mecnun nebudem
Zi akl-o afiyet birun nebudem

Size bu beytin anlamını, kendi vezninde yaptığım çevirisi ile sunayım:

Bütün ömrümce ben mecnun değildim
Akıldan böyle tüm yoksun değildim

Başka bir şiirin ilk beyti:

Biya kez gayri-i tu bizâr geştem
Ve ger hofte budem bidâr geştem

Bunun da yine kendi vezninde yaptığım çevirisini okuyayım:

Gel artık başkasından bezmişim ben
Uyandım uykudan artık benim ben

Ama bunu böyle Türkçe söylemeyi ne Mevlânâ seviyordu demek, ne de ondan şiir bekleyen Selçuklu sarayı. Fakat Yunus Emre kendi halkına Türkçe söylüyordu:

Geldi geçti ömrüm benim
Şol yel esip geçmiş gibi
Hele bana şöyle gelür
Şol göz açıp yummuş gibi

İş bu söze Hak tanıktır
Bu can gövdeye konuktur
Bir gün ola çıka gide
Kafesten kuş uçmuş gibi

Gelelim Osmanoğullarına, sayın dinleyiciler. XV. yüzyılda Karamanoğulları, Selçuklu egemenliğine son verirken, eski Osmanlıcanın temelleri atılıyordu. Türkçe bu dönemde şiirden başka devlet işlerinde de kullanıldı. Fakat sonra sonra bu dil, arılığını koruyamadı. Arapçanın, Farsçanın saldırısına kapılarını ardına değin açtı. Gerçi Osmanlılar herhangi bir yabancı dili, Selçuklular gibi, devlet dili yapmaya dek vardırmadılar işi. Ama Türkçenin karma bir dil durumuna gelmesine de engel olmaya kalkmadılar. Türkçeye yabancı dillerden yalnızca sözcükler değil, deyimler ve dilbilgisi kuralları da girmeye başladı. Artık din ve bilim dili Arapça, şiirde örnek tutulan dil de Farsçaydı. Türkenin adı oldu "kaba Türkçe". Türkçenin bilim ve sanat dili olamayacağına inanıldı.

Osmanlıcanın son dönem yapıtlarından biri olan Ahmet Vefik

Paşa'nın *Lehçe-i Osman'î* adlı sözlüğünde, 856 sayfa Arapça-Farsça asıllı olmayan sözcüklere, 599 sayfa Arapça-Farsça sözcüklere ayrılmıştı. Bu sözlüğün yüzde 35'i Türkçe, yüzde 65'i yabancı sözcükleri sıralar.

Şemsettin Sami'nin *Kamus-u Türkî* adlı sözlüğünde 30.000 sözcükten yüzde 39'u Türkçe, yüzde 42'si Arapça, yüzde 14'ü Farsçadır.

Genellikle Tanzimat'tan sonra başlayan Türkçeleşme denemeleri, önce Mehmet Emin'le, daha sonra Ziya Gökalp'la hızlanmış, *Türk Ocağı, Türk Yurdu, Genç Kalemler* gibi dernek ve dergiler bu akımın gelişmesinde önemli görevler benimsemişlerdir.

Ancak biz bu konuşmamızda "devlet dili" konusu üzerinde durduğumuz için hemen söyleyelim ki, bu alanda köklü değişiklik, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu yasalaştıran 1921 *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu*'nda yapılmıştır. Bu kanunda, Türkiye tarihinde ilk olarak devlet dili için özel bir madde ayrılmıştır. Bu ikinci maddede şöyle denir: "Türkiye devletinin resmî dili Türkçedir."

Oysa 1839 Tanzimat fermanında da, 1856 Islahat fermanında da devlet dili kavramının ele alındığı görülmez. Ama 1876 tarihli Birinci Meşrutiyet kanun-u esasisinde devlet dili söz konusu olmaktadır. Deniyor ki: "Tebaayı Osmaniyenin hidemat-ı devletin istihdam olmak için devletin resmî dili olan Türkçeyi bilmeleri şarttır." Gerçi bu, devlet dili üstüne ayrı bir madde olarak gösterilmemişse de, başlangıç olarak yine de iyidir; 1908 İkinci Meşrutiyet *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu*'na alınmıştır.

1932'de Atatürk'ün önderliği ile kurulan Türk Dil Kurumu, o zaman Milli Eğitim Bakanlığı ile işbirliği ederek devlet dilinin Türkçeleşmesi işine girişmiştir. Öğretimde kullanılan yabancı terimler yerine, Türkçe terimler geçirilmiştir. Yazarlar, ozanlar da bu akımı destekledikleri için, dilimiz hızla arılaşmaya, kendini bulmaya yönelmiştir. Bu gidişin önemli adımlarından biri 1945'de atılmış, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu*'nun adı değiştirilerek, yerine *Anayasa* getirilmiştir. Bu yalnızca bir ad değişikliğinde kalmamış, kanunun sözcükleri, terimleri de Türkçeleştirilmiştir.

Gerçi bu gelişme hep böyle düz bir çizgi üzerinde olmadı sayın dinleyiciler, 1950'den sonra *Anayasa* dili, 1921 *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu* diline çevrildi yeniden. Yüzlerce Türkçe sözcük hem yasalardan, hem de okul kitaplarından atıldı. Bereket 27 Mayıs'tan sonra Türkçe, devlet dili olarak yeniden hakkı olan yere oturtuldu.

Ancak sayın dinleyiciler, dil devrimi yolunda başarıya erişmek için, yalnızca bu düşünceyi savunmak yetmezdi elbet, uygulama alanında da çaba harcamak gerekirdi. Nitekim bu amaçla Türk Dil Kurumu, halk ağzında kullanıldığı halde yazı dilimize geçmemiş olan sözleri derlemiş, *Derleme Sözlüğü* adı ile bir sözlük çıkarmıştır ortaya. Bu derlemelerden şimdiki yazı dilimize geçen pek çok sözcük vardır. İşte onlardan birkaçı: "Yoğun", "ödül", "araç", "kuşku", "ürün", "alan", "çaba", "doruk", "sıvı", "kınamak", "yitirmek", "denetlemek"...

Eski kitaplarımızda kullanıldığı halde, sonradan yerlerine Arapçaları, Farsçaları getirilerek yazı dilinden uzaklaştırılmış olan sözleri de taramış, *Tarama Sözlüğü* adı verilen bir sözlük çıkarmıştır Türk Dil Kurumu. Bu taramalarda da şimdiki yazı dilimize geçmiş pek çok sözcük vardır: "Konuk", "sonuç", "tanık", "nitelik", "giysi", "oran", "kez", "başkan", "yanıt", "arıtmak", "ivmek", "sınamak"... gibi.

Halk dilinde ve eski kitaplarda bulunmayan ve günlük yaşamımızda çok geçen sözcüklerin Türkçelerini ise Türk Dil Kurumu ve onun yolundan giden aydınlar, bilimsel yollarla türetmiştir: "Sakınca", "süre", "konu", "basın", "yetki", "özel", "olumlu", "yaratık", "özlem", "süreç", "yetinmek", "uygulamak", "kovuşturmak"... gibi.

Sonra okullarımızda Arapça-Farsça öğretilen 8-10 bin bilim terimi de Türkçeleştirilmiştir: "Açı", "dikey", "katsayı", "sarkaç", "akkor", "alyuvar", "toplardamar", "özsu", "tümleç", "ikilem", "çağrışım", "öznel", "içgüdü", "varsayım", "uyurgezer", "varoluşçuluk"... gibi.

Bugünkü sözlüğümüzde Türkçe sözcüklerin oranı yüzde 87'yi bulmuştur sayın dinleyiciler.

Tarama Sözlüğü ortaya çıkmadan önce, 1943-1957 yılları arasında Türk Dil Kurumu, *Tanıklarıyle Tarama Sözlüğü* adı altında dört kitap yayımlamıştı. Bu dört kitaptan her biri ancak 30-35 eski yapıtın tarama verimlerini içeren sözlüklerdi. Birinde bulunmayan bir sözcüğü ötekinde aramak gerekiyordu. Kimi zaman da aynı sözcük, bu kitapların hepsinde, ayrı ayrı anlamları belirtmek için yinelenmiş bulunuyordu. Demek ki bu dört kitapta toplam 160 eski yapıtın taramaları vardı.

Sonra o dört kitap birleştirilerek *Tarama Sözlüğü* ortaya çıkarıldı. Ayrıca yeni kitapta daha 67 eski yapıttan yapılan tarama ürünleri de yer alıyordu.

Böylece bu alanda çalışmak, yeni gereksemeleri arı Türkçe

içinde karşılamak isteyenlere çok zengin bir kaynak sağlanmış oluyordu. Halk ağzından yapılmış derlemeleri içeren *Derleme Sözlüğü* ile bu çaba daha da sağlam dayanaklara oturtuldu. Demek ik sayın dinleyiciler, Türkçe kök ve eklerden üretilen yeni sözcüklerle, yine bu yöntemle önerilmiş terimler dışında, Türkçecilik akımı, bir yandan eski yapıtların ürünlerinden, öte yandan bugün halk ağzında yaşamakta olan dilin dağarcığından yararlanma yolunda yürümüştür. Osmanlı aydınının küçük görerek bir yana bıraktığı bu zenginlikleri Türkçeciler değerlendirdilerse, dilimizin kurallarına uygun yeni sözcükler yarattılarsa suç mu işlediler? Türkçecilik akımı, gerçekte, çeşitli nedenlerden ötürü savsanmış, unutulmuş, unutturulmuş güçlü bir dilin, çağdaş bir nitelikte canlandırılmasından başka bir şey değildir. Buna uydurmacılık denmesi büyük bir haksızlık sayılmalıdır.

Terimler konusuna ilerde geleceğiz. Burada şuncasını söyleyeyim ki, bugün Türk Dil Kurumu yayınlarından elimizde çeşitli bilim dallarını içeren terim sözlükleri vardır. Bu sözlükleri, o bilim dallarında çalışan uzmanlar hazırlamışlar, öğretim ve bilim alanlarına birer öneri olarak sunmuşlardır. Ama yeni terimlerden çoğu artık işler, kullanılır duruma gelmiştir. Tutmayanlar, gereksemeleri karşılamakta güçsüz olanlar ya da yerlerine daha iyileri önerilenler elbette silinip gidecektir. Unutmamalıyız ki, dil sorunu, bir çırpıda çözümlenecek bir sorun değildir. Bütün toplumlarda yaratıcı bilim adamları, var olan terimlerle yetinmezler, yeni kavramları, yeni anlayışları kapsayan yeni terimler atarlar ortaya. Bunda yerilecek bir yan yoktur.

17 Mayıs 1975

VII

Sayın dinleyiciler,

Bu konuşmamda özleştirmecelere yöneltilen başka bir suçlamayı söz konusu etmek istiyorum. Ulusun dilini ikiye bölmek, baba ile çocuğun, halkla aydının dil bakımından arasını açmak suçlamasıdır bu. Konuşmalarımdan birinde uydurmacılık suçlamasını ele almıştım, onun sürgünüdür bu ikincisi. Türk Dil Kurumu, genellikle özleştirmeciler, öyle uydurma bir dil çıkarmışlar ki ortaya, kimse birbirini anlamıyor, ulusal birlik bozuluyor. Hani masaldaki gibi, Babil kulesine dönmüş ülkemiz. Örnekler üzerinde durarak açalım bir az daha konuyu da bakalım doğru mu bu suçlama?

Önce şunu söylemem gerekiyor, sayın dinleyiciler, bu yeni dilden ötürü kimsenin kimseyi anlamadığı, kuşakların birbirinden koptuğu, halk ile yöneticilerin arası açıldığı suçlamaları, ister istemez, dil devriminden önce, halkın yöneticileri, aydını anladığı, özetle eskiden dilde böylesi bir ikilik olmadığı savını içerir. Oysa bir düşünelim, hele yaşlı olanlarımız söylesinler bize, Osmanlı Türkçesi dediğimiz karma dilin geçerli olduğu yıllarda halk, yöneticilerin söylediklerini, yasaların dilini, aydınların yazdıklarını anlıyor muydu? Öğrenciler okullarda dil diye Türkçeyi mi öğreniyorlar, yoksa Arapçayı mı sökmeye çalışıyorlardı? Okurlar Divan şiirini çok mu iyi anlıyorlardı? Daha yeni dönemlere, Tanzimat dönemine, Servet-i Fünuncuların günlerine gelelim, o dönemde, o yıllarda yazın (edebiyat) okumaya hevesli gençlerin karşısına hiç mi güçlük çıkarmıyordu?

Türk Dil Kurumu Genel Yazmanı Sayın Ömer Asım Aksoy, Cumhuriyetimizin 50. yıldönümü dolayısıyle Türk Dil Kurumunda bir konuşma yapmıştı, sonradan bu konuşma *Türk Dili* dergi-

sinde de yayımlandı. İşte şimdi o konuşmadan, o yazıdaki kimi örnekleri sizlere söyleyerek yukardaki soruların yanıtlarını vermeye çalışacağım.

Sayın Aksoy, o konuşmasının başlarında, "İmparatorluk zamanında Arapçadan sonra saygı ve hayranlık duyulan dil Farsça idi. O kadar ki, eski bir fetva, cennette konuşulan dilin Arapça ve Farsça olduğunu söylüyordu" dedikten sonra bizim eski yazı dilimizin, kendine özgü olmayan sözcük ve kuralların salgını içinde bulunduğunu ekliyor ve şu örnekleri veriyordu:

"Arapça 'kitap'ın çoğulu, bizim kuralımıza göre 'kitaplar'dır, ama bir de Arapça çoğulunu kullanıyorduk o sözcüğün, 'kütüp' diyorduk. 'Âlim'in çoğulu olarak Türkçe ekli 'âlimler'den başka 'ulema' da vardı dilimizde. İkilik bildiren çoğul türünü de benimsemiştik: 'Tarafeyn', 'zaviyetan' diyorduk, Arapça ekli sözcükler olarak, 'nazaran', 'ankastin', 'minelkadim', 'kezalik', 'mamafih', 'binaenaleyh', 'bilakis'... sözcüklerini kullanıyorduk."

Buracıkta ekleyivereyim, sayın dinleyiciler, bizim halkımız bu yabancı dili bir türlü sökemediği için, gülümsetici yanlışlara düşer, "mamafih binaenaleyh" der sözgelişi, bir arada. Ya da "bilhassa beklerim" yerine "bilakis beklerim" der. Neyse... biz yine sürdürelim örneklerimiz.

Farsça çekimli sözcükler olarak, "şayan", "güzeşte", "güzin", "hahiş".

Farsça ekli sözcükler olarak, "namdar", "ikametgâh", "giriftar", "bibehre", "naehil"... sözcüklerini kullanıyorduk.

Arapça, Farsça kurallarla çeşitli terkipler, vasf-ı terkibiler, mutabakat kaideleri vardı: "Resü'l mal", "düstur'l-amel", "Tahte'l-hıfz", "seriü'l-infial", "müdir-i mesul", "heyet-i tahririye", "harikzede", "mevzu-u bahis", "şayan-ı arzu", "sanayi-i nefise", "efkâr-ı umumiye", "vakanüvis..." gibi. "Kitab-ı mukaddes"in çoğulu "kütüb-ü mukaddes" olmuyor, mutabakat kuralınca "kütüb-ü mukaddese" oluyordu.

Bunların bugün Türkçelerini kullanıyoruz: Sözgelişi "kamuoyu", "güzel sanatlar", "konu", "yazı kurulu", "sorumlu müdür" diyoruz.

Biliyorum, bu örneklere karşı "Efendim, yaşam bunları kendiliğinden temizleyip atmıştı, uydurma Türkçeciliği savunmak için çok eski dilden örnekler getirmek yanlıştır" diyecekler bulunabilir. Ama zaman dediğimiz o anlaşılmaz güç, acaba Arapça mutabakat kaidesinin durup dururken mi karşısına dikildi? Vasf-ı terkibleri

zaman mı anlamaz oldu, yoksa biz mi anlamaz olduk? Arapça çekimli sözcüklerden, diyelim "amil", "ma'mul", "i'mal", "istimal", "müstamel", "muamele", "teamül", "müteamil" gibilerinin bir aileden olduğunu zaman nasıl oldu da unuttu? Anlayamaz duruma geldi?

Sayın dinleyiciler, kendiliğinden oldu sanılan bu iş, gerçekte değişen toplumun okuma yazmada duyduğu güçlükten çıktı. Toplumun değişmesi ise, İslam uygarlığından laik uygarlığa, ümmetten ulusa geçmesinden başka bir şey değildi. Bir ülkenin aydınlarına elbette bu gibi değişikliklere ayak uydurmak düşer, dahası bir ülkenin aydınları yalnızca bu gibi gerekli değişikliklere ayak uydurmalı değil, ona ön ayak da olmalıdırlar. İşte dilde özleşmenin bilinçli öncüleri olan Türkçeciler, böyle bir işi gerçekleştirmek için çabalayan kişilerdir.

Yine Sayın Aksoy, o konuşmasında şunları da söylüyordu.

"Birkaç yıl önce, bir mahkemeden, Türk Dil Kurumu'na bir yazı geldi. Bunda deniliyordu ki 'Görülmekte olan bir dâvâ sırasında taraflardan biri, mahkememize ilişikte gönderdiğimiz i'lâmı gösterdi. Mahkememiz, dilini anlamadığı bu i'lâmı, anlaşılır Türkçeye çevirmesi için Dil Kurumu'na göndermeye karar verdi.' " Sayın Aksoy ekliyor: "İ'lâmı okuduk. 96 yıl önce yazılmış olduğu, tarih olarak altında gördüğümüz şu Arapça sözlerden anlaşılıyordu:

'Lisaneti sittetin ve semanine ve mieteyn ve elf' Metin de şöyle sürüp gidiyordu: 'Etraf-ı selâsesi tarîk-ı âm ile mahdut bir bap mülk-i menzil mürur-i eyyam ve kürur-i a'vam ile müşrif-i harap ve mail-i türap olup tamir ve termine muhtaç ve gallesi meunetine kifayet etmeyip tehir olunursa bilkülliye münhedim olarak sagir-i mumaileyhe gadr-i küllî mukarrer olmağla menzil-i mahdud-i mezkûr semen-i misli ile ahare bey' ve semen-i istirbah olunmak sagir-i munaileyh hakkında min küll'i'l vücub enfa' ve evlâ olmağın'..."

Yanlış okudumsa beni bağışlayın, diyeceğim ama nerede, neyi yanlış okuduğumu kaç kişi anlamıştır diye sormaktan kendimi alamıyorum, sayın dinleyiciler. Ama dildeki tartışmayı kazanmak ereği ile karşımıza 96 yıl önce yazılmış bir mahkeme ilâmını çıkardığım için yanlış anlaşılabileceğimi düşünerek söylüyorum ki, bu dil, hukuk alanında ondan sonra da süredursun, yazınımızın (edebiyatımızın) durumu da, daha sonraları bundan çok başka değildi. İlk konuşmalarımda sizlere bu konuda örnekler vermiştim. Şimdi

yenilerine geçelim. Bakın, 60 yıl önce, dilde sadeleşmeye, anlaşmaya karşı olan ünlü romancımız Halid Ziya Uşaklıgil, şöyle yazıyor:

"Maksud, lisanda 'güneş' var diye ufk-u edebimizden 'hurşid u şems'i silmek, 'yıldız' var diye 'nücum u ahter'i söndürmek, 'göz' var diye 'çeşm ü dide'yi kapamak, 'yol' var diye 'rah u tarik'ı sed etmek, 'su' var diye 'ab u ma'yı kurutmak kabilinden ameliyat-ı tahribe karar vermekse buna israf-ı bihude nazariyle bakmak tabiîdir,"

Süleyman Nazif de şöyle yazmış:

"Lisanını seven Osmanlı Türk'ü, hiçbir vakit 'hatavat-ı terakki' makamına 'ilerleme adımları'nı is'ad edemez. Böyle yaparsak lisanın kabiliyet ve letafetini elimizle mahvetmiş oluruz. Bu fedakârlık, idrakin derekât-ı peşinde sürünen bazı avamı memnun etmek içinse günahtır... Altı asırlık keddi-i yemin-i vefakarinimiz olan elfazı tensikata uğratmak, muvafık-ı insaf olamaz."

Demek ki sayın dinleyiciler, bu ünlü yazarlarımızdan biri, Halit Ziya Uşaklıgil, ana dilimizin kullanılmakta olan "güneş", "yıldız", "göz", "yol", "su" gibi sözcüklerini bayağı bulup bunların yerine "şems", "hurşit", "nücum", "ahter", "çeşm", "dide", "ayn", "basar", "rah", "tarik", "âb", "ma"... gibi Arapça ve Farsçalarını kullanmamızın daha yerinde olacağını savunurken, öteki, Süleyman Nazif, yabancı sözcükler yerine onların Türkçelerini kullanma akımını, anlayışsız halka dalkavukluk diye görüyor. Böyle olduğuna göre, bizim bugün baba ile oğulun halk ile aydının, kuşakların arasını açtığımız hiç de doğru değildir. Eskiden mahkemelerle mahkemeye gelenlerin, yazarlarla okurların arası açıktı, işte yukardaki örneklerde görüldüğü gibi. Giderek şu da söylenebilir ki, mahkemelerle halkın ve edebiyatla halkın arası açık bulunsun isteniyordu, gerçekte. İki yanda bulunanlar başka başka dil konuşuyorlarsa daha doğru olur sanılıyordu. Başka bir deyişle, aydınlar kendi aralarında anlaşmayı yeterli sayıyorlardı, bu yüzden de halkın diline gereksеme duymuyorlardı. Önümüzdeki konuşmalarda, bunun edebiyattaki, hadi biz Türkçesinden vazgeçmeyelim, yazındaki örneklerini size sunmaya çalışacağım.

Evet, sayın dinleyiciler, dilde özleştirme akımı işte böyle, "hurşit" ile "şems"in yerine "güneş", "nücum" ile "ahter"in yerine "yıldız", "çeşm" ile "dide", "ayn" ile "basar"ın yerine "göz", "rah" ile "tarik" yerine "yol", "ab" ile "ma" yerine "su" demekle başladı. Bunca sade, anlaşılır, yerinde bir işin ne kerte kötü karşılandığını ise size deminki örneklerle gösterdiğimi sanıyorum. "Su" diyelim, "göz" di-

yelim, "yol" diyelim istemediler o günkü ünlü yazarlar, aydınlar. Biz elbette "hatavat-ı terakki"yi bırakıp "ilerleme adımları", o bile değil, sadece "ilerleme" diyecektik. Görülüyor ki, dilde özleşme akımı 50-60 yıl önce başladı ve böylece halk ile aydının, yazarla okurun arası kapandı. İyi de oldu. Ama şimdi bize şöyle diyenler çıkabilir: "Bir kez oldu bitti o olay, orada kalmalıydık, aşırı gitmemeliydik, aşırı gidilince kuşakların arası açıldı."

Dilimizde karşılığı bulunan Arapça-Farsça sözcükleri bırakmamıza bir şey denemeyeceği konusunda anlaştıktan sonra, şu yukardaki soruna, kuşaklar arasındaki açıklık konusuna açık gönülle gelebiliriz. Ziya Gökalp'in "canlı tasarruflar" dediği, dilde yerleşmiş, artık alışılmış yabancı sözcükleri atıp atmamak konusudur bu; "cansız cezirleri" bırakıp "canlı tasarruflar"da direnmek. Başka bir deyişle, eski Türkçe sözcükleri diriltmek için boşuna uğraşmamak. Fakat sayın dinleyiciler, Ziya Gökalp'in ölmüş saydığı o "cansız" sözcükler, gerçekte ölü müydü?

Yine örnekler üzerinde duralım. Dilimize yerleşmiş yabancı sözcükleri atmayalım diyenler, "mahsul" duruken "ürün" dememize kızıyorlar. Ama "mahsul" sözcüğü Arapça "hasala" kökünden gelmedir ve bu aileden daha "hasıla", "istihsal", "müstahsil".. gibi sözcükler de vardır. Şimdi biz, okulda öğrencilerimize yalnız "mahsul"ü göstermekle, öğretmekle kalmayız, bu aileden olan öteki sözcükleri de öğretmemiz gerekir, daha doğrusu bu benzer sözcükler arasındaki yakınlığın ne olduğunu öğretmeliyiz. Yoksa diller bir yığın birbiri ile ilişkisiz sözcükten kurulu olurdu. Ama bir o "hasıla" ailesini öğretmeye kalkınca, karşımıza yeniden Arapça kurallar çıkmaz mı? Şimdi biz diyoruz ki, "ürün", "üretici"... dururken niçin başka dillere avuç açalım?

Hem "ürün"ü uydurmadık ki, onu halkımız oldum olası kullanıyordu. Ama İstanbul'da oturan, Anadolu'yu, Anadolu'daki insanların dilini bilmeyen bir aydın, okulda "mahsul" diye öğrendiği için bu "ürün" ile karşılaşınca ona uydurma gözü ile bakıyordu. Demek o aydının Anadolu ile arası açıktı. Biz gerçekte kuşakların arasını açmıyoruz, kapatıyoruz. Büyük kent ile köyü yaklaştırıyoruz. Çünkü, bu örnek üzerinde durunca, "mahsul" yerine "ürün" diyerek bu açıklığı dil bakımından kapatacaktık elbet. Ama İstanbul'da büyük baba ile torun bir süre anlaşmazlığa düşecekler-miş... Kapanan öteki açıklığa bakarsak buna üzülmemek gerekir.

Bunun gibi, "gayret" yerine "çaba", "zirve " yerine "doruk", "mayi" yerine "sıvı", "kaybetmek" (doğrusu gaip etmek) yerine "yi-

tirmek", "şüphe" yerine "kuşku"... demekle çoğunluğun konuştuğu dili, yazı dili durumuna geçirmiş oluyorduk.

Türk Dil Kurumu, Ziya Gökalp'in dediği gibi "cansız cezirler"i değil, Anadolu halkının günlük yaşamında kullanıdığı sözcükleri derlemeye koyuldu ve ortaya bir *Derleme Sözlüğü* çıkardı. Demek halkın yüzyıllardır konuştuğu sözcükleri bizlere duyurdu. Bu mudur halk ile aydının arasını açmak?

Eski Türkçe yapıtların taranması ile de bir *Tarama Sözlüğü*'ne kavuştuk ki, orada "misafir" yerine "konuk", "netice" yerine "sonuç", "elbise" yerine "giysi", "reis" yerine "başkan", "cevap" yerine "yanıt", "şahit" yerine "tanık" duruyordu. Bunların hiçbirine uydurma diyemeyiz sayın dinleyiciler. Bunları kullanmakla kuşakların arasını açtığımız, halkın dilini ikiye böldüğümüz nasıl söylenebilir?

Gerçekte kuşaklararası bir anlaşmazlık var, ama bu anlaşmazlık, büyük kentlerde, özellikle İstanbul'da yaşayanlar için söz konusudur. Elbette yaşlı bir büyükbaba "şahit"den bir türlü vaz geçmiyor, "tanık" diyemiyordu. Torunu "sınav"a giderken, büyük baba ona "imtihanda muavaffakiyet" diliyordu. Yağmurlar yağdığı için Anadolu'da "ürün" değil, "mahsul" iyi olacaktı onun dili ile. Pahalılık "doruğuna" değil, "zirvesine" çıkmıştır. Pazar "denetlenemiyor" değil, "murakabe" edilemiyordu. Bu yüzden "konuklarına" değil, "misafirlerine", "konukseverlik" değil, "evsahiplik" gösteremiyordu.

Evet, böyle bir açıklık var sayın dinleyiciler. Ama ne çıkar bundan? Babalar, büyükbabalar, çocuklarından, torunlarından, radyolardan, gazetelerden öğrenmiyorlar mı bu sözcükleri? Anadolu halkının yüzyıllardır söyleyip geldiği bu öz Türkçe sözcükleri?

Sırası düşmüşken söyleyeyim, İsrail devleti kurulduktan sonra, orada İbrani, ölü dil sayılan o eski Yahudice devlet dili durumuna getirildi; fakat dünyanın dört bucağından İsrail'e göç eden Yahudiler bu dili bilmiyorlardı. Yaşlılar, İbrani öğretim yapan okullardaki çocuklarından öğrenmeye başladılar onu. Bizim yaşlılarımız hiç de o durumda sayılamazlar. Bizim bütün sorunumuz, Türkçeye "kaba Türkçe" diyen eski anlayışı bir yana bırakmak için savaştır. Yabancı bir sözcüğün Türkçesini söylemek utanılacak bir şey değildir, üzülecek bir şey de değildir. Alışkanlıklarımızdan bu güzel konuda az da olsa vazgeçemez miyiz? Biraz çaba, biraz iyi niyet, bu iş için yeter de artar bile. Kimseye yeni bir dil öğretmeye kalkan yok, kendi dilimizi öğrenelim.

Peki, denecek, şu "yaratık" ne oluyor? "Süreç" nedir? "Çağrışım" nerden çıktı?

Evet, sayın dinleyiciler, bunlar uyduruldu. "Halk edilmiş" anlamına "mahlûk"u bırakalım, onun yerine "yaratık" diyelim. Ne olduğunu bilmediğimiz "vetire"yi bırakıp onun yerine "süreç" diyelim, "tedai-i efkâr"ı atalım, onun yerine "çağrışım" diyelim diye düşünüldü.

Çünkü "yaratık"ta hep bildiğimiz o "yarat" kökü apaçık görünüyordu; süreç'te "sür", "çağrışım"da "çağır" da öyle, bize bildiğimiz bir şeyler düşündürüyordu. Gerçi böyle açık seçik olmayan düşünmeler tam olarak kandıramazdı bizi, ama "tedai" okula gitmeyen birine ne söyleyebilirdi? Okumamış bir kişiye "vetire" bir şey mi anlatıyordu sanki? Bunlar ancak okuldan, kitaptan öğrenilecek bilimsel kavramlardır, terimlerdir. İşte geçen konuşmamda 8-10 bin terim Türkçeleştirildi derken, bu uydurulmuş sözcükleri anlatmak istemiştim.

Öyleyse geldik terim konusuna... Terimi *Türkçe Sözlük* şöyle tanımlıyor:

"Bir bilim, sanat, meslek dalı ile ya da bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı olan sözcük. Matematik terimi, demircilik terimi gibi."

Bana kalırsa sayın dinleyiciler, ransızların *term* ile yazıp söyledikleri bu uluslararası sözcüğü biz *r* ile *m*'nin arasına bir *i* koyarak "terim" diye değil, "termin" diye alsaydık, Türkçe söyleyişe daha uygun bir sözcük yapmış olurduk. Üstelik de o sözcüğün aslı Latince "terminus", sınır demek, Romalıların Sınır Tanrısı'na verdikleri ad. Her neyse... Bunu bir yana bırakalım da biz yine konumuza dönelim.

Terimler, yukardaki tanımından da anlaşıldığı gibi, belli kavramların sınırını kesin olarak çizen sözcüklerdir ki, ancak ilgili olduğu bilim, sanat dalının öğrenimi ile edinilir. Bir memurun nalbantlık terimlerini bilmesi gerekmediği gibi, ruhbilim terimlerini de bir çiftçinin bilmesi gerekmez. Başka bir deyişle, bunlar konuşmadaki, yazmadaki öteki sözcüklerden ayrılırlar. Sözgelişi, "zaviye" bir matematik terimidir, Türkçesi "açı". Eskiden olduğu gibi, şimdi de bir öğrenci bunu okulda, kitabından, öğretmeninden öğrenir. Fakat eski terimlerle öğretim görmüş olanlar, çeşitli bilim, sanat dalları için hep yabancı köklerden yapılmış sözcükleri ezberlemek zorunda kalırlardı. Gençler de ezberleyeceklerdir elbet, bugünkü gençler, ancak arada büyük bir ayrım var, "zaviye" bize hiç-

bir şey ansıtmıyor, onu ancak belleğimize kazımakla öğrenebiliriz. Oysa "açı" böyle değildir, onda "açmak" ile "açılmak" ile ilintili bir şey var. Bir öğrenci, bir noktada birleşmiş olan iki düz çizginin birbirlerinden ayrılarak açıldıklarını rahatça düşünebilir bu terimi öğrenirken. Böylece de belleğini yormaz artık "Neydi o?" diye düşünerek. Arapçadan yapılmış terimleri öğrenmek için ne güçlüklere katlanıldığını eskiler çok iyi bilirler. Bundan ötürü onların "Kuşakların arası açılıyor" diye yazıklanmaları boşunadır, bundan vazgeçip, böylesi kolay bir öğretime, bir öğrenime imrenmeleri gerekir.

Şimdi size çeşitli dallardaki terimlerden örnekler vererek konuyu daha da açmak istiyorum sayın dinleyiciler. Çeşitli dallar dedim ama, bugünkü konuşmama pek öyle çeşitli dalların girebileceğini sanmıyorum, Türk Dil Kurumunun yayımladığı terim sözcüklerinden birkaçını önüme aldım. *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nden başlayalım:

Dilbilgisinde eskiden "zamir" diye öğretilen sözcükler dizisinin yeni terimi "adıl". Kişi, özlük, gösterme, soru ve belirsizlik kavramları vererek varlıkların yerini tutan sözcük, denmiş. Demek "ad"la ilgili bir kavram bu. Ama eski terim, "zamir" bize böyle bir ipucu vermiyordu. Onu sadece ezberlemekle öğrenecektik ve en kötüsü, başka dilbilgisi terimleriyle, diyelim "zarf" ile de karıştıracaktık sık sık. Nitekim öyle oluyordu. Peki, "zamir" gibi, "zarf" için de soralım: Ne demekti "zarf"? Bir başka anlama da gelmiyor mu o? Hani mektubu içine koyduğumuz şey anlamına. Bakalım ne demiş "zarf" için *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü?* "Belirteç" demiş. Bir eylemin, bir sıfatın ya da başka bir belirteçin anlamını zaman, yer, ölçü, nitelik, soru kavramları bakımından etkileyen sözcük, diye tanımlamış. Bunu, "belirteç"i, artık mektup zarfı ile karıştırmak olanaksızdır.

Bunlar gibi, "isim" için "ad", "fiil" için "eylem", "nida" için "ünlem", "rabıt" için "bağlaç" terimleri bulunmuştur sayın dinleyiciler. Şimdi artık kalkıp da "nida" gibi güzel bir sözcük dururken "ünlem"e ne gerek vardı demek yerinde midir? *İle, bile, fakat, çünkü, ya, ya da, ki, hem de* gibi sözcükler, eş görevli sözcükleri birbirine bağlamak için kullanılmıyor mu? Bunlara neden "rabıt" diyelim? Bağlamaktan yapılma şu "bağlaç" dururken?

Bir sözcükten sonra gelerek, o sözcükle ötekiler arasında ilgi kuran "gibi", "karşı", "kadar"... sözcükleri için neden "edat" gibi ne demeye geldiğini bilmediğimiz bir terim kullanalım "ilgeç" dururken? Genellikle eylemin anlamını çeşitli yönlerden tümleyen söz-

cüklere "tümleç" diyeceğimiz yerde niçin "mef'ul" diyelim? Bir adın anlamının tam belirtilmesi için, bir başka addan, adıldan ya da sıfattan yardım görmesi durumuna "terkip" diyeceğimize "tamlama" desek daha iyi değil mi? "Evin kapısı", "sokak kedisi"... gibi sözlerde bir "tamlanan", bir de "tamlayan" yok mu? Niçin bunların biri "muzaf" öteki "muzafun ileyh" olacakmış? Eski "sarf u nahiv" de, "fiil", "haber", "müsned" terimleriyle anlatılmak istenen ve eylem çekimine girmiş sözcüğün tümcede görev adı olan "geliyor", "gidecekmiş" gibi sözcüklere, *Dilbilgisi Terim Sözlüğü* "yüklem" dedi ise, çocuklar bunu "müsned"den daha güç mü öğrenirler? Yoksa bu yüzden kuşakların arası mı açılır?

24 Mayıs 1975

VIII

Sayın dinleyiciler,

Geçen haftaki konuşmamda, terimler konusuna yer vermiştim; dilbilgisi kolunda yaratılan (hadi Türkçeciliğe karşı olanların deyimi ile uydurulan) terimler üzerinde durmuştum. Bu konuya sık sık döneceğimizi sanıyorum. Çünkü terimler her yerde, her ülkede uydurulmuş sözcüklerdir sayın dinleyiciler. Bizde eskiden terim Arapça köklerden yapılırdı. Biz şimdi bütün bilim, sanat dalları için gerekli terimlerimizi Türkçe köklerden yapıyoruz. Bu sözcüklerin, demek ki terimlerin, dilimizi ikiliğe düşürdüğü şundan ötürü ileri sürülemez ki, onları öğrenmek, ne demeye geldiklerini kesin olarak bilmek ancak öğrenime bağlıdır. Biz bilim dallarındaki, sanat dallarındaki terimleri öğrenimle ediniriz. Öğrenim görmemiş birine, sözgelişi "Süreç nedir?" diye sorsak, bilemez. Şimdi bundan ötürü bize, "İşte gördünüz mü? Halk sizin yaptığınız sözcükleri anlamıyor" denemez. Çünkü biz deminki sorumuzu, o "süreç" sözcüğünün yerine eskisini koyarak, "Vetire nedir?" diye sorsak öğrenim görmemiş birine, yine anlamaz.

Ama öğrenime başlamış, kendi bilim ya da sanat dalını seçmiş biri, gerçekte bu terimleri uğraşı açısından öğrenecektir. Aradaki ayrım ne? Ona, kökünü bilmediği terimler yerine, kulağına yakın gelen sözcüklerden yapılma terimler vermek. "Zaviye" yerine "açı"yı, "müselles" yerine "üçgen"i öğretmektir.

Başka bir deyişle sayın dinleyiciler, bilim-sanat öğrenmek isteyenler için gerekli terimler. Bir demirci, ya da ayakkabıcı çırağı, uğraşına başlarken, kullanacağı gereçlerin adını öğrenir. Bunları herkesin bilmesini isteyemeyiz.

Ancak belli dallardaki terimler, o uğraşın insanları için ortak-

tır. Ya da genel kültür bütün kişilere birtakım terimler verir, dilbilgisi terimleri gibi. Onların da günlük dilde kullanılanlarını. İşte, öğretimi kalkmış olan Osmanlıca terimler yerine, yenileri, Türkçeleri geçilirken babalarla çocuklar arasında bir anlaşmazlık çıkabilir, güçlükler olur. Ama biz bugün bu güçlüğü istemeliyiz. Çünkü yaşlılarımızın bildiği bilim, sanat terimlerini, çocuklarımıza artık öğretemeyiz. Türkçede özleştirmeye karşı gelenler bile öğrenemezler o terimleri. Gerçekte de onlar, demek Türkçeciliğe karşı olanlar, o eski terimleri bilmiyorlar, çünkü tümü cumhuriyet döneminde ya yeni terimlerle yetişmişler, ya da eski terimleri okudularsa, unutmuşlardır. Bugün kim kalkıp da, br lise, ya da üniversite öğrencisine "çağrışım" yerine "tedai-i efkâr" demeyi salık verebilir? Kim "Artık bilinçaltı demeyelim, tahteşşuur deyilem" diye diretebilir?

Bakın sayın dinleyiciler, şu "tahteşşuur" sözü yok mu, benim tanıdıklarım içinde, eski yazı bilenlerin bile o sözü doğru söylemediklerini bilirim: "Taht el-şuur" diye söylüyorlar. "Şuur", "bilinç", "taht" ile "şuur" arasında bir "el" vardır. Arap harflerinden "elif" ile "lâm". Bu elif lâm Arapça harf-i tariftir, artikl. Ve kimi tamlamalarda bu *el* okunur, yani *l* okunur, kimi tamlamalarda okunmaz. Kuralı şudur: "Huruf-u şemsiye" denilen harflerden önce gelen elif lâm'ın lâm'ı okunur, "huruf-u kameriye" denen harflerden önceki elif lâm'ın lâm'ı okunmaz. Sözgelişi "Dar ül-fünun"da o lâm okundu, çünkü "fünun"un ilk harfi olan *f*, huruf-u kameriyedendi. Yukardaki örnekte ise, bilinç anlamına gelen "şuur" sözcüğünün başında bulunan *ş* harfi huruf-u şemsiyeden olduğu için, "taht" sözcüğünün son harfi olan *t*, elif lâm atlanarak, doğrudan doğruya *ş*'ye vurulur.

Bu kuralı unutmuş, ya da iyi öğrenmemiş olanlar, o sözcüğü "taht el-şuur" diye söylüyorlar. Yanlıştır. Ama bunun doğrusunu, yanlışını öğrenmek artık olanaksızdır sayın dinleyiciler. Bunun için huruf-u şemsiyeyi ve huruf-u kameriyeyi öğretmek gerekir. Bizim alfabemizde ise böyle bir bölümleme yoktur. Gereği de yoktur, çünkü bizim okunur okunmaz bir artiklimiz, harf-i tarifimiz yoktur. İşte "tahteşşuur"un başımıza açtığı dert budur. Doğrudan doğruya Arapça gramerden gelme bir durum ki, bize tümden yabancı.

Ruhbilim Terimleri Sözlüğü, "bilinç" için şu tanımı veriyor:

"Algı ve bilgilerin anlıkta duru ve aydınlık olarak izlenme süreci."

Bunu dinleyip ya da okuyup, "Hiç bir şey anlamadım" demek çok kolayından bir alay olur sayın dinleyiciler. Eğer bilimin bu tanımından bir şey anlamamışsak, bu onun Türkçe yazılmasından değildir. "Algı" yerine "idrak", "anlık" yerine "müdrike" deseydik, daha mı anlaşılır bir duruma gelirdi yukardaki tanım?

Gerçekte, "bilinç"in tanımında geçen yukardaki sözcüklerin, terimlerin güldürecek hiçbir yanı yoktur. Suçu Türkçe sözcüklerde bulanlar, konuya, ruhbilime yabancı olmalarını bununla örtmek isteyenlerdir. Ben Türkçecilikle alay edenlerin çoğundan bu izlenimi almışımdır; bilgisizliği kapatmak için sözcükleri bahane etmek, "Türkçeciler dilimizi bu duruma getirmeselerdi ben ne bilgin adamdım" demeye getirmek. Ama işte onların içinden "tahteşşuur"u, "taht el-şuur" diye okuyanlar çıkıyor.

Az önce "izlenim" dedim sayın dinleyiciler. Bu terim ortaya atılmadan önce "intiba" deniyordu onun yerine. Tanımı şu:

"Uyaranların, duyu örgenlerimiz ve ilişkili sinirler üzerindeki etkileri ya da belirli bir durumun kişi üzerindeki çözümlenmemiş toplu etkisi."

Bir bilim sözlüğünde böylesine açık seçik bir tanım verilebilmesi, sadece Türkçecilik akımının bir başarısı diye değil, dilimizin güçlü özünün ortaya çıkması olarak da karşılanmalıdır. Yoksa o tanımı eski terimlerle, Arapça sözcüklerle baştan kuracak olursak, işin içinden çıkamayız. Önce o "intiba" sözcüğünü doğru kullanacağımız çok kuşku götürür. Bugün "izlenim"i beğenmeyip, "intiba" demeyi yeğleyenler arasında, "Onun intibası" diye söyleyenlere rastlanıyor sayın dinleyiciler. Oysa o Arapça sözcüğün sonunda, bizim alfabemizde gösterilmeyen bir "ayn" ünsüzü, sesdeşi var ki, "intibası" yanlış olur, "intibaı" demek gerekir. "İzlenim" sözcüğü içinse bu tür söyleniş güçlüklerinden hiçbiri yoktur. "İzlenim"in anlamını öğrenmeye gelince, bu bir bilim dalının öğrenimine bağlıdır ki güç olup olmaması çok başka bir konudur.

Türk Dil Kurumu Yayınları arasında bulunan çeşitli terim sözlüklerinden birinin önsözünü burada okumakta yarar umuyorum sayın dinleyiciler:

"Atatürk devriminin Türkçe konusundaki tutumunu şöyle özetleyebiliriz: Türkçeyi çağdaş sanat, bilim ve tekniğin, kısacası çağdaş uygarlığın bütün gereklerini karşılayacak bir dil durumuna getirmek.

Türk Dil Kurumu 1932 yılında kurulduğu zaman, yapılacak dil çalışmaları, şu iki ana madde içinde saptanmıştı:

1. Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini ortaya çıkarmak,

2. Türk dilini, dünya dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe ulaştırmak.

Bu maddelerden birincisini gerçekleştirmek için, eski kültür hazinelerini araştırmak, yayınlamak; ikincisini gerçekleştirmek için de, bir yandan yüzyıllar boyunca dilimize girmiş olan yabancı sözcüklerin, terimlerin yerine Türkçelerini koymak, öte yandan da Batı uygarlığının etki alanına girmemizle dilimize sızmaya başlayan yenilerine engel olmak. Böylece, dilimizi kendi olanakları içinde geliştirmek gerekiyordu. Bu yabancı sözcüklerin çoğunluğu türlü bilim dalları ya da mesleklerle ilgili terimlerdi. Türk Dil Kurumunun kuruluşunda, bu terimler işi, çetin bir sorun halinde duruyordu. Yıllar yılı yapılan çalışmalar verimsiz kalmadı. Dil işinin olumlu bir sonuca bağlanmasını isteyen aydınlar, bu alanda yapılan çalışmalarda Kurum'u yalnız bırakmadılar.

İlk evrede, yalnızca terimlerin Türkçe karşılıklarını bulmak yoluna gidiliyordu. Yapılacak işler çok, eldeki olanaklar az olduğu için, terim sözlükleri verilemiyordu. İkinci evrede ise, bir yandan yeni karşılıklar aranırken, bir yandan da her konuda uzmanlık sözlükleri hazırlanmasına girişildi.

Bugüne değin, Türk Dil Kurumu'nun türlü kuruluşlar, kurumlar, fakülteler ve kişilerle yaptığı çalışmaların ancak küçük bir bölümü yayımlanabilmiştir. Her konuda eser veren yazar ve aydınlarla bu çalışmalar, dil bilincinin yerleşmesine yardım ederken, okul sıralarındaki gençleri de bu Türkçe sözcüklere alıştırmış, giderek onlarda dil sevgisinin kökleşmesini sağlamıştır.

Gerek Türkçe-Osmanlıca ve Batı dilleriyle ilgili olarak kılavuz niteliğinde hazırlanan terim listelerinde, gerek türlü konularda hazırlanan sözlüklerle, elden geldiği ölçüde her terimi Türkçe bir sözcükle karşılamak yoluna gidilmiştir. Türkçe karşılığı bulunmadığı durumlarda, Batı dillerinden aktarılan terimlerde, bir birlik sağlanmasına çalışılmıştır. Yabancı bir terim alınırken, Batı dillerinde de olduğu gibi Yunanca ve Latince asıllarına gidilerek, bunlar Türkçenin ses yapısına uydurulmuştur. Yalnız, daha önce başka Batı dillerinden Türkçeye girmiş ve yeni bir karşılık bulunamayan terimler, eskiden olduğu gibi bırakılmışlardır.

Gerek Kurum'da hazırlanan, gerekse Kurum'ca uzmanlara hazırlattırılan terim sözlüklerinin, türlü yarkurullardan geçirilerek hem dil bakımından, hem ilgili oldukları bilim bakımından yanlışsız olmalarına çalışılmıştır. Ortaya konan terimler öneri niteliğin-

dedir, kesinlik anlamı taşımamaktadır. Önerilen terimler, uzun süreli uygulama sonucu kesin biçimlerini alacaklardır."

Şimdi bu sözlüklerden biri üzerinde, *Yazın Terimleri Sözlüğü* üzerinde duralım sayın dinleyiciler. "Yazın" bildiğimiz gibi "edebiyat" karşılığıdır. Sözlüğün önsözünden şu parçayı da birlikte okuyalım:

"Yazın terimlerinin hazırlanmasında tutulan yöntem şöylece özetlenebilir:

1- Elde bulunan başlıca yazın sözlükleri taranarak Divan yazını ile ilgili terimler derlemiş, bunların geçerli olabilecek tanımları yapılmıştır.

2- Batıdan dilimize girmiş olan yazın terimlerinin başlıcaları seçilerek sözlüğe alınmıştır.

3- Halk yazını terimlerine de bütünlük sağlama ereğiyle sözlükte yer verilmiştir.

4- Derlenen terimlere Türkçemizin olanakları ölçüsünde dilimizin kendi öz değerlerinden karşılıklar aranmaştır."

Şimdi size bu sözlükten kimi örnekler sunacağım sayın dinleyiciler:

Sonu ünlü ile biten, uzun okunmayan hece karşılığı olarak bu sözlükte "açık hece" terimi önerilmiştir ki, artık bütün okullarımızda öğretilen terim budur, tutmuştur. Bunun eskiden karşılığı, yani eski terimi "muallak"tı. Uydurmakla iyi etmemiş miyiz? Bugün artık "muallak"ı anımsayıp da, "Yazık oldu dilimize" diye düşünen var mıdır? Türkçecilik akımından doğmuş kimi sözcükler beğenilmeyebilir, ama bu yüzden yeni sözcüklerin tümünü kötülemek yanlış olacaktır.

Ünsüzle biten hece karşılığı olarak yerleşen yeni terim ise "kapalı hece"dir. Kapalı hece karşılığı eski terim "müsnet"ti.

Sözlükte "acrostiche" karşılığı olarak "adlama" önerilmiş. Terimin anlamı da şu: "Dizelerinin ilk harfleri, yukardan aşağıya bir ad oluşturan koşuk." Oysa yabancı sözcük bize bu anlamı vermekten çok uzaktı.

Sözlükte, dizelerinin her biri başka dille yazılmış koşa ya da koşuk karşılığı olarak "alaca" terimi öneriliyor. Eskiden kullanılan terim ise "mülemma" idi.

Kuramsal kalmayıp, sözcükler üzerinde durmanın daha yararlı olacağını düşündüğüm için, daha beş altı terimi sizlere sunmak istiyorum sayın dinleyiciler. Beni bağışlamanızı dilerim.

Eski yazınımızda "tehzil" terimi ile adlandırılan bir koşuk biçi-

mi vardı; ağırbaşlı bir koşuğu, bir koşuk parçasını şakalı bir anlatıma çevirmek demekti. Buna "alaysıma" karşılığı bulunmuş. Bir de örnek verilmiş, birlikte okuyalım; Namık Kemal'in,

Biz ol âli himem erbab-ı cidd ü içtihadız kim
Cihangirane bir devlet çıkardık bir aşiretten

koşasını Fazıl Ahmet Aykaç şöyle alaysımaya almıştı:

Nasıl âli himem erbab-ı cidd ü içtihadız ki
Bıraktık bir aşiret biz cihangirâne bir devletten

Yukarda "koşa" sözcüğünü kullandım. O da bir yazın terimidir. Eskiden ona "beyit" denirdi, Arapça anlamı "ev"dir. "Mısra" içinse şimdi "dize" diyoruz. "Koşuk", "nazım" karşılığı olarak alındı.

"Başka bir yerden olduğu gibi aktarılarak tırnak içinde verilen söz, tümce ya da parça" için eskiden "iktibas" terimi kullanılırdı. Fransızcası da girmişti dilimize, "citation". *Yazın Terimleri Sözlüğü*'nde buna karşılık "alıntı" gösteriliyor ki, bu terim artık tutmuştur.

Her bağlamı altı dize olan Divan koşuğuna eskiden "müseddes" denirdi, Arapçadan alınmaydı. Onun yerine şimdi "altışarlı" Türkçe terimi öneriliyor. "Müseddes" de Arapça altı anlamına gelen sözcükten yapılmıştır.

Bir resmin, bir karikatürün altına yazılan yazı anlamına bizde Fransızcadan alınma "légende" kullanılıyordu. Buna şimdi "altyazı" denmesi daha doğru, daha anlaşılır değil midir?

Görüyorsunuz ki sayın dinleyiciler, Türkçeyi savunurken sadece Arapçaya, Farsçaya değil, Batı dillerine karşı da titiz davranılmaktadır. Ama o konu, Batı dillerinin etkisi konusu, başka bir konuşmamızda enine boyuna yer alacak.

Burada şu kadar söyleyeyim ki, Batı dillerinin etkisi, daha çok, yeni bilimlerin doğmasından ya da eskiden beri bilinen bilimlerdeki yeni buluşlardan, yeni kuramlardan ötürüdür. Gerçi sevinmemiz gerekir bir bakıma, demek toplumumuz bilimlerde olsun, sanatlarda olsun artık dünya ile at başı yürümek istiyor, bütün yenilikleri izliyor. Bu durumda Batı sözcüklerinin yığın halinde girmeye başlaması, bir bakıma, sakınılması güç bir olaydır. İşte bir toplumda dil bilincinin uyanması bunun için gereklidir, sayın dinleyiciler. Yeni yabancı sözcüklere kucak açmaktansa, anadilden yeni

sözcükler yaratmaya alışmalıdır. Uydurma suçlamalarından vazgeçilmelidir. Bizim için Arapça ne denli yabancı ise, Fransızca da öyle yabancıdır.

Batıda yeni bir düşünür, diyelim Jean-Paul Sartre çıktı ortaya "eksiztansiyalizm" diye bir sözcük mü attı, bu kavrama karşılık yeni bir sözcük yaratmak gerekir. Bu yapılmıştır, şimdi biz onun için "varoluşçuluk" diyoruz. İyi de ediyoruz.

Toplumlar bir kez bu titizliğe vardılar mı, artık boyuna dil devrimi yapmaya gerek kalmaz. Bunun da koşulu anadile saygıdır. Jean-Paul Sartre dünya görüşünü ortaya atmak için kendi dilinde bir sözcük yaratıyor. Bizim eski aydınlar ise bu işi, Arapça kökleri kullanarak yaparlardı. Son 50-60 yıl içinde Batı dillerinde doğmuş yeni sözcükleri, terimleri olduğu gibi alıp benimseme akımı karşı durulmaz bir hal aldı ise, bunu aydınlarımızın tembelliğinde ya da ulusal dil bilincinden yoksunluklarında aramalıdır. İşte sayın dinleyiciler, Türkçecilik akımının yayılması, bu bakımdan yararlı olmuştur.

Şimdi biz gene bugünkü konumuza, yazın terimlerine dönelim ve birkaç terim üzerinde daha duralım.

İki anlama gelebilir sözcükleri kullanarak ikisini de düşündürme sanatına eskiden bizde "iham" denirdi.

Gül gülse daim ağlasa bülbül acep değil
Zira kimine ağla demişler kimine gel

beytinin (artık şu *beyt* sözcüğünün de Türkçesine alışalım, *koşa* diyelim) evet, az önce söylediğim koşanın birinci dizesindeki (*dize* de *mısra* demektir, unutulmasın sayın dinleyicilerim) "gül" ile ikinci dizesindeki "gül" ayrı ayrı anlamlardadır. Biri ad, öteki eylem. Ne olduğu anlaşılmayan o "iham" sözcüğü yerine şimdi artık Türkçesini kullanabileceğiz: "Andırış" diyeceğiz.

Başka bir örneğe geçeyim: Sözcüğün gelişi ünlü bir olayı, bir atalarsözünü, bir koşuk parçasını, bir özdeyişi ansıtma sanatına eskiden "telmih" denirdi. Sonraları bunun Fransızcası olan "allusion" da girdi dilimize. *Yazın Terimleri Sözlüğü*'nde buna örnek olarak aşağıdaki koşa verilmiş. Seba Melikesi Belkıs ile Süleyman Peygamber'in anlaşmasından söz ediyor:

Ey name sen ol mah-likadan mı gelirsin
El hüthüd-i ümmid Seba'dan mı gelirsin

Şu anda okuduğum iki koşada da sayın dinleyiciler, kimi heceleri uzun okudum. Oysa Türkçede uzun hece yoktur. Kulaklara çarpan o uzun okunuşların yadırganmasına bu bakımdan hiç şaşmam, Arap'ın şiir ölçüsü olan "aruz"u ozanlarımız sevip benimsedikleri için, kimi yerde Türkçe sözcüklerin kimi hecelerini uzatmak zorunda kalmışlar. Buna eskiden "imâle" denirdi, şimdi "uzatım" diyoruz. İlk konuşmalarımdan birinde anlattığım gibi, bu durum, dilimizin ses bakımından da bozulmasına yol açmıştır. Öyle ki, uzun hece alışkanlığı ile Arapça kimi sözcüklerin uzun okunmaması gereken hecelerinin de uzun okunuverdiğine tanık oluyoruz.

Yazın terimlerinden bir örnek daha getirip bugünkü konuşmamı bitireyim. Her dizesine bir küçük dize eklenmiş Divan koşuk biçimine eskiden "müstezat" denirdi. Nedim'in,

Gül goncasısın güşe-i destar senindir
Gel ey gül-i râna

koşasındaki ikinci dizede olduğu gibi. Buna şimdi "artıklı" diyoruz.

1 Haziran 1975

IX

Sayın dinleyiciler,

"Bu yüzyılın başlarında yalnız terbiye ya da pedagoji adı ile anılan ve uğraşı konusu pek dar olan eğitim, bir bilim dalı olarak, arda kalan yıllar içinde bir yandan toplumbilimlerinin, öte yandan fen bilimlerinin ortaya koyduğu bulgulardan yararlanarak büyük bir gelişme göstermiştir. Eskiden daha çok ruhbilim, ahlâk, felsefe, mantık ile yakın ilişkisi bulunan eğitim; şimdi, ekonomi, sayılama, (istatistik), budunbilim gibi toplum bilimlerinden başka tıp ve teknoloji alanlarına giren bilim dalları ile ilişkilerini artırmakta, yeni sorunları çözmede bütün bu bilim dallarına özgü yöntem, teknik ve verilerini değerlendirmeye çalışmaktadır."

"Türk Dil Kurumu Yayınları arasında basılmış olan *Eğitim Terimleri Sözlüğü*'nün önsözünden aldım yukardaki sözleri sayın dinleyiciler. Yabancı kökenli birkaç terim dışında Türkçe düşünülmüş, Türkçe yazılmış olan bu giriş yazısı, dilimizin anlatım gücünü belirten küçük bir örnek sayılabilir. "Türkçe düşünülmüş".. dedim, gerçekten de, Osmanlıca ile Türkçe düşünerek yazmak nerdeyse olanaksızlaşmıştı. Neden derseniz, köklerini bilmeden öğrendiğimiz Arapça, Farsça kimi sözcükler, konuşmamıza, ya da yazılarımıza sanki birer süs öğesiymişçesine giriyor, bizde onlarsız yapacağımız alışkanlığını uyandırıyordu! Bu alışkanlık sonucu olarak, anlamadan kullanıyorduk dilin kimi sözcüklerini. Türkçeciliğin bir iyiliği de işte bu sorunda kendini gösterir. Taze ve güçlü Türkçe sözcükler, onları kullanırken aklı hep uyanık tutmak durumunda bırakıyor bizi, gereksiz sözler söylemekten kaçınıyoruz, süslü sözlere hiç gerek görmüyoruz. Böylece yazımız ve sözlerimiz en gerekli olana indirgenmiş oluyor. Bu büyük bir kazanç değil midir?

Sürdürelim biraz daha okumamızı:

"Bu gelişmenin doğal bir sonucu olarak bugün eğitimin uğraşı sınırları genişlemiştir, üzerinde durduğu konular çeşitlendiği gibi dili de yeni bir kimlik kazanmıştır. Özellikle eğitim kuram ve uygulamalarının giderek yoğunlaştığı ülkelerde yeni kavramları anlatabilmek ve bu alanla ilgili kimselerin kolayca anlaşmalarını sağlamak için terim geliştirme işine ayrı bir önem verilmiştir."

Gördüğünüz gibi dinleyiciler, bizdeki gibi bir dil temizliği etkenliğine gerek duyulmayan ülkelerde de terim sorunu, daima taze ve güncel sorunlardan biri olarak kabul edilmektedir. Bilimsel, sanatsal, teknik çalışmalar, kısacası yaşam bizden sürekli olarak yeni terimler uydurmamızı istiyor. Demek biz burada, kendi ülkemizde eski ve yabancı kökenli terimleri atıp yerlerine Türkçelerini koyduktan başka, bugüne değin hiçbir terimle karşılanmamış kavramlar için de terimler bulmak zorundayız. Terim sözlüklerinde buna birçok örnek gösterilebilir.

"Eğitim terimleriyle ilgili çalışmaların geçmişi bizde yenidir. İlkin 1942'de Milli Eğitim Bakanlığınca ruhbilim, toplumbilim, mantık ve felsefe terimleri yeniden düzenlenirken ele alınmıştır. Ancak bundan sonra sürekli bir resmi çaba gösterilmemiştir. Kurumsal ya da kişisel girişimlerle dilimize eğitimle ilgili birtakım yeni kavram ve terimler kazandırılmıştır. Gelgelelim son yirmi beş yıl içinde eğitim alanındaki çok yönlü gelişmeler, üniversitede ve yüksek okullarda eğitim derslerini okutanlar ile uygulama alanında çalışanları iletişim yönünden büyük güçlüklerle karşı karşıya getirmiştir. Kökeni genellikle Arapça ve Farsça olan eski terimlerin Türkçe karşılıklarını bulmak yanında, Batı dillerinden çevrilen birçok yapıtlarda ilk kez karşılaşılan yeni kavramları anlatmaya yarayacak uygun terimleri aramak ve onları yerleştirmek önemli bir sorun olmuştur. İster istemez, hem eski hem yeni ya da hem yabancı hem Türkçe terimlerin bir arada kullanılması sürüp gitmiş, eğitim dilinin açık ve kesin terimler dizgesi kurulamamıştır."

Eğitim Terimleri Sözlüğü'nü hazırlayan Dr. Ferhan Oğuzkan, bu işin ne denli titiz çalışmalarla gerçekleştirildiğini de şu sözlerle anlatıyor:

"Bu sözlük hazırlanırken daha önce bu konuda yapılan çalışmalar değerlendirilmiş, eğitimle ilgili yasalar, tüzükler, yönetmelikler, hatta önemli genelgeler ile okul programları gözden geçirilmiş, orta ve yüksek öğretim kurumlarında ders kitabı olarak kullanılmış ya da kullanılmakta olanların başlıcaları incelenmiş, terim

yönünden bir taramadan geçirilmiştir. Eğitimle ilgili yabancı kaynaklardan yararlanılmış, terimlerin İngilizce ve Fransızca karşılıkları için türlü sözlüklere başvurulmuştur."

Sayın dinleyiciler, dil alanındaki bu ve benzeri çalışmaların, uydurmacılıkla suçlanması en azından büyük bir haksızlık sayılmalıdır. Ama bundan da üzülmeye değer olanı, işin içyüzünü bilmeyenlerce, o uydurmacılık suçlamasının kim bilir nasıl değerlendirildiği konusudur. Belki durumu bilmeyen sade yurttaş, birtakım kişilerin, hani halk arasındaki deyimle söyleyeyim, bu terimleri ve yeni sözcükleri kafadan attıkları gibi bir kanıya düşebilir. Onun için son konuşmalarımda terim sözlükleri üzerinde uzun uzun duruyorum. Bunlara bir göz gezdirelim, sonra da bir terimin nasıl uydurulduğu konusuna geliriz. Elbette bu konu bizi yeni sözcükler yaratmanın yöntemiyle karşı karşıya getirecektir. Onu öğrenip edindikten sonra, neden biz de sözcük yapmayalım? Yaparız elbet ve böylece dilimize yardımcı oluruz.

Şimdi sayın dinleyiciler, sizinle birlikte, *Eğitim Terimleri Sözlüğü*'ne şöyle bir göz atalım:

En başta "abece" sözcüğü yer alıyor. Bildiğiniz gibi, bunun Fransızcası "alphabet", İngilizcesi ise –yazımı aynı olmak üzere–"alphabet"dir. Bizdeki eskiden "elifbe" ya da "elifba" denirdi. "Elif" sözcüğü ile "alfa" sözcüğü birbirlerine benziyor. Gerçekte de onlar aynıdır, ikisinin kökeni birdir. Fenike dilindeki "Alf"dan gelir bunlar, "Alf" o dilde "öküz" demekti, Fenikeliler öküz başının resminden kalkıp, tek sesi karşılayan bu harfi bulmuşlardır ve böylece konuşma seslerinin belli başlılarını gösteren işaretler bir araya getirilerek abece, elifba, alfabe ortaya çıkmıştır. Alef'e Araplar "elif", eski Yunanlılar "alfa" demişlerdir. Bugün Batı dillerindeki alfa buradan gelmektedir işte. İkinci harf olan *b* ise eski Yunancada "beta"dır. Arapçada *b*, Latin alfabesinde de öyle. Demek biz bugünkü abecemizi adlandırırken onun ilk üç harfini sıraya dizmiş oluyoruz. Hiç de fena etmiyoruz böyle yapmakla sayın dinleyiciler. Alfabe yerine, abece diyelim.

Bakın, bunun hemen altında bir terim var ki, eskiden bizde böyle bir kavram bulunmadığı için doğrudan İngilizcesine ve Fransızcasına karşılık aranarak bulunmuştur. "Abece öğretimi" bu terim. İngilizcesi: *literacy training*. Çocuklara ya da yetişkinlere okuma yazma ile ilgili ilk ve temel becerileri kazandırmak amacını güden öğretim, demek. Beceri sözcüğü de, ustalık, maharet adlarına kullanılıyor. Becermekten.

Küçük bir konuşmacı öbeğinin bir konuyu ya da sorunu doğal bir ortam içinde tartışması amacıyla düzenlenen toplantı, yuvarlak masa görüşmesi için Fransızlar "table ronde" diyorlardı, bizde de Fransızca bilenler eskiden kullanırlardı o sözü, ama "açık oturum" terimi bulunduktan sonra sıkıntı kökünden çözülmüş oldu. Ne güzel uydurulmuş değil mi sayın dinleyiciler?

Bir konuyu, bir sorunu ya da bir yazıyı ayrıntılarına değin gözden geçirerek anlatma, yorumlama ve çözümleme karşılığı olarak eskiden bizde "şerh" denirdi, "teşrih" de o anlamdadır. Üniversitelerde bir dersin adı "şerh-i mütun"du. "Metinler şerhi" demek. İşte bu "şerh" için şimdi biz "açımlama" diyoruz.

Sırası gelmişken söyleyeyim, *Dilimiz* programı ile ilgilenen bir dinleyicimiz bana şunu sordu: "İnceleme dururken bir de irdeleme çıktı son günlerde, o ne oluyor?" dedi.

Eskiden "tetkik ve tetebbu'" denirdi sayın dinleyiciler; inceleme, "tetkik" karşılığı, "tetebbu" sözcüğünü ise *irdeleme* karşılıyor. Bir konuyu, onunla ilgili başka konularla birlikte incelemek anlamına. Bu ara konuşmayı burada kapayıp biz gene sözlüğümüze dönelim.

Şimdi tartışmalı bir terime geliyoruz sayın dinleyiciler. O da "akıl" karşılığı olan "us" sözcüğüdür. "Akıl gibi her gün, her saat dilimizden düşmeyen bir sözcük hiç atılır mı? Hem niçin atıyorsunuz? Ona alışık değil miyiz? Yadırgıyor muyuz hiç onu?" Böyle diyorlar ve bir bakıma hakları var böyle diyenlerin. Üstelik "akıl" sözcüğü ses bakımından da tam Türkçe bir sözcük gibi, söylenmese kimse anlamaz onun Arapça olduğunu. Kalın bir sesli ile başlıyor, kalın bir sesli ile bitiyor. Dahası, o sözcükle yapılmış ne çok deyim vardır: "Aklını başına topla", "akılsız başın cezasını ayaklar çeker"... gibi. Bu deyimlerde "akıl" sözcüğü yerine "us" koyarsak olmaz. Elbette böyle düşünenler haklıdırlar. Dilde bir işlevi olan sözcük yaşar. Akıl da öyle, yaşadığınca yaşayacaktır. "Peki", diyeceksiniz, "öyleyse 'us'un işlevi ne?"

Ama bir de deyimlerin dışında, felsefe terimi olan, bir "akıl" daha var. Biz o deyimlerdeki sözcüğü kullanarak, diyelim sevmediğimiz biri için, "akılsız adam" diyebiliriz; ama felsefe terimi olan "akıl" insanı hayvanlardan ayıran bir öznitelik olarak herkeste vardır. İşte bu ikinci anlam için, yani terim yerinde kullanıyoruz "us"u. "İnsanlara özgü, onların tümel ve zorunlu ilkelere hiç bir güç harcamadan uymalarını sağlayan bilme, düşünme, önlem alma yetisi."

Sayın dinleyiciler, bu "us" terimine bağlı başka terimler de var. Bunları şöyle bir sıralayalım: "Usavurma", "usçuluk", "usdışı", "usdışıcılık", "ussal insancılık"... Eğer bu terimi yine "akıl" diye bıraksaydık, onunla ilgili yukardaki terimler için sırayla şu Arapça sözcükleri öğrenmek zorunda kalacaktık. "Muhakeme", "akliye", "gayr-i aklî" "gayri meş'ur"... "Ussal insancılık" için eskiden bir terim bulunmamıştı.

Usavurma, "bilinen ya da doğru olarak kabul edilen belli önermelerden başka önermeler çıkarmak." Usçuluk, "doğruluğun ölçütünü duyularda değil, düşünmede ve tümdengelimli çıkarımlarla bulan öğretiler"in genel adı. Ussal insancılık, "bireyi belli bir toplumun üyesi olarak düşünmeyip onu yalnızca insan olarak ele alan ve eğitimin asıl kaynağı sayan felsefe" anlamına geliyor.

Herhangi bir işte kendiliğinden ve hızla sonuca ulaşmayı öğrencilere kazandırmayı amaçlayan öğretim etkinliği anlamında şimdi "alıştırı" terimini kullanıyoruz. Eski terimi "talim"di. *Exercise.* O "talim" sözcüğünde –ki Arapçadır– *t*'den sonra, bizim abecemizde gösterilmeyen bir "ayın" harfi ya da sesi vardır ki, eğer ondan habersiz okursak yanlışlığa düşer, birinci heceyi kısa okuyarak "talim" diyebiliriz. Bunlarla uğraşacağımıza Türkçesini söylemek, "alıştırma" demek daha doğru değil midir? Evet, bu terim de işte uydurulan terimlerden biri.

Eytişimsel dünya görüşüne göre toplumun temelini oluşturan ve siyasa, hukuk, ahlâk, eğitim, din gibi üstyapı öğelerini etkileyen ekonomik yapı anlamına uzun yıllardan beri "altyapı" diyoruz. Artık bilim diline girmiş Türkçe bir terim. Eskiden "infra-structure" diye Fransızcası söylenir, yazılırdı.

İki şey arasında kimi yönlerden uygunluk durumu anlamına iki terim önerilmiş sayın dinleyiciler. Bunlardan biri "andırış", öteki "benzeşim." Eski dilimizde Arapça "temsil" denirdi. Fransızcası "analogie". Eski sözcüğü ile "mümasil" karşılığı, "benzeşen".

Bana kalırsa "benzeşim" terim olarak daha uygun. Neden derseniz, onu günlük dilde kullanmayız. "Andırış" ise, günlük dilde kullanılan bir sözcük olduğu için, terimle karıştırılması olasılığı vardır.

Bu terim sözlüklerinin öneri niteliğinde olduğunu başka bir konuşmamda söylemiştim sayın dinleyiciler.

Bir de "anımsama" sözcüğü var... "Anmak"dan geliyor. "Anı" da gene o aileden. "Hatırlama" karşılığı bulunmuş bir sözcük "anımsama". İlk konuşmalarımdan birinde "hatıra" sözcüğünün ilk

hecesinin uzun, öteki hecelerinin kısa olduğunu, oysa bugünkü kuşakların onu, son hecesini uzatarak söylediklerini anlatmıştım. Bizim için bir zorunluk olmuştu onun yerine Türkçesini bulmak.

Fakat sayın dinleyiciler, "anımsama" sözcüğü de, hem gündelik dilde, hem de felsefe terimi olarak iki işlev yüklenmiş durumdadır. Biz bu sözcüğü "önceden öğrenilmiş bir şeyi zihinde yeniden canlandırma" anlamında kullanıyoruz.

Felsefe terimi olarak anlamı ise şu: "Ruhun bedene girmeden önceki varlığında görmüş olduğu idealların bilince dönüşü." Bu anlam karşılığı olarak eski dilde Arapçası "nim-tahattür" imiş.

Bir zihin ya da beden çabası ile sonradan edinilen, kazanılan bilgi, beceri ve benzerleri için eski dilde kullanılan terim "kisbî müktesep"ti sayın dinleyiciler, şimdi ona "edinsel" diye Türkçe bir terim bulundu ve korkmadan söyleyebiliriz, tuttu bu terim.

Bunun bir de benzeri var ki, karıştırılmaması için kısaca değiniveriyim ona. Edimsel, başka anlamdadır sayın dinleyiciler, eski dilde o kavram için "bilfiil" sözcüğü kullanılırdı. Gerçek olan, etkili olan anlamına.

Yeni kuşakların, toplum yaşayışında yerlerini almak için hazırlanırken, gerekli bilgi, beceri ve anlayışlar elde etmelerine ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme etkinliği için şimdi (epey zamandır) "eğitim" terimini kullandığımızı biliyorsunuz. Buna eskiden "terbiye" denirdi.

Bir de "eğitbilim" var ki, onun eski terimi "Fenn-i terbiye-i etfal"di. Birincisinin Fransızcası "education", ikincisinin Fransızcası "pédagogie". Eğitimin amaçlarını, ilkelerini, yöntem ve düzgülerini inceleyen ve eğitim çalışmalarını kurallara bağlayan bilim anlamına.

Bir de bu bilim dalındaki eski terimlerin sadece adlarına göz atarsak, Türkçe köklerden terimler yapmanın ne denli yararlı ve gerekli bir iş olduğunu o an anlarız. İşte: *Lil-eneiye, Lil-beşeriye, lâicabiye, lâfziye, lâedriye, ma-fevka't-tabiiye, ma-dun-üşşuur, iradiye, ispatiye, istilzaziye, istilâdiye, iştidad-ı hafıza, itticah, keşretiye, kevniyat, mephas-ı asap, tedrip, tenkit, suubet-i telâffuz, teşarükiye, teşevvüş-i kelimat...*

Burada gözden geçirilen terimlerin birer öneri olduğunu yineleyelim sayın dinleyiciler. Nitekim *Eğitim Terimleri Sözlüğü*'nü hazırlayan Dr. Ferhan Oğuzkan da önsözünde diyor ki:

"Uzun bir çalışmanın ürünü olan bu sözlüğün, bütün eğitim terimlerimizi kapsadığı söylenemez. Konuya ilgi duyanların eleşti-

rileri, öğütleri ile bu çalışmamız gelişip zenginleşecektir. Öte yandan değerli uzmanların ve öğretim üyelerinin yeni terimlerle ilgili uyarıları, gözden kaçan yanlışların düzeltilmesine ve eksiklerin tamamlanmasına yardımcı olacaktır."

İşte sayın dinleyiciler, Türkçecilik akımının inançla savunulması toplumda dilimizin arılaşmasına büyük bir ilgi uyandırmakla, her bilim, sanat ve uğraşı dalından yüzlerce, binlerce gönüllü Türkçecinin yetişmesini sonuçladı. Türk Dil Kurumu'nun uzmanları dışındaki bu gönüllü ordusu, bir yandan derleme işinde çalışırken, bir yanda da kendi uğraş alanlarında yeni sözcükler yaratmak çabasını sürdürdüler. Başka bir deyişle, dilimizin yenilenmesi, güçlenmesi olayı, yeni sözcükler uydurma meraklısı birkaç kişinin değil, toplu bir ilginin ürünü oldu. İlk ortaya atıldıklarında yadırgatan birçok sözcük, kısa zaman sonra bakıldı ki, herkesin ağzında. Günlük dile girmiş. Bugün artık kimse "alâka" demiyor, "ilgi" diyor. Bu yüzlerce, binlerce örnekten sadece biridir. Ve elbet bunda gençlerin, dahası küçük çocuklarımızın büyük katkısı var. Onlar yeni dilimizi yayıyor ve yerleştiriyorlar.

Sayın dinleyiciler, terim sözlüklerinden söz açmam, o kitapların eleştirisi anlamında alınmamalıdır. Ben sadece bu kitaplara göz atarak yeni sözcüklerin nasıl, hangi köklerden türetildiklerini göstermek ve bir de "uydurmacılık" savlarının boşluğunu kanıtlamak istedim. Terim sözlüklerini yapanlar uzmanlardır. Yazı dilinde Türkçeciliğe gönül vermiş yazarlarımızın önerdikleri ve tutturdukları yeni sözcükler içinse "uydurma" diyerek girişilen baltalama etkinlikleri, toplumdan benimseyiş görmemektedir.

Bu konuşmamda size örnek olarak sunduğum yeni terimler, elbette uydurulmuştur. Ama yeterince görüldü ki, bunların eskileri de öyleydi, demek uydurulmuştu. Ancak dilde yeni terim, yeni sözcük yapma işine "uydurma" denmez de, "türetme" denir sayın dinleyiciler. Bilinen kökleri, bilinen eklerle birleştirerek yeni sözcükler, yeni terimler yaratma işi.

Bütün diller böyle türetilmiş sözcüklerle gelişerek yaşar. Şimdi Türkçeciliğe yöneltilen o "uydurmacılık" suçlaması, demek ki, eskiden yabancı köklerle, yabancı eklerle yapılan uydurmaların yerine, artık onlar anlaşılmaz duruma geldiği için, kendi dilimizden uydurduğumuz, türettiğimiz sözcükleri, terimleri geçirme anlamına geliyor. Evet, öyle yapılıyor, ama bunun o "uydurmacılık" sözündeki küçültücü, alay edici anlamla bir ilişiği olamaz. Hiç kimse kalkıp da "cumburlop" diye bir şey atmıyor ki ortaya.

Bilimde, sanatlarda, teknikte boyuna yeni gereçler, yeni kavramlar çıkıyor ortaya; o gereçleri, o kavramları bulanlar, kendi dillerinden yarattıkları sözcükleri, terimleri dünyaya sürüyorlar. Biz hep başkalarının buldukları bu adları mu kullanacağız? Dilimiz asıl o zaman "Babil kulesi" masalındaki duruma dönmez mi? Anadilimizin işlerliğini gösteren bu yeni sözcükler yaratma işini küçük görenler, eğer Türkçeye saygısız değillerse, bir iyi niyet, bu akımı anlayış benimsemelerine yeter.

Geçmişte Arapçanın dilimizi doldurduğunu görmüştük. Bugünse Batı dillerinden gelme sözcüklerin akınına tanık oluyoruz. Bunların karşısında ilgisiz kalmamız doğru olur mu? Oysa biz, dilimizin köklerini, eklerini işleterek yeni gereksemeleri pek güzel karşılayabiliriz. Yapılan da budur. Okullarımızda çocuklarımıza terimleri, Türk dilinin kurallarına baş vurarak öğretelim, yabancı dillerin kurallarına baş vurarak değil.

8 Haziran 1975

X

Sayın dinleyiciler,

Bundan önceki konuşmalarımda, dilimizdeki yabancı sözcükler yerine, varsa Türkçelerini geçirmek, yoksa Türkçe köklerden, eklerden yeni sözcükler türetmek diye özetleyebileceğimiz özleştirme akımının, dilde tutucu durumda olanların dedikleri gibi, alaycı anlamda bir uydurmacılık olmadığını örnekleriyle anlatmaya çalışmıştım. Halkın kullanageldiği öz Türkçe sözcükler, sonra eski yapıtlarımızın taranmasından elde edilenler, bilimsel bir yöntemle, türetilenlere katılınca, konuşma dili ile yazı dili arasındaki açıklık, başkalık, yabancılık ortadan kalktı, dilimiz anlaşılır ve öğretilir bir duruma geldi. Başka bir deyişle, biz iki dilli olmaktan kurtulduk.

Yinelemekte yarar umuyorum sayın dinleyiciler, amaç elbette yüzde yüz arı bir dil kurmak değildir. Çünkü böyle bir dil yoktur, gösterilemez yeryüzünde; belki ilkel dilleri, dar bir çevrede kalmış, işlenmemiş dilleri bir yana bırakırsak. Ama sözgelişi yüzde yetmişi yabancı sözcüklerden, hem de artık bilinmeyen bir dilin sözcüklerinden kurulu bir dile de ulusal bir dil denemeyeceğini söylemeye gerek yok. Dahası, Osmanlıca dediğimiz karma dil, yabancı bir dilin, Arapçanın kuralları öğrenilmeden edinilemezdi. Bugün Türkçeyi çocuklarımıza kendi dilimizin kuralları ile öğretiyoruz. Kullandığımız sözcüklerin köklerini, eklerini biliyoruz, anlıyoruz. Yeni sözcükler türetirken de, dilimizin kurallarına ve "dil duygusu"na uyarak davranıyoruz. Böylece Türkçemiz bütün gelişmiş diller gibi, zamanın gereksemelerini, yeni kavramları karşılayarak, yeni gereçleri, araçları adlandırma gücünü işleterek yaşamı-

nı sürdürüyor, sürdürecektir. Bu söylediklerim, her dilin vazgeçilmez nitelikleridir. Biz buna, dilde özleştirme akımını başarıya erdirerek vardık. Çünkü Türkçe, yapısı ve zengin geçmişi göz önünde tutulursa, hiçbir yabancı dilin yardımına el açacak bir dil değildir.

Bütün iş, onu tanımaya ve sevmeye bağlı idi. İşte "ümmet" uygarlığından, "ulus" uygarlığına geçiş süreci, dilimizi tanımayı, sevmeyi zorunlu ve gerekli kıldı. Türkçecilik bu anlamda, tarihin buyruğunu yerine getirmekten başka bir şey değildir.

Ama her alanda eskiye bağlı olanlar, bu bağlılığı sürdürmekten başka bir yola, bir eğilime iyi gözle bakmayanlar, bu başarıyı yoksama tutumunu benimsediler; öz dilimizin işlerliğini "uydurmacılık" diye adlandırdılar.

Oysa "uydurmacılık" denilen bu iş, bir yandan halkımızın zengin dil dağarcığına, bir yandan da aydınlarımızın, yazarlarımızın, bilim adamlarımızın, bilimsel yöntemler, dil duygusu ve anadili sevgisi ile türettikleri sözcüklere ve terimlere dayanıyordu.

Türk Dil Kurumu yayınları arasında çıkmış olan *Felsefe Terimleri Sözlüğü*'ne yazdığı önsözde Sayın Prof. Dr. Bedia Akarsu, şöyle diyor:

"Türk Dil Kurumunca yayımlanmakta olan terim sözlükleri iki amacı gerçekleştirmeye çalışıyor: 1- Terimlerin Türkçe karşılıklarını bulmak. 2- Bu terimlerin tanımlarını vermek.

Terimlerin Türkçe karşılıklarını bulma bakımından, bu sözlüğü yazarken, çok büyük bir güçlüğe uğradığım söylenemez. Bütün felsefecilerle birlikte sıkıntısını yıllardan beri çektiğimiz bu güçlüğü bugün az çok yenmiş durumdayız. Yirmi beş yıl önce Türk Dil Kurumu, felsefe terimlerinin gözden geçirilmesi için İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümüne baş vurmuştu. Prof. Dr. Macit Gökberk'in yönetimi altında, 1950-53 yılları arasında haftada bir iki kez toplanıp, Kurumca yayımlanmış olan *Felsefe ve Gramer Terimleri*'ni göz önünde bulundurarak, terimlerin Türkçe karşılıklarını yeniden saptadık... Bunları her birimiz yirmi, yirmi beş yıldan beri ders ve seminerlerimizde, yazılarımızda işlemekteyiz. Bu arada her birimizin yeni önerileri oldu. Sonunda az çok bir birliğe vardık. Bundan dolayı bu sözlükte yer alan terim ve kavramların büyük çoğunluğunu, öneri niteliğinden kurtulmuş, yerleşmiş sözcükler arasından devşirme olanağını buldum."

Demek ki, sayın dinleyiciler, bilim, felsefe, teknik alanlarında-

ki terimler, sanıldığı gibi, hiçbir temele, hiçbir bilimsel yönteme dayanmayan uydurmalar değildir. Türk dilinin yaratıcı gücüne dayalı bilimsel bir etkinliktir bu.

Şimdi bu sözlükte dizili terimlerin birkaçına göz atalım.

"Doğrunun ölçüsü olmadığını ileri süren kuşkucu görüşün sonucu olan durum", anlamına sözlükte "kavranılmazlık" terimi yer alıyor. Batıda eski Yunancadan yapılma terim "akatalepsia". Bizim eski dildeki karşılığı gösterilmediğine göre, bu kavramı dilimizde ilk kez adlandırıyoruz demektir.

"Başka bir önermeye geri götürülemeyen bir tanıtlanamayan, böyle bir geri götürme ve kanatı da gerektirmeyip, kendiliğinden apaçık olan ve böyle olduğu için öteki önermelerin temeli ve öndayanağı olan temel önerme", karşılığı olarak "belit" terimi gösterilmiş. Fransızcası "axiom", eski dildeki terimi "mütearife". "Önerme", eski dilde Arapça "kaziye" sözcüğü ile karşılanan bir kavramdı ki, yargının sözlerle dile gelişi, doğru ya da yanlış olabilen bir anlatım anlamınadır.

"Bir sözcüğün belirttiği, düşündürdüğü şey; bir önermenin, bir tasarımın, bir düşüncenin ya da yapıtın anlatmak istediği şey" anlamına, eskiden. Arapça "mânâ sözcüğünü kullanırdık. Şimdi buna hep bildiğimiz "anlam"ı yerleştirdik.

Eski dilde, "idrak" ya da "fehm" Arapça sözcükleriyle karşılanan kavramın Türkçe terimi de, yukardakine uygun olarak, "anlama"dır.

"Gerçeğin son, artık bölünemez, bozulamaz diye tasarlanan temel öğeleri" anlamında eski Yunanlıların "atom" dedikleri kavram, eski dilimizde "cüz-i fert", dahası "cüz-i lâyete cezza" terimi ile karşılanırdı. Yeni sözlükte ise, bu kavram, uluslararası terimi ile "atom" diye karşılanmış. Bırakılmış o terim, Türkçesini araştırılmamış. Bunca yerleşmiş bir sözcük için Türkçesini araştırmanın belki de gereği yoktu. Sanıyorum ki, Türkçemizde önek olmaması da burada işe karışıyor. Ama biri, bir bilginimiz çıkar da, Türkçe köklerden bu kavramı karşılayacak, terim niteliğinde bir sözcük türetirse niçin kullanmayalım?

Eski dilde Arapça "fasl-ı karip" sözü ile karşılanmış olan bir kavram da şimdi "ayrım" Türkçe terimi ile adlandırılmıştır. "Bir şeyin kendi kendinden ya da başka bir şeyden herhangi bir ayrılıkta olması" anlamına geliyor. "Sayısal ayrım", "türsel ayrım" gibi başka terimler de, çok yerinde olarak, aynı kökten türetilmiştir.

Fransızcası "hétérogène", eski dildeki karşılığı ise "gayr-i mütecanis" olan kavram, yeni sözlükte "ayrışık" terimi ile karşılanmış. Karşıtı "bağdaşık".

Eski dilde, bugün artık kimsenin anlayamayacağını rahatlıkla söyleyebileceğimiz bir terim de "tesavi-i nakizeyn"di. "Yasaların ya da önermelerin kendi aralarında çelişkiliği, usun kendi içinde zorunlulukla düştüğü çelişmeler" anlamına. Fransızcası "antinomie". Buna sözlükte öz Türkçe "çatışkı" terimi öneriliyor. Şimdi kim gelip de bize, eski terimi, ya da Fransızcasını kullanalım diyebilir?

Yukarda "çelişki" sözcüğü geçti sayın dinleyiciler, eski dilde buna "mütenakız" denirdi. Fransızcası "contradictoire". "Aralarında çelişme bulunan önermeler, yargılar, kavramlar, terimler" anlamına. Artık "çelişme" nedir diye durmayalm, onu hepimiz, her gün kullanıyoruz.

Eski dilde "istidlâl" denen, Fransızca karşılığı "inférence" olan kavram için ise bugün "çıkarım" demek, sanırım kimsenin karşı komayacağı bir öneridir.

"Bir bütünü parçalara ayırma" anlamına eskiden "tahlil" Arapça sözcüğü kullanılırdı. Fransızcası "analyse". Şimdi buna "çözümleme" diyoruz.

Felsefede, "gerçeklik üzerine kavramsal olmayan her türlü bilginin temeli" anlamına gelen ve eskiden bizde "tecrübe" sözcüğü ile karşılanan kavram, yeni sözlükte "deney"dir. Bundan "deneyim", "deneycilik" gibi terimler artık rahatça türetilebilmektedir.

Doğa bilimlerinde, "evrende bütün olup bitenlerin nedensellik bağlantısı içinde belirlendiğini" öne süren görüşü karşılayan terimin, bizdeki eski sözcüğü "icabiye" idi. Fransızcası "déterminisme". Şimdi buna Türkçe olarak "belirlenimcilik" diyoruz. "Lâicabiye", "indéterminisme" karşılığı da "belirlenmezcilik".

"İnsan ruhunun algılanabilecek biçimde kendini dışa yansıtması" anlamına eskiden "ifade" terimi kullanılırdı. Fransızcası "expression". *Felsefe Terimleri Sözlüğü,* buna "dışavurum" karşılığını önermiş. Bu terim de felsefe alanında artık alışılmış olan terimlerden biridir.

Sayın dinleyiciler, terim konusunda daha önce de söylediğim gibi, bunlar bir bilim, sanat dalının o dala özgü kavramlarıdır, öğrenilmeleri, o bilim, sanat dalı ile uğraşmayı gerektirir. Ama bu demek değildir ki, terimler sadece ezberlemekle öğrenilir. Hayır, onların hangi köklerden geldiğini, hangi eklerle yapıldığını bilmeliyiz; doğaldır ki, kişi en iyi, anadilinin köklerini, eklerini bilir. Bun-

dan ötürü terimlerimize yaklaşırken, onların kendi dilimizden yapılmış olmaları bize büyük kolaylık sağlar. Ama bir bilim, sanat terimi için, ilkten, "Ben bunu anlamadım" demek, o bilimi, o sanatı bilmemekle açıklanabilir. Burada konuşma dili değildir söz konusu olan.

Görüldüğü gibi sayın dinleyiciler, bu yeni terimleri yapma işinde, Türkçe köklerin, eklerin bilimsel bir yöntemle işletilmesi yolu tutulmuştur. Uydurmacılık denebilir mi buna? Yoksa Türkçe köklerden, eklerden bilim, felsefe, sanat terimleri yapılamaz inancı mı doğru sayılıyor? Evet, eskiden öyle sanılıyordu. Kaba Türkçe ile felsefe, bilim olmaz diye düşünülüyordu.

Yine Türk Dil Kurumu Yayınları arasında yer alan Türkçenin Ekleri adlı kitabın yazarı Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, önsözünde şöyle diyor:

"Her dilde eklerin önemli bir yeri vardır ve her dilde, kökler gibi ekler de eskidir, azdır, sayılıdır. Ek ve kök bakımından böyle sınırlı bir kaynağa dayanan diller, durmadan ilerleyen uygarlığa yetişmek, baş başa gitmek zorundadır. Dillerdeki sıkıntılar, bu gidişten, bu isteklere yetişme çabasından doğar ve toplumları etkiler.

Sözcük ekleri ve kökleri, geleneğe bağlıdır, kolay kolay değişmez, hızla yürüyemez; uygarlık ise koşar adımlarla ilerler ve daima yenidir, yeni gereksemelerle doludur.

Her sözcük kökü, bilinen bir ekle yeni bir biçimde kullanılınca, yeni bir düşün doğar, açıklanır, yayılır, giderek düşünüş de artar. Kısaca sözcükler artınca, düşünüşler de artar, çoğalır. Bildirilmeden düşünüş bilinemez.

Toplumda yeni bir dönem başlayınca, dilde de, düşünüşte de yenileşme zorunluğu belirir.

Eski ek ve kökleri, uygarlığa, yeni isteklere göre işlemek, yeni biçimlere ulaştırmak, insan düşünüşünün övünülecek buluşlarından, başarılarından, amaçlarından biridir.

Dillerin sözcük hazinesini zenginleştiren, düşünüşü geliştiren, eski kök ve eski eklerden, yeni sözcük yaratma gücüdür. Dil üzerinde çalışan aydınlar, özellikle sanatçılar, durmadan dilin sınırlarını zorlar, sözcük bulma sıkıntısını çekerler. Anadili kaygısı olmayanlar, aradıkları sözcükleri, kökleriyle, ekleriyle yabancı dillerden alabilirler. Ancak yazan, konuşan, dinleyen hemen herkes tedirgindir. Bu durumda tek bir seçenek kalır: Yeni bir ek veya yeni bir kök yaratılamadığına göre eski eklerden, eski köklerden yeni bileşimler, yeni biçimler türetmek ve üretmek.

Eski köklerden eski eklerle yepyeni, değişik ürünler elde etmek yolu, türlü dillerde yüzyıllar boyunca uygulanmış, denenmiş, günümüze kadar sürdürülmüş, birçok dilin ayakta kalmasını, yaşamasını sağlamış, bilinen ama kolay olmadığı için çok kez benimsenmeyen bir yöntemdir.

Bu yöntemi uygulamak, ekleri işletmek, bu çok güç işi başarmak, dillerin, öteden beri vazgeçilmez, ayrılmaz bir özelliğidir. Bugün sözcükleri geliştirilmiş, kökleri ve ekleri işlenmiş diller, çok eski dönemlerde, en az beş yüzyıl önce, bu güç işe başlamışlar, türetme yollarını açmışlar, sessizce büyük engelleri aşmışlardır.

Dilde türetmeyi uzun ömürlü, sağlıklı kılan, o dili kullananların bilinçaltına kadar yerleşmiş olan dil duygusudur. Dil duygusuna aykırı düşen türetme örnekleri, çoğu kez, bilime de, bilince de ters düşer ve yaşayamaz."

Öyleyse sayın dinleyiciler, toplumumuzdaki dil akımını beğenmeyenler, ya eski köklerden eski eklerden yeni sözcükler türetilemeyeceğine inananlardır, ya da bu işin ancak yabancı bir dille, demek bizim örneğimizde yalnızca Arapça ile yapılabileceğini düşünenlerdir. Oysa türetme işi her dilde yapılabilir. Türkçeyi bundan yoksun saymak ya da bırakmak, doğrudan doğruya bizim düşünüşümüzü güçsüz kılmak olur. Yeni sözcükler türetmezsek, düşüncede nasıl ilerleyebiliriz?

Şimdi bu kitaptan birkaç örnek üzerinde duralım:

Sözgelişi, dilimizde bir "al-el" eki var ki, ad köklerine, kimi zaman da eylem kök ve gövdelerine geniş ünlüyle bağlanarak ad soylu sözcükler üretir.

Çatal: Birbirine çatılmış kolları, dalları olan.

Çökel: Sıvının dibine çöken, tortu.

Güzel: Aslı "gözel". Görüşünü uygun, göze hoş görünen.

Sakal: Çenede ve yanaklarda çıkan kıllar.

Topal: Aksayarak yürüyen.

Şimdi biz bu eki işleterek şu yeni sözcükleri kuruyoruz.

Doğal: Doğadan gelen, doğaya ait.

İlkel: İlk yapıda, ilk durumda kalmış olan, iptidaî.

Özel: Öze ait olan, varlığı tek olan, hususî.

Öncel: Önce olan, evvelki.

Dilimizde bir "elek" eki var ki, genellikle ad köküne geliyor ve ad soylu sözcük kuruyor.

Sözgelişi:

Civelek: Canlı, neşeli, sokulgan.

Kabalak: Başa giyilen şey, başlık.

Yatalak: Kötürüm, yatağından kalkamayan.

Bu ek işletilerek şimdilik yeni bir sözcük üretilmiş değil, ama "hatıra eşyası" anlamına niçin "anılak" demeyelim?

Bir de "alga-elge" eki var ki, eylem kök veya gövdesine gelerek ad kuran bileşik bir ek bu.

Sözgeliş:

Bitelge: Verimli, bitkili toprak.

Ekelge: Ekilecek yer, tarla.

Tutalga: Sara.

Dönelge: Çift sürdürülürken hayvanların dönüm başında döndükleri yer.

Şimdi biz buna uygun olarak "genelge" sözcüğünü yaptık ki, bir konu üzerinde bütün ilgililere gönderilen yazı anlamınadır.

Sayın dinleyiciler, bu yolla yapılan bir sözcüğü, ilk duyduğumuz için yadırgamamalıyız. Yeni sözcükler, eğer dil duygusuna dayanıyor, var olan kökler ve eklerle yapılmış bulunuyorsa, üstelik benzerleri de varsa, kısa süre sonra yaygınlaşacaktır. Böylece de, düşünmemizi, demek ki düşüncelerimizi anlatma gücümüz artacaktır. Başka türlü olabilir mi? Sadece var olan sözcüklerle yetinmek bizi sıkıntıya sokmaz mı? Darlık içinde bırakmaz mı?

Türk Dil Kurumu Yayınları arasında bir de *Terim Hazırlama Kılavuzu* var. Bu alanda çalışacaklar için ya da kendi alanlarında Türkçe terimler bulmak gereksemesini duyanlar için çok yararlı bir yol göstericidir.

Kitabı yazan Sayın Emin Özdemir, önsözde şöyle diyor:

"Bilim, sanat ve teknik alanlarındaki kavramları Türkçe sözcüklerle karşılama, hemen her dalda, o dala özgü Türkçe terimler dizgesi yaratma çabaları sürüp gitmektedir. Bu çabayı sürdüren kişiler, kurum ve kuruluşlar, zaman zaman Türk Dil Kurumuna başvurmakta, terimlerin Türkçeleştirilmesinde tutulacak yol, izlenilecek yöntem bakımından yardım istemektedirler. Bu kitapçık, böyle bir isteği karşılama gereksemesinden doğmuş, terimler konusunda çalışacaklara kılavuzluk etmek ereğiyle hazırlanmıştır.

Terim yapma işi, çok yönlü bir konudur. Anlambilgisinden sesbilgisine, yapıbilgisinden sözlükbilime değin birçok alanların kapsamına girer. Bu kılavuzda ise ayrıntılardan kaçınılmıştır. Terim yapma açısından Türkçenin olanakları, örneklere bağlanarak gösterilmiştir. Konuya ilgi duyanlar, bu örnekleri tanıyacak, birçok sorunun karşılığını bu kitapçıkta bulunabileceklerdir."

Terim Hazırlama Kılavuzu'ndan da birkaç örnek vereyim sayın dinleyiciler.

Türkçemizde bir "ak-ek" eki var ki, genellikle eylem kök ve gövdelerine gelir. Değişik anlamlarda terimler yapar. Yaptığı terimlerin bir bölüğü araç, gereç, aygıt adı bildirmeye yarar.

Örneğin:

Çıkak: Fransızcası "Point d'articulation". Ağız boşluğunda her sesin oluştuğu yer. Dilde ses birliğine ilişkin bir terim bu. Konuşma seslerimizin çıktığı yeri gösteriyor.

Işıldak: Fransızcası "projecteur". Karanlıkta uzağı aydınlatmak için kullanılan ve hortum biçiminde dar, uzun bir ışın demeti çıkaran ışık kaynağı.

Yutak: Osmanlıcası "belum", Fransızcası "pharynx". Yutma yeri.

Sonra "aç" ekiyle yapılmış bir "sayaç" terimi var ki, Osmanlıcada buna "muaddit" deniyordu. Bugünse bu terimi, havagazı, elektrik, su sayacı diye rahatça kullanıyoruz.

"Cık" ekiyle yapılmış bir "karıncık" terimi var ki, Osmanlıcası "buteyn" idi. Yüreğin tepe kısmında bulunan ve biri akciğerlere, öbürü vücuda sıkılacak kanı almaya yarayan iki boşluğa verilen addır.

"Inç" ekiyle yapılan bir "kasınç" terimi var ki, kaslardaki ağrılı kasınma anlamınadır. Osmanlıcası "takallüs" idi, Fransızcası "crampe".

"Gu" ekiyle yapılmış bir dilbilgisi terimini de söyleyeyim. "Vurgu". Osmanlıcası "Savtî şedde" idi. Fransızcası "accent"dır.

"Celse" karşılığı "oturum", "hazım" karşılığı "sindirim", "cezibe-i arziye" karşılığı "yerçekimi", "veraset" karşılığı "soyaçekim" diyorsak, dilimizi daha anlaşılır duruma getirmiş oluyor muyuz?

Yukarda örnek olarak verdiğim terimlerin Batı dillerindeki çoğu karşılıkları eski Yunancadan ve Latinceden yapılmadır. Bunu görerek, bizim de terimlerimizi eskiden Arapçadan yapmış olmamız doğru bir davranış sayılabilir. Bu programdaki ilk konuşmalarımdan birinde bu konuya değinmiştim, Batılılar eski Yunanca ile Latinceyi ölü dil olarak benimsemişler ve terimlerini o dillerden üretmişlerdir, ama okullarında bu ölü dilleri öğretirler. Batı dillerinin tümü Yunanca ve Latince ile akrabadır ve birtakımı doğrudan Latinceden çıkmadır. Bildiğiniz gibi bütün bu diller Hint-Avrupa dil ailesindendirler.

Bize gelince, eskiden bizim okullarımızda, medreselerde Arap-

ça okutulurdu. Ama Türkçe okutulmazdı. Cumhuriyetten sonra ise Arapça, Farsça kaldırılmıştır okullarımızdan. Gerçekte o diller, yabancı dil olarak ve ölü dil olarak yararlanılacak nitelikten çıkmışlardı artık. Üstelik Türkçe, Arapça ve Farsça ile aynı dil ailesinden de değildir.

Şu karşılaştırma gösteriyor ki, bugün Batı dillerinde eski Yunanca ve Latinceden terimler yapılmış olması, bizim dilimizdeki Arapça terimlerin durumuna benzemez; şunu da ekleyeyim, Türkçemizin terim gereksememizi karşılaması niçin kızılacak bir şey olsun?

15 Haziran 1975

XI

Sayın dinleyiciler,

"Dilimiz" programı ile ilgilenen biri sordu bana geçende: "Kupür mü, küpür mü?" diye. Bir de "Bu işin mali portresi, diye bir söz söyleniyor, ne demektir?" dedi.

"Kupür", Fransızcada "couper" (kesmek) mastarından yapılma bir ad. Gazete makale ve fıkralarından saklamak üzere kestiğimiz parçalar için kullanılıyor çokluk. "Küpür" demek yanlıştır, doğrusu "kupür". Yanlışlık, sanıyorum, "kupür" sözcüğünde bir kalın ünlü bir ince ünlünün bir sırada bulunmasından doğuyor. Türkçede dil benzeşmesi kuralı diye bir kural var ki, bir sözcük kalın ünlü ile başlarsa kalın ünlülerle, ince ünlü ile başlarsa ince ünlülerle sürüp gider. Çok işlek bir kuraldır. Yabancı sözcükler için bu kuralın geçerli olması elbette istenemez, beklenemez. Ama her ulusta olduğu gibi, bizim ulusumuzda da yabancı sözcükleri ses bakımından anadile benzetmek eğilimi vardır. O yüzden "kupür"ü, "küpür" yapıyorlar.

Ama burada sorabiliriz: Niçin "kupur" yapmıyorlar? diye. Gerçekten sayın dinleyiciler, o sözcüğün ilk hecesinde kalın bir ünlü olduğu için, ondan sonraki hecenin ona uydurulması akla daha yakın gelirken bunun tam tersi yapılmakta. Yine benim sandığıma göre, buradaki değiştirme, Türkçeye benzetmek değil, Fransızcaya benzetmek amacını güdüyor. Söyleyeceksek doğrusunu söyleyelim, "kupür" diyelim, ya da onun Türkçe karşılığından yeni bir ad bulalım, sözgelişi "kesik" diyelim. "Gazetede okuduğum romanı her gün kesiyorum. Kesikleri istersen sana da vereyim" tümcesinde olduğu gibi.

İkinci soru, "mali portre" sözü ile ilgiliydi.

Gerçekten de sayın dinleyiciler, bu söylenişi ben de sık sık du-

yuyorum. Yanlıştır, doğrusu "mali porte". "Porter", Fransızca yüklenmek anlamına gelen eylemden yapılmış. "Bu işin mali portesi nedir?" sözünün Türkçesi, "Bu işin parasal yükümü nedir?", daha kısası, "Bu iş kaça çıkar?" Böyle açık seçik Türkçesi dururken, kalkıp da Fransızcasını kullanmak, üstelik onu da yanlış kullanmak, akıl alacak işlerden değildir. Çünkü "portre", biliyorsunuz, insan resmi demektir. Yukardaki anlamla hiçbir ilişiği yok.

Eskiden de dilimizi etkileyen yabancı diller sadece Arapça, Farsça değildi. İtalyanca, Sırpça, Yunanca, Rusça sözcükler de, kimi olaylar, ilişkiler dolayısıyla, bir de belli uğraşıların (sözgelişi denizciliğin) terimleri olarak dilimize girmişlerdi. Fakat bu Batı dillerinden hiç birinin yeri Arapça ve Farsçanınki kadar büyük değildi eskiden dilimizde. Toplumumuz Batılılaşma akımından ve atılımından sonra, demek genel bir dönüm yeri olarak Tanzimat'tan sonra, Türk aydınları Batı dillerini öğrenmeye heveslendiler. Bu yolla dilimize Batı dillerinden, özellikle Fransızcadan arkası arkasına sözcükler girmeye başladı. Çünkü Avrupa'da ilişkimizin en sıkı olduğu ülke başta Fransa'ydı. Bildiğiniz gibi, bu ilişkinin başlangıcı Kanuni dönemine değin uzanır. Ama son dönemde, diyelim Servet-i Fünun edebiyatı döneminde, Arapçanın, Farsçanın saldırısı yetmiyormuş gibi, bir de Fransızcanın etkisi aldı yürüdü. Öyle ki, kimi ozanlarımız, Arapça sözcüklerle kurulu Farsça tamlamaların yanı sıra Fransızca sözcükler kullanmayı bile beğenir oldular. Bunun örneklerini ilk konuşmalarımdan birinde vermiştim.

Türklerin İslâm uygarlığına geçmeleri ile, *Kur'an*'ın yazılı olduğu dilin, demek Arapçanın dilimiz üzerindeki etkisini bir ölçüde olağan saymamız gerektiğini, gene o konu ile ilgili olarak belirtmiştim. Dokuzuncu, onuncu yüzyıllarda, ilkçağ felsefesinin başlıca yapıtlarını Arapçaya çeviren İslam bilginleri, bu dile dünya çapında bir önem kazandırmışlardı. Giderek Batı'nın, ilkçağ felsefesini bu Arapçadaki çeviriler aracılığı ile edindiği bir gerçektir. Fakat sayın dinleyiciler, zamanla Batı uygarlığı gelişip, İslam uygarlığı yerinde sayınca, ister istemez Arapçanın işlevi de önemini yitirmeye yüz tuttu. Öyle ki, birçok bilimde gerçekleştirilen yeni buluşlar için ortaya atılan yeni gereçler, araçlar için artık Arapça kökleri kullanarak terim yapmak, sözcük türetmek yetersiz sayılır oldu. Batılı bilgin, buluşunu, kendi taktığı adla dünyaya yayıyordu.

Demek ki, Türklerin ümmet uygarlığından, çağdaş laik uygarlığa geçiş süreci içinde, Batı dillerinin etkisini de olağan saymamız gerekiyor. Ama Arapça ve Farsça ile Batı dilleri arasında yaptığı-

mız bu karşılaşmayı sonuna değin götürürsek, göreceğiz ki, burada da sonuç, benzeri bir tehlike gösteriyor. Arapça nasıl dilimizin küçük görülmesine dek varan bir üstün yer edindiyse, pek ona benzemese de, başta Fransızca olmak üzere bir takım Batı dilleri de toplumumuzda öyle üstün tutulur oldu. Bu da yanlıştı ve bu yanlışın kaynağı da gene Türkçenin güçsüzlüğüne inanmaktı. Yukarıdaki iki örnek bunu pek güzel gösteriyor. "Türkçesi olmasın, Türkçesini aramayalım da, yalan yanlış da olsa Fransızcasını söyleyelim," düşüncesi, demek bugün de geçerli.

Ancak sayın dinleyiciler, buna karşı, "Ah dilimiz, vah dilimiz, bizim güzel dilimiz" gibilerden yazıklanmalar hiç de işe yarar bir tepki değildir. Gelişmiş Batı dillerinin yüzlerce yıl önce uyguladıkları bir yaratıcı yöntemi bizim de her an uygular durumda olmamız gerekir. Havacılıkta ortaya yeni buluşlar mı atıldı, havacılarımız toplanmalı, gerekirse dil bilginleriyle işbirliği yaparak o yeni buluşlarla dilimize giren Batı kökenli terimlerin yerine Türkçelerini koymalı.

"Birleşik Amerika Türkiye'ye ambargo koydu" diyoruz. Evet, ne demek olduğunu seziyoruz o sözün, ama tam olarak, açık seçik olarak anladığımızı söyleyemeyiz. Bunun için o sözcüğün kökünü bilmemiz gerekir. Bakın, Türk Dil Kurumu Yayınları arasında basılan *Batı Kaynaklı Sözcüklere Karşılık Bulma Denemesi* adlı kitapta o "ambargo" sözcüğü için şunlar yazılı:

"Latince *barra:* engel sözcüğünden türemiş olan İspanyolca *Embargo:* 1) gemilerin limana girip çıkmasını geçici olarak engelleme, 2) tecim mallarının alım satımını ya da bir yerden başka bir yere götürülmesini engelleme anlamına gelir. Sözcük dilimize de bu anlamda girmiştir. Kök ve anlam özelliği göz önünde bulundurularak ve *deneyim, deyim* gibi sözcüklerin yapısı örneksenerek 'ambargo' sözcüğüne engellemek fiilinden *im-* yapım eki ile türetilen *engelleyim* karşılığı önerilmektedir."

Batı Dilleri Sözcüklerine Karşılıklar Kılavuzu'nda da *ambargo* karşılığı olarak *engelleyim* alınmış.

Türetilen bu yeni sözcükte "engel" Türkçe bir kök, *im-* Türkçe bir yapım eki olduğu gibi, bunların birleşmelerinden ortaya çıkan bütünün de dilimizde benzerleri var. Böylece bir sözcük türetmenin yöntemi açık seçik ortaya çıkmaktadır. Türkçe kökleri yapım ekleriyle birleştirirken, dilimizde bir veya birkaç benzerinin, örneğinin bulunmasına da önem vereceğiz. Böylece o yeni sözcük kamuyu rahatsız etmez, daha kolay yayılır.

Türk Dil Kurumu Yayınları arasında yer alan *Batı Dilleri Sözcüklerine Karşılıklar Kılavuzu*'nu hazırlamış olan Sayın Kemal Demiray, önsözünde şöyle diyor:

"Bu küçük kılavuz, konuşmalarda, gazetelerde, çeşitli kitaplarda sık sık rastlanan, dilimize Batı dillerinden girmiş sözcüklerin Türkçede karşılıkları bulunduğunu gösterme amacı ile hazırlandı. Bu kılavuzun Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Almanca gibi dillerde kullanılan bütün sözcüklere Türkçe karşılık bulmak gibi bir savı yoktur. Kılavuz gözden geçirildiği zaman görüleceği gibi, tarihsel ve ekinsel etmenlerle çoğu Fransızca olan Batı sözcüklerinin bugünkü dilimizde kullanılan karşılıkları gösterilmiştir. Kılavuzda yer alan pek az sayıdaki Batılı sözcük, henüz Türkçe karşılığı bulunmadığı için, dilimizde en yaygın yabancı sözcükle karşılanmıştır. Hiç olmazsa bunun, bir kavramın birden fazla yabancı sözcükle karşılanmasını önlemek gibi bir yararı olacaktır.

Bu arada zihinlerde şöyle bir düşünce doğabilir: Batı uygarlığının günden güne gelişmesi sonucu yeniden beliren kavramları karşılayan yeni sözcükler de doğmaktadır. Bu kavramları bildirecek sözcüklerimiz bulunmadığına göre ne yapacağız? Batı'da, yeniden doğan kavramlar için nasıl yeni sözcükler yapılıyorsa, Türkçede de bu kavramları karşılayacak yeni sözcükleri hemen türetmemiz gerekir. Bu görev, özellikle yeni buluşlarla, yeni düşünülerle ilk kez karşılaşan ve ülke ekinine, ülke endüstrisine, ülke ticaretine bunları katan kimselere düşer. Ancak böyle bir anlayış birliği ile Türkçe günden güne daha güçlü bir duruma gelebilir."

Başka bir konuşmamda da söz konusu etmiştim sayın dinleyiciler, yeni buluşların, yeni kavramların Batı dillerindeki adlarını, demek yeni terimleri olduğu gibi benimsemek önerisine ve eğilimine karşı denecek şudur ki, eğer biz o terimleri olduğu gibi almaya kalkarsak, okullarımıza Latince, Yunanca dersleri koymalıyız. Batılılar her yeni buluş için, her yeni kavram için genellikle bu iki ölü dilden kökler ekler almak yolunu tutarlar. Ama biz o ölü dilleri bilmez, Batılıların türettikleriyle yetinirsek, durum, Arapçanın yakın dönemimizdeki durumuna benzer, giderek daha da kötü olur. Çünkü yüzyıllardır Arapça ile birlikte yaşamaktan gelen bir alışkanlığımız vardır ve o dilin kimi sözcükleri bugün de yazı ve konuşma dilimizde bulunmaktadır. Ama sözgelişi "telegraf" teriminin başındaki "tele", bizim dilimizdeki "tel" ile karşılaştıranımız çoktur. Oysa bu sözcük, "tele" sözcüğü, "uzak" demektir. Batılılar o sözcüğü bir tek örnek gibi kullanarak bir sıra terim uydurmuşlar-

dır: *Telegraf, telefon, teleskop, teleobjektif, televizyon...* gibi. Biz bu terimleri de ayrı ayrı öğrenmek, demek ezberlemek durumunda kalırsak, Batının düşünürlerini, buluşlarını izleyemeyiz. Arapça karşısındaki tutumumuzda olduğu gibi, burada da Türkçe köklerden ve eklerden yeni terimler, yeni sözcükler türetmekten başka çıkar yolumuz yoktur.

Şimdi de sayın dinleyiciler, sizlere demin adını verdiğim öteki kitabın *Batı Kaynaklı Sözcüklere Karşılık Bulma Denemesi I* adlı kitabın önsözünden bir parçayı okuyacağım. Kitabı hazırlayanlar, Prof. Dr. Samim Sinanoğlu, Tahsin Saraç ve Emin Özdemir bu önsözde şöyle diyorlar:

"Dilimize Arapça ve Farsçadan girmiş olan sözcüklerin çoğuna, bugün Türkçe karşılıklar bulunmuştur. Başka deyişle, dilimizi Arapça ve Farsça sözcüklerden arıtma savaşı, tam bir başarı ile sonuçlanmıştır. Ancak şu son yıllarda, üzerinde önemle durulması gereken yeni bir sorun daha çıkmıştır ortaya: Batı dillerinden dilimize girmiş sözcükler sorunu.

Söz dağarcığımızın kapısı, Arapça, Farsça sözcüklere kapanırken, Batı'dan gelen sözcüklere niçin açılmıştır? Bunun baş nedeni, Doğu uygarlığından kopup her alanda Batı uygarlığına yönelmiş olmamızdır. Bilinen bir gerçektir ki, dillerin söz dağarcığı ile toplumların yaşama ve kültür düzeyleri arasında sıkı bir bağlantı vardır. Toplumsal yapıda ve yaşama düzeninde oluşan değişme, dilin söz dağarcığında da gösterir yankısını. Nitekim, uygulayım (teknik), bilim, sanat ve tecim alanlarında Batı ülkeleriyle ilişkimiz bugün, düne oranla daha da artmıştır. Bu ilişkiler dilimizi değişik alanlarda etkilemektedir. Sözgelişi Batıdan getirilen araç ve gereçler kendileriyle birlikte bir sürü yabancı sözcüğü de dilimize sokmaktadır. Örnekleme gerektirmeyecek kadar somut bir olgudur bu.

Dilimizin yarını yönünden üzerinde önemle durulması gereken bu sorun nasıl çözümlenebilir? Batı kaynaklı sözcüklerin dilimize girişi nasıl engellenebilir? Arapça, Farsça sözcüklere gösterilen bilinçli tepkiyi Batıdan gelen sözcüklere de göstermekle. Türkçenin olanaklarını işletip bunların Türkçe karşılıklarını yaratmaya yönelmekle. Kestirmeden söylersek, toplumun her kesiminde Batı kaynaklı sözcüklere karşı yeni bir savaşı başlatmakla. Çünkü, Atatürk'ün üzerinde önemle durduğu Türkçenin bağımsızlığı, onun ister Doğu, ister Batı kaynaklı olsun, her türlü yabancı sözcük yerine, kendi olanakları ile yarattığı karşılıkları bulması ile gerçekleşebilir."

Sayın dinleyiciler, iki kitaptan da birkaç örnek vereyim.

Önce *Batı Kaynaklı Sözcüklere Karşılık Bulma Denemesi I* adlı kitabı açıyorum. Yinelemeye gerek var mı bilmem, buradaki üretmeler, bileştirmeler birer öneri niteliğindedir. Ancak hemen belirtmem gerekir ki, Batı dillerinden gelen yabancı sözcüklerin karşılıkları aranırken, elbette önce bu sözcüklerin anlamlarını kesin olarak bilmemiz gerekir. Bunların çoğu ise Latince ve Yunanca çıkışlıdır. Bu bakımdan bize bu alanda yararlı olacak bilim adamları daha çok klasik filoloji öğretiminden geçmişler arasından çıkacaktır. Bunun dışında, her uğraşı alanının üyesi, kendi terimleri için Türkçe karşılıklar arayabilir. Ama onun da yapacağı, yabancı terimin amaçladığı anlamı Türkçede türetmek olacaktır.

Şimdi örnekler:

Ekskavatör sözcüğü çok kullanılıyor sayın dinleyiciler. Kitapta bu sözcük için deniyor ki, "Latinca *cavus:* oyuk, *excavare:* içinden alıp oymak demektir. Sözcük Fransızcaya *excaver* biçiminde geçmiştir. Kazıp oyan araç. Sözcüğün kök ve anlam özelliği göz önünde bulundurularak ve biçer-döğer sözcüğünün yapısı örneksenerek *kazaratar* karşılığı önerilmektedir. Sözcüğe daha önce *kazmaç* karşılığı da önerilmiştir."

Son yıllarda bütün dünyayı en çok ilgilendiren sorunlardan birine geliyoruz şimdi sayın dinleyiciler, bu da *Ekoloji* sözcüğü ile anlatılan bilimdir. Yunanca *Oikos:* ev, konut, *logos:* bilim sözcüklerinden oluşan Fransızca *écologie,* canlı varlıklarla çevreleri arasındaki karşılıklı ilişkileri inceleyen bilim dalı demektir. Sözcük dilimizde de bu anlamda kullanılmaktadır. Kök ve anlam özellikleri göz önünde bulundurularak ve toplumbilim, dilbilim gibi sözcüklerin yapısı örneksenerek *écologie* sözcüğüne *çevrebilim* karşılığı önerilmektedir.

Bir de *konjonktür* sözcüğü var ki sayın dinleyiciler, son yıllarda gazetelerimizde hemen her gün karşılaşıyoruz. Latince *conjungere:* birlikte bağlamak, birbirine bağlamak demektir. Bu fiilden Fransızcada türetilen *conjoncture* adı, çeşitli anlamları arasında, içinde bulunulan genel durumu birbiri ile etkileşerek oluşturan öğelerin topu anlamına gelir. Dilimize bu anlam ile geçmiş bulunan sözcüğe anlam özelliği göz önünde tutularak *topludurum* karşılığı önerilmektedir.

Fransızcadaki *charge* (Latince *carrus*'dan gelme) çeşitli anlamlarından başka, yük demektir. *Charger:* yüklemek. *de-*öneki, Latince ve Fransızcada, "aşağıya, aşağı yönde" anlamını katar. Bu yolla olu-

şan *decharger* fiili Fransızcada, boşaltmak demektir. Bu fiilden türemiş bir ad olan *décharge* sözcüğü dilimizde de boşalma, içini dökme anlamlarında kullanılmaktadır. Bu anlamlar göz önünde tutularak sözcüğe, 1-(ruhbilimde) *boşalım,* 2- (akü vb. için) *boşalma* karşılıkları önerilmektedir.

Kompütür: Latincede *computare:* saymak demektir. Bu kökten İngilizcede türetilen *computer* sözcüğü, kendisine verilen bilgi ve verilere göre, yalın ya da karmaşık işlemleri yapıp sonuçlandıran elektronik makine demektir. Elektronik beyin de denen bu araca, kendine verilen bilgileri sayıp sonuçlandırma niteliği göz önünde tutularak, *ısıölçer, basınçölçer* gibi sözcükler örneksenerek *bilgisayar* karşılığı önerilmektedir.

Bir de çok kullanılan *prospektüs* sözcüğü vardır. Latince *pro:* önceden, *spec:* bakmak demektir. Bu öğelerden oluşum türeyen *prospectus,* Fransızcada, bir yapıtın, bir kuruluşun, bir ortaklığın, bir aracın, bir aygıtın, bir ilâcın, genel işleyiş ya da kullanılışını açıklayan, tanıtan yazı ya da kitapçık anlamını taşır. Bu anlamda dilimize girmiş olan sözcüğe, anlam özelliği göz önünde tutularak *tanıtmalık* karşılığı önerilmektedir.

Transformatör: Latince *trans-* öneki, öteye, ötede anlamını verir. *Formare:* biçimlendirmek demektir. Bu yolla oluşan *transformare* Fransızcaya *transformer* olarak geçmiştir. Biçimini değiştirmek, değiştirmek anlamındadir. Fransızcadan Türkçeye geçen *transformatör* ya da kısa adı ile "trafo", elektrik akımında gerilim ölçüsünü değiştirmeye yarayan aygıt demektir. Bu anlam ve görev özelliği göz önünde bulundurularak sözcüğe *değiştirgeç* karşılığı önerilmektedir.

Sayın dinleyiciler, Türkçecileri, sadece Arapçaya, Farsçaya karşı olup, Batı dillerinden gelen yabancı sözcüklere göz yummakla suçlayanlar da vardır. Bu suçlamanın yersiz olduğu sanırım yeterince anlaşıldı. Ancak şunu da söylemek gerekir ki, bu suçlamayı yürütenler, gerçekte, Arapça ve Farsça sözcüklerin alıkonulmasını, ama Batı dillerinden giren sözcüklerin atılmasını isteyenlerdir. Türkçecilik akımının amacı ise yabancı sözcükler yerine Türkçeleri varsa onları kullanmak, yoksa türetme yolunu işleterek Türkçe kök ve eklerden yeni sözcükler türetmek, bileştirme yolu ile yeni sözcükler elde etmektir.

22 Haziran 1975

"Anadilimizi konuşmak başka, bilmek başkadır. Dilimizin bilincine varmak her yurttaş için gerekli sayılmalı. Türkçe'nin, çok geniş bir bölgede konuşulan, yapısal karakteri çok güçlü bir dil olduğu düşünülünce, dilimizin bilincine varmaya çalışmak sıkıcı bir iş değil, tatlı bir uğraştır."

Melih Cevdet Anday, dildeki ulusallaşma, birlik, özleşme çabasında gönüllü bir savaşçı durumunda.

ISBN 975-363-319-X

TEMA
TÜRKİYE ÇÖL OLMASIN!
(0212) 281 10 27